

HISTORIA SOM UPPDRAG

ARBETARRÖRELSENS ARKIV OCH BIBLIOTEK

1902-2002

Martin Grass i samarbete med Hans Larsson

ARBETARRÖRELSENS ARKIV OCH BIBLIOTEK
Labour Movement Archives and Library

HISTORIA SOM UPPDRAG utges med anledning av hundraårsjubileet av Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek (ARAB) i Stockholm. I mitten av 2002 utkommer en illustrerad version på engelska i tryck. Den svenska versionen finns endast på ARAB:s hemsida: www.arbarkiv.nu

Redaktion: Karin Englund, Gunilla Litzell, Klaus Misgeld och Lucy Viedma (bilder)

© Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek
besöksadress: Upplandsgatan 4, Stockholm
postadress: Box 1124, 111 81 STOCKHOLM
tel 08-412 39 00; fax 08-412 39 90
e-post: arab@arbarkiv.a.se

Stockholm 2002
ISBN 91-97 36 90-6-3

INNEHÅLL

Förord	3
Av och för arbetarklassen	4
Trettiofem år med Oscar Borge	5
Tage Lindbom, arkivchef och kulturpersonlighet – 1938 till 1965	15
Uppbyggnad och turbulens – 1966 till 1975	21
Större kostym, större framgång, större problem – 1975 till 1998	32
Förnygringsprocess i slutet av första seklet – 1998 till 2002	45
Noter	48

FÖRORD

Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek firar sin 100-åriga verksamhet med tre publikationer, *Historia som uppdrag*, *Klass i rörelse* och *Världen i källaren*. Denna skrift, *Historia som uppdrag*, skildrar Arbetarrörelsens arkiv och biblioteks egen historia från dess födelse den 31 juli 1902. *Klass i rörelse* av historikerna Lars Ekdal och Lars Olsson skildrar arbetarrörelsens historia från mitten av 1800-talet fram till idag. *Världen i källaren* är en beskrivning av det utländska och internationella material som finns i arkiven och biblioteket, skriven av arkivarier och bibliotekarier vid Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek. *Världen i källaren* och *Historia som uppdrag* publiceras på vår hemsida på svenska och på engelska som bok.

Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek har varit föremål för många kärleksförklaringar. Vi får ofta uppskattning för materialets bredd och omfattning. För såväl svenska som utländska besökare kommer det ofta som en överraskning att det inte bara är LO-förbundens och socialdemokraternas omfattande arkiv som vi förvaltar. Här samsas på hyllorna olika vänstergrupperingar, solidaritetsrörelser, kommunistiska och socialistiska partier och mer än fem hundra innehållsrika personarkiv. Bibliotekets kompetens och relevans märks kanske bäst på fjärrlånen, där vi lånar ut mer än vi lånar in. I förordet till böcker och avhandlingar om arbetarrörelsen nämns vi ofta och den som följer tidningar, TV- och radioprogram som behandlar vårt område inser lätt att institutionens material är flitigt använt.

Vi kunde ha valt att fylla en bok med vittnesmål om god service, givande bok- och arkivtips, intressant seminarieverksamhet och gedigna publikationer. Det skulle dock strida mot de råd som vi brukar ge till jubilerande organisationer. Det är naturligt och legitimt att vilja se tillbaka och dra sig till minnes segrar, framgångar och beröm, men det blir en intressantare och sannare historik om man tar med hela bilden, också svårigheter och tillkortakommanden.

Historia som uppdrag grundar sig på material som finns i arkivets arkiv. Sammanställningen och de grundliga studier som föregått skrivandet har gjorts framförallt av arkivarie Martin Grass i samarbete med bibliotekarie Hans Larsson. Skildringen uppehåller sig vid institutionens inre liv, så som det avspeglar sig i promemorior, protokoll, korrespondens och utredningar. Det kan ibland framstå som en problemfylld tillvaro, inte minst när det gäller ekonomin, vilket beror på att det är med arkiv som med dagböcker: det är mestadels problem och konflikter som avsätter spår. Den mer svårgripbara verklighet som handlar om forskarglädje, givande idéutbyten på seminarier, den stimulerande fikarasten, eller helt enkelt en fungerande vardag, finns bara undantagsvis dokumenterat.

Om man ska utse någon hjälte i denna historieskrivning blir det initiativtagaren till Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek, Oscar Borge. Tidigt insåg han att det var en viktig del av landets historia som växte fram med arbetarrörelsen och han såg till att samla in och bevara dess dokument. Utan förebilder på annat håll skapade han den institution vi har idag – den äldsta i världen – med bredd och öppenhet som riktmärken. I 35 år arbetade han enträget med att komplettera och systematisera samlingarna. Han sade: ”Om man bara gör lite grann var dag, blir det så småningom mycket gjort.” Han verkar ha haft både en visionär fantasi, ett praktiskt handlag och en oerhörd arbetskapacitet.

Efter honom har många engagerade personer fortsatt med det mödosamma arbetet att samla in, ordna, katalogisera och vårda arkiv och bokskatter och att sprida kunskap om arbetarrörelsens historia. En lämplig alternativ titel till denna bok kunde kanske vara ”Hundra år av envishet”.

Karin Englund

Chef för Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek

AV OCH FÖR ARBETARKLASSEN

”Kamrater! Vi sakna tillgång på litteratur, vi sakna skolor, och om vi ägde dessa skulle vi sakna tid till läsningen och om vi äfven ägde allt detta skulle vi likväl nödgas taga lärarens omdömen färdiga till föga gagn för oss. Därför skall våra fackföreningar vara de skolor där man hufvudsakligast får erforderliga kunskaper genom det fria tankeutbytet. I dessa skolor samlas vi så snart en ledig stund gifves och sysselsätta oss där med allt, som kan bli föremål för menskliga tankar.”¹

Tankar som dessa ledde till bildandet av de diskussionsklubbar och arbetarebibliotek som skapades av 1880- och 1890-talens fackföreningsrörelse. År 1892 slås flertalet av Stockholms fackföreningsbibliotek samman till ett, Stockholms arbetarebibliotek. Det betonas att detta arbetarebibliotek är skapat *av* och *för* arbetarklassen bland annat genom inskriptionen över ingången till biblioteket under dess tid i Folkets Hus: För arbetarne – genom arbetarne.

Arbetarrörelsens arkiv bildades tio år senare, den 31 juli 1902, några månader efter den politiska storstrejken för den allmänna rösträttens införande, 15-17 maj. Arkivet inrättades som en avdelning inom Stockholms arbetarebibliotek. Syftet var att samla och bevara ett brett material – protokoll, stadgar, korrespondens, tryck etc – som skapades under arbetarrörelsens framväxt, för att möjliggöra ”studiet af arbetarrörelsen”. Arkivets grundare och förste föreståndare Oscar Borge uttryckte i sin *Redogörelse för Arbetarrörelsens arkiv* 1905 också förhoppningen ”att arkivet må kunna, äfven ur bibliotekssynpunkt, utbildas till en på sitt område vår rörelse värdig och befrämjande institution”.² Denna blygsamt formulerade målsättning har mer än infriats. Institutionen har vuxit påtagligt vad gäller utrymme, personal, budget, arkiv- och bokbestånd och kontaktytor. Den har vidgat sin verksamhet utanför rörelsens gränser och är numera också en ”värdig” medlem i arkiv-, biblioteks-, forsknings- och kultursverige, en förvaltare och förmedlare av en kulturskatt av nationellt och internationellt värde.

Institutionen fick från början namnet Arbetarrörelsens arkiv. Detta namn har, som det påpekades i första numret av institutionens tidskrift, 1977, ”för icke-initierade personer alltid dolt det faktum att institutionen består av både arkiv och bibliotek”.³ I detta tidskriftsnummer dyker så ett nytt namn upp: *Meddelande från Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek*⁴, likaså förekommer dubbelnamnet i verksamhetsberättelserna från och med 1977/78 och brukas sedan dess. Namnet Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek, förkortat ARAB, fastställdes dock officiellt först 2001.

ARAB:s ”smått unika dubbelfunktion som arkiv och bibliotek” har ofta betonats, liksom ”den oortodoxa sammanställningen inom institutionen”: arkiv, bibliotek, museum, forskningscentral.⁵ Denna ”sammanställning” fanns med redan i det ursprungliga förslaget från 1902, museifunktionen tillkom som ett resultat av insamlingsaktionerna sedan 1903. På andra håll har det varit brukligt att bilda separata institutioner på dessa områden.

Här skildras denna ”oortodoxa” institutions 100-åriga liv utifrån fem perioder med olika tyngdpunkter i en efter hand allt bredare verksamhet. Dessa perioder sammanfaller ungefär med institutionschefernas delvis långa tjänstetider: främst grundaren och den förste arkivföreståndaren Oscar Borge (1902, officiellt anställd från och med 22 november 1903 till sin död 4 januari 1938), hans efterträdare Tage Lindbom (4 november 1938 till 1 juli 1965), sedan Åke Wedin (1 augusti 1966 till 30 april 1975) och Lars Wessman (1 december 1975 till 28 februari 1998). Därtill sätter två utredningar 1964/1965 och 1975/1976 sin prägel på verksamheten. Under den aktuella perioden fram till jubileet och in i nästa 100-årsperiod är Karin Englund chef (sedan 1 mars 1998).

TRETTIOFEM ÅR MED OSCAR BORGE

LO och SAP blir huvudmän

Arbetarrörelsens arkiv placerades till en början på en läktare i Stockholms arbetarebibliotek i Folkets hus på Barnhusgatan i Stockholm. Det öppnades för allmänheten den 1 november 1903. Tre dagar innan var Hjalmar Branting på en förhandsvisning. I *Social-Demokraten* skrev handen 31 oktober. ”Till det yttre ter det sig ännu helt obetydligt, inrymt i ett helt litet rum långt inne i bibliotekslokalen i Folkets Hus. Men det viktiga är att här en början är gjord, som kan och helt visst skall växa ut till någonting i sitt slag enastående och värdefullt, en källa för kommande tiders skildrare af hur svenska arbetarrörelsen blef till och växte upp.” Den första förfrågan kom från träarbetarefackföreningen i Arboga och fram till årets slut besökte tio personer Arkivet och lånade material.

Två och ett halvt år senare skedde en avgörande förändring: arkivet ”hembjuds” till LO och SAP ”såsom gemensam egendom” och dessa övertog huvudmannaskapet från och med den 1 juli 1906. Oscar Borge framhöll förändringens betydelse i verksamhetsberättelsen 1906: ”Dels har det [arkivet] därigenom kommit att intaga en mera officiell ställning inom arbetarrörelsen, vilket givetvis har till följd att organisationerna mer än hittills känna sig förpliktade att förse Arkivet med sina trycksaker. Dels har Arkivet genom detta ombyte av ägare satts i en bättre ekonomisk ställning [...]”. En påtaglig följd av denna förändring var Arkivets första flyttning till egna lokaler, två rum, i Folkets hus, från och med den 1 januari 1907. Där saknades dock ett arbetsrum med ”direkt luft och direkt ljus” (Borge på styrelsemöte 13 juni 1913). Ett sådant ordnades 1914. Arkivet flyttade sedan ytterligare fem gånger. Det höll sig dock rumsligt inom några 100 meters omkrets runt Folkets hus och Norra bantorget, ”röda torget”, där LO residerade sedan 1906 i närheten av flertalet övriga arbetarrörelseorganisationer.

Förändringen 1906 betydde inte att ytterligare personal kom till. Oscar Borge förblev föreståndare och den ende anställde fram till 1927. Den 1 december detta år började Ivar Dahlberg på arkivet, och sex år senare, den 19 september 1933, Per Lind. En styrelse, arkivnämnden, övervakade Arkivets skötsel och fattade löpande beslut. Den bestod av en representant var från LO och SAP och en tredje koopterad medlem. Arkivets chef hade enligt stadgarna ”förslags- och yttrande- men ej rösträtt” samt fungerade som både ordförande och sekreterare. Den första arkivnämnden bestod av C G T Wickman (SAP:s kassör) och Ernst Söderberg (LO:s kassör) samt Fredrik Nilsson (Stockholms arbetarebibliotek). Utöver denna formella ordning hade Oscar Borge en god och nära relation till inte minst SAP:s ledare Hjalmar Branting.

Förändringen 1906 betydde inte att institutionen omvandlades till ett LO-arkiv eller ett socialdemokratiskt partiarkiv. Den förblev en öppen institution så som det är formulerat i stadgarna. Det framgår exempelvis tydligt av en korrespondens mellan Oscar Borge och Wilhelm Jansson, svensk före detta trädgårdsarbetare verksam inom den tyska landsorganisationen och en viktig kontaktperson mellan svensk och tysk arbetarrörelse, om den tyska socialdemokratins arkiv 1905/1906. I sin jämförelse konstaterade Jansson att SPD:s arkiv inte var ”arkiv i Eder mening” utan begränsat till partiets behov (26 april 1906). Till Karl Kiefer i Köpenhamn där man tänkte inrätta en liknande institution skrev Oscar Borge den 6 november 1908 att Arkivet var tillgängligt ”gratis för alla, all[1]tså icke endast för medlemmar av Partiet + Landssekretariatet”.

Insamlingsarbete

I etableringsfasen skedde ett energiskt och systematiskt insamlingsarbete med målsättningen att rädda och få in så mycket material som möjligt ”hur ringa eller obetydligt det än kan synas”. Ingenting ansågs vara ”värdelöst” (cirkulär 1902). I verksamhetsberättelsen för 1903 meddelades med viss stolthet att redan 7 519 ”bidrag” hade lämnats in, varav 3 068 handskrifter och 4 418 trycksaker samt resten föremål. Insamlingen riktade sig till samtliga politiska och fackliga arbetarrörelseorganisationer men också till deras medlemmar: ”D:r Oscar Borge, Arbetarrörelsens arkiv, Folkets Hus, Stockholm, önskar få alla gamla dokument, protokollsböcker, stadgar samt tryckta meddelanden som medlemmarne ha i sin ägo” hette det i ett upprop från 1904. Vidare ”har anhållan om s.k. arkivexemplar insänts till de tryckerier i landet, som hufvudsakligen hafva arbetareorganisationerna till kunder” (berättelse 1903). Korrespondensen vittnar om den omfattande insamlingsinsatsen.

Insamlingsuppropen upprepades varje år, och Oscar Borge följde upp, bad om kompletteringar och ställde frågor, inte minst till utländska organisationer om organisatoriska förhållanden. Riktade upprop förekom, så till exempel i oktober 1909 för att få in allt material rörande storstrejken. Bokinköpen var relativt få, det fanns helt enkelt inte tillräckligt med pengar. Man fick förlita sig på gåvor, inlämnade boksamlingar, böcker och broschyrer i tryckleveranser eller sådana som ingått i och tagits ut ur arkivleveranser.

Från början inriktade man sig också på material från och om den utländska och internationella arbetarrörelsen. Oscar Borge tog kontakt och trädde i bytesförbindelser med institutioner och organisationer främst i Tyskland, de nordiska länderna, USA, Österrike, Belgien, Nederländerna och Frankrike. Genom första världskriget, senare också under andra världskriget, bröts denna verksamhet av förståeliga skäl mer eller mindre. Men under andra världskriget kom ett nytt insamlingsområde in i bilden: material från den tyskspråkiga politiska exilen.

Att bevara samband eller skapa nya

Materialinsamlingen inriktade sig enligt Oscar Borges och Fredrik Nilssons förslag den 14 juni 1902 i första hand på litteratur och tryck i form av organisationernas eget tryck och egna publikationer, därefter ”en handskriftsamling, innehållande dels upplösta eller ännu arbetande organisationers protokoll och andra ej tryckta handlingar, dels andra arbetarrörelsen eller någon gren af densamma belysande handskrifter.” Uppdelningen i handskrifter, tryck och föremål samt så småningom också bilder (klichéer, fotografier, teckningar) och redovisningen av antalet inlämnade ”objekt” bibehölls i verksamhetsberättelserna under Borges tid.

Denna inriktning på typer av material är karakteristisk, också under Tage Lindboms period och efter 1967 då nya arkivprinciper och en tydligare accessionsföring (regler för registrering av nyinkommet material) inom arkivavdelningen infördes.

Det var dock inte proveniensens som var utgångspunkten vilket för arkivarien och allt arkivarbete är grundläggande, alltså kravet att hålla samman en organisations eller persons efterlämnade bestånd som i regel består av olika typer av material (otryckta protokoll, brev, tryckta berättelser och skrifter, fotografier, affischer, etc). Konsekvensen blev att exempelvis fotografier i en arkivleverans togs ut och överfördes till en fotosamling, affischer till en affischsamling och tryckt material i arkiven (kongresstryck, berättelser, tidskrifter, broschyrer, böcker, etc.) till biblioteket. Inte ens ett informationsmässigt samband med arkiven bevarades. Ytterligare ingrepp gjordes. Man anrikade arkiv eller skapade ”arkiv” genom att ordna in material som tagits ur andra arkiv, ingått i tryckleveranser eller lämnats in som enskilda dokument. I SAP:s arkiv fanns exempelvis inget underlagsmaterial från organisationsutredningen 1911. De ifyllda och till partikansliet insända frågeformulären hade tagits ut, spritts och införlivats med den avsändande organisationens ”arkiv”.

Man gjorde inte någon tydlig skillnad mellan arkiv, samlings- och biblioteksmaterial. Varje dokument inklusive bok och broschyr eller dokumentenhet (protokollsbok till exempel)

försågs med ett accessionsnummer. I verksamhetsberättelserna redovisades till och med 1965 hur många ”nummer” som inordnats i arkiv- och biblioteksavdelningen. Man särskilde alltså inte vilka arkiv (delar av arkiv) som lämnats in eller vad som lämnats till arkivavdelningen eller med hur många bokinköp eller förvärv av böcker, broschyrer, tidskrifter och tidningar bibliotekets bestånd utökats. Speciellt för biblioteket redovisades visserligen hur många kort bibliotekets systematiska katalog hade utökats med. Men det kan inte användas som upplysning om faktisk tillväxt eftersom man också katalogiserade artiklar i tidskrifter som fanns i biblioteket. Det framgår inte heller om de organisationer och personer som enligt verksamhetsberättelserna lämnat ”bidrag” (redovisning till och med 1938) var arkivbildare som lämnat sina arkiv eller delar av arkiv eller var donatorer av intressanta dokument eller av böcker och tryck.

När det gällde synen på arkiv och arkivhandlingar stod Arkivet tydligen helt utanför den nyordning inom det svenska arkivväsendet som infördes 1905 där proveniensprincipen sattes i centrum. Först efter omorganisationen 1965/1966 trädde institutionen ”på riktigt” in i den svenska arkivvärlden. Däremot var biblioteksavdelningen tidigt ansluten till Sveriges allmänna biblioteksforeningen (SAB). Ett sådant beslut fattades den 13 januari 1915.

Eget sätt att sortera

I Stockholms arbetarebiblioteks verksamhetsberättelse 1903 står att ”det egentliga ordnandet af materialet tog sin början i mars”. För arkivavdelningen skapades en särskild struktur som gällde ända till mitten av 1960-talet. Katalogschemat publicerades i *Redogörelse för Arbetarrörelsens arkiv* 1905. Det modifierades snabbt, även om grundprinciperna förblev oförändrade. I ett brev från november 1908 beskrev Oscar Borge sitt system för Karl Kiefer i Köpenhamn där man hade bett om vägledande information inför den planerade uppbyggnaden av ett arbetarrörelsens arkiv.⁶ Utgångspunkten var tre huvudavdelningar: Sverige, utlandet och biografi. Inom avdelningen Sverige följer politiska organisationer, fackliga organisationer, ekonomiska företag (som till exempel Folkets hus, tryckerier, Kooperationen, sjuk- och begravningskassor), tidningsföretag, upplysningsföretag (som till exempel arkiv, bibliotek, sångföreningar, senare tillkom främst ABF). Förändringar skedde under årens lopp och tillägg gjordes allt eftersom, nykterhetsorganisationer tillkom, liksom bokförlag, arbetslösa organisationer, etc. Inom dessa underavdelningar följde en indelning först efter organisationstillhörighet. 1908 redovisades inom den politiska avdelningen för arbetarrörelsen socialdemokratiska och socialistiska organisationer, 1919 tillkom kommunistiska ungdomsrörelsen, senare anarkistiska, syndikalistiska och kommunistiska organisationer.

Den fackliga avdelningen omfattade fackförbunden i alfabetisk ordning. Sedan grupperades efter organisationsnivå (riks, distrikt, samorganisationer, avdelningar, klubbar) och på den lokala nivån geografiskt i alfabetisk ordning efter de orter där organisationerna var verkamma. Inom orterna, med Stockholm i spetsen, skedde ytterligare en underindelning efter avdelningsnummer eller alfabetiskt. Huvudavdelningen utlandet var indelad alfabetiskt efter länder och inom länderna på motsvarande sätt efter organisationstillhörighet och organisationsnivå. Vid sidan av de organisationsorienterade grupperna förekom också ämnesordnade områden som till exempel 1908 rösträtts-, majdemonstrationer, storstrejk 1902, normalarbetsdag, senare tillkom exempelvis Amalthea och storstrejken 1909.

Det hela är ett rätt så invecklat system med fem systematiseringsnivåer (markerade genom versaler, gemena, grekiska bokstäver, romerska och arabiska siffror) och inom dessa den antydda underindelningen.⁷ Möjligen är den systematiska indelningen inspirerad av botanisten Borges intresse för ”familjer”, grupper och undergrupper. I en artikel i *Arbetaren* 1 mars 1941 var signaturen Barry inne på samma spår: ”Man skulle lätt kunna tro, att det är en växtsamling som står uppställd i hyllorna, och även den redan från början stränga systematiken i materialets katalogiserande och uppställande tyder på botaniken.” En medarbetare talade

om att Borge system för katalogisering/förteckning var ”uppbyggt på Linnés sexualsystem”.⁸ Ytterligare en möjlig influens kan finnas: frimärkskatalogen där en given systematisk indelning redovisas och också förväntade accessioner är i förväg fastställda. Borge var passionerad frimärkssamlare och ägde enligt en artikel i *Aftontidningen* 27 juli 1952 en ”förfäm frimärks-samling”.

Oscar Borge betecknade sin strukturering i brevet 1908 som ”praktisk”. Man kan konstatera att schemats organisations- och i några fall ämnesorientering inte gjorde det lätt att hitta utan förkunskaper, det vill säga bra kunskap om katalogschemat och om organisationernas struktur och utveckling. Det blev ännu besvärligare med en växande materialmängd fram till mitten av 1960-talet då detta system också övergavs. Ingången i beståndet och materialet skedde, rapporterade Borge i det nämnda brevet 1908, via två kataloger, en systematisk som redovisade indelningen och ett hjälpregister, en alfabetisk ”lappkatalog” som angav i vilken avdelning en viss organisation kan återfinnas. Ett annat hjälpregister skapades på 1930-talet, aktualiserat till 1950-talet: ett topografiskt register. I en rapport från ett studiebesök på systerinstitutionen i Köpenhamn den 13 december 1915 betecknade Borge den danska katalogen som ”överblickens vår”. Den redovisade nämligen inte bara organisationens namn utan också handlingarna, både ”viktigare” som stadgar, berättelser, kongressprotokoll med mera, och ”ej mindre viktiga” som till exempel cirkulär, blanketter. Man fick alltså direkt via katalogen fram konkreta uppgifter och ”behövde man ej gå till samlingarna varje gång man vill veta huruvida en sak finnes eller ej”. Det både sparade tid och slet mindre på handlingarna.

Det katalogiseringsarbete som startade 1917 med den politiska avdelningen var nog påverkat av de danska erfarenheterna. Katalogiseringen var klar 1919. Arbetet med den fackliga avdelningen var avslutat 1922 (påbörjat 1920) och med den utländska avdelningen 1923 upplyser verksamhetsberättelserna. Den nya katalogen, den så kallade lappkatalogen, var uppställd i katalogschemats ordning. Den var både ett slags organisationsorienterat beståndregister och en form av förteckning. Förteckningssättet var inte influerat av systematiseringen genom det så kallade allmänna arkivsystemet som infördes inom det statliga arkivväsendet 1905. Det var vidare framför allt präglad av en redovisning på dokumentnivå i enlighet med den antydda inriktningen på enskilda dokument eller dokumentenheter och möjligen påverkat av ett bibliotekstänkande.

Ytterligare en komplikation i det som efter 1960-talet kallades för ”gamla samlingen” var uppdelningen av materialet efter format, quarto och folio, och inom dessa efter bundet material och lösa handlingar, för övrigt enligt Borge ungefär på samma sätt som på systerinstitutionen i Köpenhamn. Ett arkivs handlingar var alltså inte sammanhållna på ett ställe utan uppdelade, helt bortsett från att vissa handlingar (fotografier, affischer, tryck) i allmänhet helt hade avskiljts. Hela detta system med förvaring, numrering och katalogisering beskrevs och rekommenderades i *Anvisningar för upprättande av lokala arbetarkiv* 1942 och påverkade säkert dessa arkiv i begynnelsen. ”Det blir då ytterligt lätt att hitta den allra minsta lilla handling i samlingarna”, summerades i anvisningarna. På 1980-talet gjordes ett försök att sammanföra ”gamla samlingens” handlingar men det fullföljdes aldrig. Både ”gamla samlingen” och dess ”lappkatalog” var i bruk ända till 1990-talet och existerar fortfarande.

Hur fördelningen mellan de olika ”familjerna” och grupperna såg ut i ”gamla samlingen” är svårt att fastställa. Inte ens en genomgång av tusentals katalogkort skulle kunna ge tillförlitligt svar på grund av det ovan beskrivna syn- och hanteringsättet. En allmän uppgift från 1923 får ge en generell antydan. SAP meddelade den 23 december 1922 att man i fortsättningen bara skulle stå för en tredjedel av budgeten medan LO skulle betala två tredjedelar. Motiveringen var att ”ojämförligt största delen” av materialet härrörde från den fackliga rörelsen och mest arbete i arkivet således ägnades åt fackföreningsrörelsen. Detta konstaterade för övrigt redan Hjalmar Branting i sin tidigare nämnda artikel från oktober 1903.

Oscar Borge genomförde en undersökning och redovisade resultaten i arkivnämnden den 19 januari 1923. Det visade sig att materialet i arkivavdelningen till tre fjärdedelar tillhörde fackföreningsrörelsen och till en fjärdedel politiska organisationer. I biblioteksavdelningen var det omvänt en övervikt för böcker om den politiska arbetarrörelsen (två tredjedelar). När det gällde katalogiseringsarbetet inom arkiv- och biblioteksavdelningarna konstaterade Borge att det politiska materialet i omvänd proportion till beståndets faktiska omfång tog ojämförligt mera tid i anspråk”. Arkivets bestandsprofil dominerades alltså av fackföreningsmaterial vilket knappast är förvånande med tanke på denna rörelses storlek och bredd. Där emot hade alltså både bokbeståndet och arbetsinsatserna sina tyngdpunkter på den politiska sidan.

Boksamling och tryck

Den 21 december 1908 avslog arkivnämnden ett förslag från Fredrik Ström och Otto Järte att förvärva Buchhandlung Vorwärts’ förlags hela produktion. I motiveringen hette det bland annat ”att det vore att gå utanför ramen för arkivets egentliga uppgift att i alltför vid utsträckning lägga an på biblioteksavdelningen”. Det är en något märklig formulering eftersom förslaget från 1902 i stor utsträckning var inriktat just på biblioteksfunktionen. Motiveringen kan dock tolkas så att man utgick mer från de faktiska resurserna än att den antyder en förändrad policy. Dels fanns det inte mycket pengar till bokinköp vilket beklagades vid ett flertal tillfällen. Dels var det enligt Oscar Borge först och främst bråttom att rädda organisationernas papper som hotade att gå förlorade. Att det inte var fråga om en medveten permanent inskränkning visade uppbyggnaden av biblioteket under Borges tid och hans ambitioner ”att få till stånd ett socialt-politiskt bibliotek” (1919).⁹

I *Redogörelse för Arbetarrörelsens arkiv 1905* redovisades ”litteratur-afdelningens” bestånd. Katalogen innehöll fyra huvudgrupper: I. Tidningar, II. Institutioners och sällskaps handlingar, III. Tidskrifter, IV. Bokavdelningen. Den första gruppen var underindeldad i politiska tidningar, facktidningar – och härunder dels svenska, dels utländska – och tillfällighetstidningar. Bland titlarna i avdelning II redovisades till exempel *Correspondenzblatt der Generalkommission der Gewerkschaften*, tyska landsorganisationens tidning, vilken man hade förväntat sig under avdelning I.2.B, utländska facktidningar. Det relativt omfångsrika beståndet av tillfällighetstidningar var intressant. De flesta hade givits ut av typografföreningar vilket är karakteristiskt för dessas verksamhet. Några andra var kopplade till speciella händelser som exempelvis bladet *Den stora murarestrejken 1889*.

Ytterligare två särskilda insatser från bibliotekets sida får lyftas fram, två tryckta kataloger över utländsk litteratur. Den första från 1909 *Utländsk social litteratur* var en samkatalog tillsammans med fyra andra bibliotek ”av allt för ringa omfång” (Centralförbundet för socialt arbete, Stockholms arbetarebibliotek, studentföreningarna Verdandi och Heimdal i Uppsala). Där redovisades drygt 1 900 titlar varav cirka 900 fanns på Arkivet. Bland titlarna återfinns *Dokumente des Sozialismus*, med Eduard Bernstein som utgivare. Den hade Branting 1906 rekommenderat till inköp men enligt styrelseprotokollet 21 december 1908 hade boken lämnats komplett som gåva av Knut Tengdahl under detta år. Katalogen upptog också tidskriftsartiklar vilket särskilt framhölls. Den är systematiskt uppställd, enligt förordet huvudsakligen efter mönster i *Blätter für die gesamten Sozialwissenschaften*: I. Bibliografi och biblioteksväsen, II. Biografi – här redovisas titlarna under personens, inte författarnas namn, III. Sociologi, IV. Nationalekonomi, V. Politik, exklusive socialdemokrati, VI. Socialism och socialdemokrati, VII. Sociala frågor – med en utförlig underindelning, VIII. Statistik, IX. Ekonomisk historia, X. Tidskrifter med blandat innehåll, kalendrar, skriftserier.

1909 började Oscar Borge upprätta en ny bibliotekskatalog enligt den tryckta katalogens systematiska indelning. Ett av Borge handskrivet exemplar finns i ARAB:s arkiv. Katalogschemat utökades efter hand – nya huvudavdelningar tillkom såsom filosofi och religion,

skönlitteratur, tidningar, polygrafer samt utanför schemat Tidens förlags artiklar. Dessutom utökades och förfinades underindelningen. Under avdelning XII. Skönlitteratur fanns exempelvis 16 undergrupper: social och politisk tendens, kulturhistorisk diktning, frihetsdikter, arbetarsånger och socialistiska sånger (dels svenska, dels andra språk), nationalsocialistisk diktning, revolutionär diktning, agitation, valsånger, rösträttssånger, arbetstvist (strejker, lockout, strejkbryteri), freds- och antimilitaristisk diktning, nykterhet, fritänkeri och utilitarism, tillfällighetsdikter (ej personlig hyllning eller smäde), hyllnings- och smädediktning, barnsånger. Man kan undra om beståndet var så omfångsrikt som schemat gav intryck av och, inte minst, vart har detta bestånd i så fall tagit vägen? För det dagliga arbetet skapades så en alfabetisk katalog där respektive placering i schemat angavs. En av Borge handskriven version från 1935 finns i ARAB:s arkiv. På systerinstitutionen i Köpenhamn fanns enligt Borges rapport den 13 december 1915 två liknande kataloger. Där katalogiserade man dock i motsats till ARAB inte tidskriftsartiklar. Borge: ”Visserligen tar detta en betydlig tid i anspråk, men erfarenheten visar, att besökare, som önskar studera en viss fråga, ha stor nytta därav.” Bibliotekets ”lappkatalog” som Oscar Borge lade grunden till och byggde upp är fortfarande i bruk men håller nu på att ersättas.

Skriften *Förteckning över i utlandet tryckt litteratur rörande socialism samt facklig och politisk arbetarrörelse* gavs ut i samband med Arkivets 25-årsjubileum 1927. Denna katalog omfattade inte hela det utländska bokbeståndet på institutionen, den hade fått begränsas. Den upptog inte tidskriftsartiklar, däremot tydligt särtryck, inte heller redovisades ”arkivets rikhaltiga samlingar” av de politiska och fackliga huvudorganisationernas organisationstryck och egna skrifter. Katalogen var indelad i fyra avdelningar: 1. Socialism, socialdemokrati, anarkism, socialisering, industriell demokrati, med mera, 2. Facklig arbetarrörelse, 3. Biografi – flera personer, enskilda personer, 4. Periodiska publikationer. Enligt verksamhetsberättelsen 1927 innehöll den 1 514 titlar, anmärkningsvärt många på finska. Även denna katalog lär nog ha ”visat sig vara till god nytta” för att låna ett omdöme om 1909 års katalog i verksamhetsberättelsen. Traditionen med bibliografier över den utländska litteraturen på institutionen följdes sedan upp med publikationer 1948 och 1992.

När det gäller arbetet med förvärv av utländska böcker och tidskrifter så ska bara ett exempel nämnas. Den 23 november 1923 meddelade Oscar Borge Hjalmar Branting efter ett telefonsamtal vilka utländska tidskrifter som kommit in under året, ”genom byte eller prenumeration”. Borge var av den uppfattningen att ”viktigare socialistiska tidskrifter från olika länder” borde finnas i biblioteket men erkände att hans kunskaper på området var begränsade. Från arkivnämndens sida fick han ”föga, ell.[er] närmare sagt ingen, hjälp”, skrev han. Branting hade nämnt en tjeckoslovakisk (tysk) tidskrift men då inte kunnat komma på namnet. Borge hade ”känslan” att det var ”av vikt” att känna till den tjeckoslovakiska arbetarrörelsen. Därför vore det ”väldigt hyggligt” och Borge vore ”synnerl.[igen] tacksam” om Branting skulle kunna komma med förslag, och det ”om möjligt inom ett par tre veckor”. Och så avslutade han: ”Förlåt att jag besvärar Dig, men jag har ingen annan att vända mig till.”

Att Branting regelbundet försåg Arkivet med både tryck och dokument framgår av verksamhetsberättelserna. Journalisten Kaj Andersson intervjuades på institutionen 1978 och frågades av intervjuaren ”men dina uppdrag, dina första uppdrag, du berättade också någon gång att du fick springa med små lappar mellan Branting och Oscar Borge?” Hon som då var anställd på *Social-Demokraten* svarade följande: ”Ja, det var ju inte märkvärdigare än det att Branting hade hört att jag kände till arkivet, att jag hade varit där redan som skolflicka och det föll sig väl naturligt för honom då att han bad mig eller om han inte själv hade tillfälle att träffa Borge att jag skulle gå ner med hans senast funna fynd. Han var nämligen mycket öm om arkivet, Branting, och var ivrig att om möjligt föra något fynd med sig utifrån de församlingar han mötte ute i landet.”

När Branting exempelvis den 11 mars 1920 lämnade in manuskriptet till den första socialdemokratiska regeringsförklaringen, skriven den 9 mars, redogjorde han kort för hur den tillkommit. ”I arkivet kan ju kanske detta aktstycke, med här givna relation av dess tillkomst, försvara sin plats”, skrev han och tillfogade: ”Men tills vidare äro ju dessa detaljer icke för allmänheten. Vänta tills vi stupat, åtminstone!”

Guldgruva

I ”den oortodoxa sammanställningen inom institutionen” ingick också ett slags museifunktion. Från början informerades i verksamhetsberättelserna regelbundet om att föremål lämnats in. Stämplor, ordförandeklubbor och märken nämndes särskilt och framför allt fanor. Redan 1904 redovisades en fana och 1905 fem fanor och standar. Museifunktionen bestod huvudsakligen i att passivt ta emot föremål, med eller utanför arkivleveranser, och att ställa ut dem då och då eller ställa dem till förfogande för utställningar.

Att ta hand också om föremål översteg egentligen institutionens krafter. På arkivnämndens möte den 30 januari 1912 föreslog Oscar Borge att man borde överlämna fanorna till Nordiska museet eftersom ”Arkivet ej utan allt för stora kostnader kunde på ett nöjaktigt sätt bevara desamma”. Fredrik Nilsson, Stockholms arbetarebiblioteks föreståndare, instämde, så gjorde också C G T Wickman (SAP). ”Arkivets dåliga utrymme och svårigheten att konservera fanorna” var ett starkt argument. Ernst Söderberg (LO) ”sympatiserade ej med förslaget”. Arkivets uppgift var ”att bevara så mycket som möjligt” från arbetarrörelsen. ”Fanorna äro något för arbetarrörelsen karakteristiskt och borde alltså av Arkivet gömmas”. Det vore i värsta fall bättre ”att de inom kort falla sönder” än att de på Nordiska museet ”vittna om upplösta fackföreningar”. Den 26 november 1912 redovisades resultatet av en rundfråga hos berörda organisationer. Bara en organisation, Träarbetarefackföreningen i Kalmar, hade svarat nej till förslaget och bett om att återfå sitt standar – och återfick det.

Med anledning av svaren beslutade styrelsen att överlämna fansamlingen till Nordiska museet. Detta beslut blev av någon anledning aldrig utfört. I oktober 1937 skrev Oscar Borge i en debattartikel igen att Arkivet ”inom kort nödgas ’förskingra’ sina fanor och standar” och att dessa lämpligen skulle kunna överlämnas ”med resp. organisationens medgivande” till vederbörande läns- eller stadsmuseer vilket hade föreslagits i en annan artikel. Organisationernas dokumentsamlingar skulle däremot hamna på arkiven.¹⁰ Men det hände tydligen inte någonting. Inte heller när man 1971 efter ytterligare kontakter med Nordiska museet annonserade ”nöjet att överlämna” huvuddelen av fanorna. Där skulle de restaureras och konserveras. Förmodligen gick det inte att få loss de för detta ändamål önskade pengarna. LO nämndes som rimlig finansiär och statliga fondmedel skulle sökas – det talades om en halv miljon kronor – det ansåg Nordiska museet vara en förutsättning för att kunna ta emot ”gåvan”. Som tur var misslyckades ”förskingringen” av fanorna. ARAB har i dag en förnämlig samling av nästan 1 000 fanor och standar, en kulturhistoriskt värdefull skatt.

Att samla och bevara ett brett material för att möjliggöra ”studiet af arbetarrörelsen” var utgångspunkten för och målsättningen med förslaget från 1902. Institutionen var och är en guldgruva för forskningen för att låna en under institutionens hela historia ständigt använd formulering. Bara en avhandling ska nämnas där ”det rikhaltiga och värdefulla källmaterial, som dr Borges skapelse inrymmer, varit mig till ovärderlig hjälp”: John Lindgren, *Det socialdemokratiska arbetarepartiets uppkomst i Sverige 1881-1889, 1927*. Den får representera andra böcker, historiker och artiklar som skrevs med hjälp av ARAB:s arkiv- och biblioteksmaterial.

Arkivet var öppet för allmänheten men skulle ”i första hand stå till tjänst för arbetarrörelsen själv” som Oscar Borge formulerade det i ett radioprogram av Ture Nerman från 1937.¹¹ Hur det forskningsfrämjande arbetet utfördes konkret och vilka kretsar det omfattade är svårt att få en uppfattning om. Oscar Borges välvillighet och intresse vid forskarbesök är

omvittnad. Besökssiffrorna visar ett växande intresse för institutionen, och det innebar väl också tilltagande rådgivningsinsatser. Besöksloggarna och lånejournalerna förmedlar namn och vad som lånats. Det i verksamhetsberättelserna bokförda antalet svar på skriftliga förfrågningar och postförsändelser anger ökade kontakter utåt. Korrespondensen förmedlar vissa inblickar även om den vid sidan av forskarförfrågningar och svar i stor utsträckning rörde ”administrativa” frågor. I övrigt får ett intressant citat ur en skrift som utkom i samband med Arkivets 15-årsjubileum 1917 ge en antydning om besökarna: ”Arkivet har använts av proletärer såväl som vetenskapsmän av rang och högre social ställning. Vetenskapens utövare ha som titlar ’studerande’, ’fil. kand.’, ’fil. Doktor’, ’docent’ och ’professor’. Fackorganisationernas funktionärer ha studerat och använt äldre och yngre dokument [...]. De politiskt intresserade flankeras av anarkister och fullödiga högermän, de nykterhetspolitiska av ’Aftontidningen’ och ’Appell’. Arkivet har använts av: regeringen, civildepartementet, riksdagsmän, kommerskollegium, socialstyrelsen, pensionskommittén, avtalskommittén, Stockholms stadsfullmäktige, Centralförbundet för socialt arbete, Sociala litteraturkommittén (Uppsala), Sociala utställningen, Uppsala 1907, Fredrika-Bremerförbundet, Sjukkasseförbundet, Nordisk Familjebok, Argus (urklippsbyrån), tidningar av olika slag och privatpersoner ’som ej kunna specificeras’ antydningssvis. I många fall har säkerligen användandet av arkivet gällt angelägenheter av största vikt.”¹² Denna bredd av forskare har alltid varit ett kännetecken för institutionen. Och med forskare menas på ARAB var och en som har en fråga och vill få fram svar, vill forska i institutionens material.

Borges ”enmans-företag”

Under Oscar Borges period utförde hans ”enmans-företag” under två decennier ”ett beundransvärt arbete” och ”storverk” för att använda omdömen från 25-årsjubileet. Han fick god hjälp av två medarbetare, Ivar Dahlberg och Per Lind som båda stannade länge – till 1957 respektive 1968. Den senare blev smått ”legendarisk” för sina kunskaper om Arkivets bestånd och enligt ett omdöme ”i forskarkretsar känd såsom ett förstklassigt levande komplement till arkivets katalogsystem.”¹³

1937 hade 213 059 ”nummer”, det vill säga dokumentenheter (protokoll, brev, flygblad, fotografi, organisationstryck etc.), ordnats in i arkiv- och biblioteksavdelningarna. De handskrivna ”lappkatalogerna” vittnar än i dag om denna arbetsinsats. Organiseringen av materialet var en stor uppgift och tog sin tid, ibland står det i verksamhetsberättelserna att det bara gick långsamt framåt. 1922 överlämnades en omfattande – 200 kilo tung – klippsamling efter Axel Raphael med klipp ur svenska och utländska tidningar, bland annat om strejker. Två år senare, i slutet av 1924, började Oscar Borge ”uppmonteringen”, det vill säga att klistra in klipp i klippböcker, och katalogiseringen i enlighet med Raphaels ämnesuppdelning. Varje år redovisades hans framsteg, antal färdiga hyllmetrar, i berättelserna. Arbetet avslutades 1933 med resultatet: 12 hyllmeter eller 331 band.

Ett annat stort klistringsprojekt var uppmonteringen av porträtt och klichéer som bestod av dels personbilder, dels bilder på Folkets hus, kongresser, konstverk, landskapsbilder, med mera. ”Afsikten är att söka hopbrunga alla publicerade porträtt af i arbetarrörelsen deltagande personer”, stod det i berättelsen för 1905. Resultatet redovisades i verksamhetsberättelserna fram till början av 1930-talet. Porträttsamlingen omfattade 1931 7 843 uppklistrade och katalogförda porträtt, klichésamlingen 2 237 blad då den nämndes för sista gången 1924. 1920 föreslog Oscar Borge att dela upp klichésamlingen, spara de bilder som illustrerade den politiska och fackliga arbetarrörelsen, ta ut bilder av konstverk, landskapsbilder och liknande och erbjuda dem till ABF eftersom den samlingen ”tar rätt stor tid och plats samt ej så små kostnader”. ABF avböjde tills vidare av platsbrist. Vad som sedan hände med dessa klichéer är inte bekant, de finns i alla fall inte kvar i motsats till den andra gruppen.

John Lindgren lyfte fram Borges handfasta insats i institutionens jubileumsskrift från 1952: ”Dag för dag klistrade han upp tidningsklipp på ett tjockt, brunt papper. Varje morgon låg en diger bunt klipp på skrivbordet och den hade mestadels försvunnit när det var tid att stänga.” Att detta ”jättearbete med pennan och klisterburken” inte var en uppgift för en ”springpojke” vilket var Lindgrens första reflexion insåg han snabbt. Det krävdes kunskaper för den samtida katalogiseringen och annan bearbetning. Tydligt visade sig ”en väsentlig sida av Borges karaktär. Det enkla, flärdfria draget”. Man påminns i det sammanhanget också om en av Borges deviser: ”Om man bara gör lite grann var dag, blir det så småningom mycket gjort”, som förre medarbetaren Fredrik Åhlander citerade i samma jubileumsskrift.¹⁴

1937 hade 25 923 titlar (böcker, broschyrer, tidskrifter, artiklar ur tidskrifter, tidningar) katalogiserats. Ibland fick man ta itu med stora bokgåvor. I december 1925 överlämnades till exempel Hjalmar Brantings boksamling på cirka 21 hyllmeter eller cirka 3 000 böcker och broschyrer. Katalogiseringen var avslutad 1927. 1926 lämnades böcker från Erik Hedén (cirka 325 band) och 1927 Wilhelm Janssons boksamling (cirka 700 band). Brantings och Janssons böcker avskildes på gängse sätt från det samtidigt inlämnade arkivmaterialet och ordnades in i biblioteket. Böckerna försågs i alla fall med ex libris-stämpel Branting respektive Jansson. För man en sådan bok eller broschyr i handen så vet man åtminstone varifrån den ursprungligen har kommit. En samlad information om innehållet i Brantings och Janssons boksamlingar saknas däremot i deras personarkiv vilket särskilt i Brantings fall innebär en kännbar informationsförlust.

Det grundläggande insamlings- och katalogiseringsarbetet kompletterades så småningom genom viss utåtriktad utställningsverksamhet trots både personal- och lokalmässigt begränsade resurser. I samband med Hjalmar Brantings 50-årsdag anordnades en utställning den 5-10 december 1910 av de till Branting överlämnade ”adresserna och presenterna”. Den besöktes enligt styrelseprotokollet 30 januari 1911 av 280 personer. 1925 medverkade man genom lån av objekt till Livrustkammarens minnesutställning över Hjalmar Branting. Till institutionens 25-årsjubileum 1927 ställde man ut belysande och intressanta dokument. 1929 ordnades en utställning om den socialistiska ungdomsrörelsen och en om storstrejken 1909 samt 1931 om August Palm. Efter den senare utställningen överlämnades Palms arkiv. 1935 lånade man ut dokument till en av SAC anordnad utställning. Utställningstraditionen fortsatte och utställningsverksamheten växte – som andra utåtriktade aktiviteter – dock fortfarande med växlande resurser och ambitioner.

Förebilden

Kontaktnätet blev långsamt större. Här ska bara det nordiska samarbetet nämnas. Det 1902 grundade arkivet i Stockholm var en föregångare inom sitt område och blev en förebild för de övriga nordiska länderna. Där bildades liknande arkiv och bibliotek 1909. I uppbyggnaden av dessa arkiv informerade man sig ingående i Stockholm. Men det var inte bara fråga om ett ensidigt givande. När det gällde katalogerna exempelvis hade Oscar Borge som nämnts lärt sig någonting i Köpenhamn. Under den skandinaviska arbetarekongressen 1912 ordnades den 3 september ett första gemensamt möte i Stockholm. Man kom överens om ett regelbundet utbyte av ”viktigare arbetartryck”. Detta var enligt Trond Bergh under en längre tid ”selve kjerren i det nordiske samarbeid.”¹⁵ Byteskataloger finns bevarade i ARAB:s arkiv.

Det dröjde sedan länge tills ett andra möte kunde komma till stånd: 2-3 september 1928, återigen i Stockholm. Huvudfrågan var: vad bör samlas i arkiven. Enligt mötets protokoll var man ense om att samla och bevara ”alla tryckta och skrivna handlingar, som på ett eller annat sätt berör det egna landets arbetarrörelse och dess strävan.” I ett uttalande uppmanade man de politiska, fackliga och kooperativa huvudorganisationerna i de nordiska länderna att lämna sitt material till arkivet i respektive land och fyra exemplar av tryck så att ett exemplar skulle kunna lämnas vidare till systerinstitutionerna. Föremål som ”kanske strängt ta

get hörde hemma på ett kulturhistoriskt museum” borde arkiven samla likväl. Man var också eniga om att samla ”handlingar, som berör utlandet”, särskilt de nordiska länderna. Borge upplyste om att ”de Internationella huvudorganisationernas redogörelser, kongressprotokoll o.[ch]d.[ylikt] voro kompletta i våra samlingar”.

Också biblioteksförvärv togs upp i sammanhanget. Målsättningen var att man ”helst ville och borde samla all den litteratur som handlar om arbetarrörelsen och socialismen samt böcker i sociala och politiska frågor”. Men resurserna tvingade till ”en viss begränsning”. Fanns litteratur i offentliga bibliotek så behövde ”ej särskilda uppoffringar för anskaffning” göras, bortsett från ”den viktigaste socialistiska litteraturen” inklusive den utländska och ”särskilt” tidskrifter. Betydelsen av bokgåvor som Hjalmar Brantings, Erik Hedéns och Wilhelm Janssons i Stockholm eller Gustav och Nina Bangs i Köpenhamn och Ole Lians i Oslo framhölls. Och så kom man överens om att be förlagen som utgav socialistisk litteratur att skicka arkivexemplar också till de övriga nordiska arkiven. Besluten stämde väl mot den uppbyggnadsfas som arkiven fortfarande befann sig i. Samarbetet ansågs vara värdefullt men det var glest med gemensamma möten längre fram (1943, 1950, 1968).

Först 1977 började regelbundna sammankomster att äga rum inklusive särskilda arbetsmöten under 1990-talet där yrkesfackliga frågor, huvudsakligen på arkivområdet, och gemensamma projekt diskuterades utifrån institutionernas likartade ”sammansättning” med arkiv, bibliotek, utåtriktad och forskningsfrämjande verksamhet. Systerorganisationernas arbetsätt och lösningar fungerade därvidlag ”både som modell och argument” (Trond Bergh) i den egna verksamheten. Så var fallet redan under Oscar Borges tid då detta samarbete inleddes.

Sigfrid Hansson skrev i en artikel till Arkivets 25-årsjubileum: ”Man torde utan att göra sig skyldig till överdrift kunna säga, att Arbetarrörelsens arkiv är i sitt slag det bästa, som finns i världen. Och detta är framförallt d:r Oskar Borges förtjänst.”¹⁶ I verksamhetsberättelsen 1937 heter det: Arkivet ”har under Borges hängivna och insiktsfulla ledning utvecklats till en enastående institution i sitt slag”. Utan Oscar Borges och Fredrik Nilssons initiativ hade Arkivet kanske inte funnits till. Det var huvudsakligen Borges förtjänst att det byggdes upp och utvecklades. Hans energiska, breda insamlingsverksamhet bildar fundamentet än i dag. Vad gäller materialets strukturering och organisering både inom arkiv- och biblioteksavdelningarna lades en grund som, sina brister till trots, präglade också hans efterträdares tid och långt därefter. Nya tider, nya krav, nya personer, nya mål ledde dock till förändringar och betydde nya möjligheter i den fortsatta verksamheten.

TAGE LINDBOM, ARKIVCHEF OCH KULTURPERSONLIGHET – 1938 TILL 1965

Val av institutionschef

Den 20 augusti 1937, under sitt trettiofemte verksamhetsår som arkivföreståndare vid institutionen, skrev Oscar Borge sitt sista arkivnämndsprotokoll. Efter en tids sjukdom avled han den 4 januari 1938. Under de följande tjugosju åren kom en annan person att hålla i protokollspennan under styrelsesammanträdena, Tage Lindbom. Arkivföreståndartjänsten efter Borge hade sökts av 37 personer. Bland dem var Arkivets medarbetare Ivar Dahlberg som åberopade ”tidigare givna utfästelser” att få efterträda Borge. Konkurrensen stod dock mellan Tage Lindbom och bibliotekarien Arnold Ljungdahl, marxist och en av grundarna av Clarté. Den senares fackkompetens erkändes men Lindboms dokumenterade kunskaper om arbetarrörelsen fällde utslaget, möjligtvis spelade också politiska synpunkter in.

Efter att ha utsetts till Borges efterträdare i början av november 1937 tillträdde han sin tjänst den 5 december 1937. Han var då 28 år gammal och nybliven doktor i statskunskap på en avhandling med titeln *Den svenska fackföreningsrörelsens uppkomst och tidigare historia 1872-1900*. Huvuddelen av arbetet med denna avhandling hade han bedrivit vid Arbetarrörelsens arkiv vilket gjort honom väl förtrogen med institutionen och dess samlingar.

Förutom att vara arkivchef kom han att märkas i den intellektuella debatten. Med motiveringen att han verkat som ”inspiratör för den ideologiska debatten inom arbetarrörelsen”, tilldelades han år 1951 Aftontidningens, ABF:s och Boklotteriets stipendium på 3 000 kronor. Bakom sig hade han då bland annat skrifter som *Arbetarrörelsen och kulturen* (1947) och *Den nya fronten* (1949). Priset fick han dock framförallt för *Efter Atlantis* (1951), en bok som väckte många heta känslor till liv inom den svenska arbetarrörelsen och samhällsdebatten. Boken ledde till att Lindbom hamnade i, som han själv uttryckte det, ”total ensamhet ’utanför’”.¹⁷

När Lindbom tillträdde som chef var lokalerna på Upplandsgatan 2 på väg att fyllas till bristningsgränsen. Nya lokaler erbjöds dock i huset intill, Upplandsgatan 4, och dit flyttade institutionen i november 1940. I och med flytten ökade institutionens utrymme med det fyrdubbla. Samtidigt steg hyreskostnaderna med nästintill det dubbla. Ekonomin var ansträngd. ”Borge var ju inte den som kämpade för stora budgetar”, mindes Lindbom i en tillbakablickande intervju. ”Han var tvärtom i ekonomiska frågor förfärligt anspråkslös. Det var aldrig frågan om att köpa läskpapper till bläcket. Han rev läskpapper ur telefonkatalogerna.”¹⁸ Lindboms tillträde markerade ett förändrat ekonomiskt läge för institutionen, något som framför allt blev tydligt efter andra världskrigets slut. År 1939 uppgick utgifterna till 33 159 kronor, de låg strax under 74 000 tio år senare, och 15 år därefter överskred utgifterna en kvarts miljon.

Exilarkiv

Det pågående världskriget kastade på många sätt sin skugga över Lindboms första tid som föreståndare och då inte enbart på grund av att det tvingade honom till militär beredskapstjänst under perioden december 1939 till maj 1941. Runtom i Europa släcktes ljusen i arbetarrörelsens lokaler och samma öde drabbade de arkiv och bibliotek som hade att förvalta denna rörelsens källmaterial. ”Nationalsocialismen har under sin tolvåriga maktperiod fullständigt utrensats all den socialistiska litteratur som fanns före 1933. Människor mellan 20 och 35 har nästan aldrig haft en socialistisk bok i handen, de känner inte till striderna inom den socialistiska arbetarrörelsen, och att göra dagens ungdom förtrogen med detta är en viktig uppgift som vi har att uppfylla.”¹⁹ Dessa ord står att läsa i ett brev som Sozialdemokratische Partei Deutschlands, genom partistyrelsens sekreterare Fritz Heine, adresserade till Arbetarrörelsens arkiv 1946. Anledningen till brevet var att partiet ville låna in en del tyska tidskrifter.

Tidigt insåg arkivet i det neutrala Sverige, att något måste göras för att inte stora delar av arbetarrörelsens historia skulle brännas av ”barbarerna”, ett ord som användes av Lindbom efter krigsslutet 1945 i ett brev till Henrik Hjartøy, föreståndaren för systerarkivet i Norge. Under år 1939 skickade Arkivet vid ett antal tillfällen ut uppmaningar till såväl enskilda tyskspråkiga politiska flyktingar som exilorganisationer i Sverige och utlandet att lämna in ”böcker, broschyrer, tidskrifter, flygblad, informationsblad, cirkulär, illegala agitationstidskrifter etc. etc.” Det betonades att det inlämnade materialet ”inte utan vidare” kommer att vara fritt tillgängligt, en nödvändig kommentar med tanke på flyktingarnas utsatta läge och deras förståeliga misstänksamhet.²⁰ ”Även om allt detta i dag icke är av omedelbar betydelse, kommer det en gång, när den politiska emigrationens historia skall skrivas, att bli ett utomordentligt viktigt källmaterial”, står det i verksamhetsberättelsen för 1939. Och i berättelsen för 1945 summerade Tage Lindbom: ”Även om insamlingsarbetet varit förenat med stora svårigheter under kriget och materialet företer stora luckor, är dock dessa dokument av stort värde för att belysa den mellaneuropeiska arbetarrörelsens hållning under nazismen och kriget.”

Det var en framsynt ståndpunkt och en viktig insats, som skedde trots – så får man förmoda – de försvårande omständigheter som en verksamhet som denna under krigs- och beredskapstiden fick dras med. Tage Lindbom gjorde en förnyad insamlingsaktion under 1957. Efter förslag han hade fått kontaktade han ett antal tidigare flyktingar, och inte bara tidigare Sverigeemigranter, och frågade om de ville lämna material om exilperioden. ARAB ”kände och känner sig förpliktad att här i Stockholm under gynnsamma förutsättningar skapa ett centralt insamlingsställe (Zentralsammelstelle).” Här skulle detta material ”vara bättre tillgängligt för kommande forskning än i privat ägo.” Ett annat argument antydde Lindbom i några brev: ”den tyska arbetarrörelsens instanser lägger för närvarande lite vikt vid insamling av sådant för framtida historisk forskning viktigt material.” Detta bekräftades från flera håll. Lindbom besökte också de personer han hade kontaktat. Svaren och mottagandet var genomgående allmänt positiva men resultatet var ganska magert. Mycket material hade förstörts, annat hade lämnats till andra institutioner och i några fall skulle det stanna kvar i enskilt ägo. Efter sin besöksresa till Tyskland, ”fjärde riket” som han kallade det i några brev, var Lindbom dock optimistisk: ”att jag med tiden kan rädda en hel del historiskt värdefullt material undan förgängelsen.”

Våra tiders exilforskning har kunnat dra nytta av våra föregångares framsynthet. Ett av de senaste resultaten är antologin *Ein sehr trübes Kapitel? Hitlerflüchtlinge im nordeuropäischen Exil 1933 bis 1950*, utgiven av de nordiska arbetarrörelsearkiven 1998.²¹ De första ”riktiga” exilarkiven (respektive delar av arkiv) lämnades in i slutet av 1950- och i början av 1960-talet och sedan framför allt i samband med avhandlingsarbetet av Helmut Müssener.²² Kompletteringar har lämnats in ända in på 1990-talet.

Helt okomplicerat var det inte, att tyskspråkiga flyktingars ofta omfattande materialinsamlingar hamnade i ett svenskt arkiv. En fråga som ställdes var om de inte borde höra hemma i någon av de båda tyska staterna efter 1949 eller i Österrike. Åtminstone i ett fall (Wilhelm Ellenbogen) återfördes ett arkiv till Österrike. Faktiskt ville de flyktingar som själva eller vars efterlevande lämnade in material inte något annat än att detta skulle befinna sig i Sverige. I något fall fanns politiska motiv för ett sådant ställningstagande, och inte utan fog. Flyktingarnas vistelse i den svenska exilen och deras (ibland illegala) verksamhet här politiserades i flera fall efter kriget, både i Förbundsrepubliken Tyskland (Västtyskland) och i Tyska Demokratiska Republiken (DDR/Östtyskland). När det gäller DDR kunde exiltiden användas som vapen inom det socialistiska enhetspartiet (SED) i kampen om den rätta partilinjen eller ledande positioner.²³ I ett fall hade material till och med förts bort från Sverige och kom att användas i samband med politiska kontroverser mellan Öst och Väst, där tolkningen av historien hade sin plats i dessa uppgörelser.

Från den västtyska förbundsrepubliken kom då och då mindre nogräknade journalister, som i några fall troligen samarbetade med så kallade hemliga tjänster (både i Väst och i Öst), för att söka efter för främst socialdemokratiska politiker belastande material från exiltiden. Särskilt två ledande västtyska politiker blev föremål för sådana efterforskningar, Willy Brandt och Herbert Wehner. Även om det knappast finns belastande material i exilarkiven – åtminstone hittades inget så vitt vi känner till – så fann arkivledningen det under en viss tid motiverat att stänga samlingarna, åtminstone för icke-svenska besökare. Även dessa exempel visar att arkivvärlden inte är någon från omvärldens konflikter förskonad ö.

Men ARAB hade förutom att vara förvaringsplats för flyktingarnas samlingar och arkiv även en annan funktion. För många av dessa kom arkivet att fungera som en samlingspunkt i exilen, en möjlighet till kontakt med kamrater, till läsning och inhämtning av nyheter. ”Någon gravlik, ärevärdig arkivstämning vilar nu aldrig över denna vänliga och familjärt betonade institution”, skriver Arne Helldén i *Aftontidningen* 28 juli 1952. ”Men när Stechert, Neumann, Rück, Friedlaender, Szende eller någon annan begynte en hetsig och bullrande diskussion, då bröts inte blott tystnaden utan det skakade i glasmontrarna i korridoren, så att Mäster Palms brillor hoppade av förtjusning över de spetsfundiga argumenten.” Lindbom fann en logisk förklaring till att besöksfrekvensen vände ner efter krigsslutet. Detta ”har tydligen sin närmaste orsak i det förhållandet, att en del politiska flyktingar, som flitigt utnyttjat arkivet under de gångna åren börjat återvända till sina hemländer”, skrev han i verksamhetsberättelsen för 1946.

En del av dessa emigranter stannade emellertid kvar i Sverige, några blev dessutom fasta medarbetare vid arkivet. Ett exempel är Kurt Stern (1904-1956) som flydde från Stettin till Sverige i mitten av 1930-talet. På inrådan från Axel Granath, Arbetarrörelsens flyktinghjälp, började Stern som oavlönad frivilligarbetare vid arkivet i maj 1939. ”Hans första uppgift”, skrev Lindbom när han rekommenderade Stern till svenskt medborgarskap år 1948, ”var att planlägga och verkställa insamlingen av material rörande den politiska emigrationen under 1930-talet, ett arbete som resulterat i en samling emigrationsmaterial, numera känd även i utlandet. Småningom fick Stern även andra uppgifter, framförallt beträffande inköp och katalogisering av utländsk litteratur. Hans sista större insats i arkivets tjänst är i samband med utarbetandet av den nyligen publicerade katalogen över arkivets utländska bokbestånd, till väsentlig del ett resultat av Sterns mödosamma och skickliga arbete.” Stern blev fast anställd vid arkivet 1948 och kom att arbeta där fram till 1954, då han gick i förtidspension.

Som ett led i försöken att hjälpa flyktingar till rätta i Sverige, gavs det från och med 1943 en möjlighet att anställa arkivarbetare för statliga medel. Åtgärden slog snabbt igenom och 1945 var huvuddelen av Sveriges arkivarbetare flyktingar. Dessa hade ofta högre utbildning än sina svenska kolleger, något som Arbetarrörelsens arkiv snabbt noterade.²⁴ Under årens lopp kunde institutionen knyta till sig kunniga och engagerade medarbetare på detta sätt. En del endast under kortare, andra som Wanda Lanzer och Sofia Piltz, under längre tid. Dessa statliga arkivarbetares betydelse för institutionens verksamhet kan knappast överskattas. När det med tiden blev svårare att nyttja denna möjlighet, uppstod ett problem. ”Den ökade arbetsbördan”, skrev Lindbom i sitt PM ”Arbetarrörelsens arkiv - en återblick och en blick framåt” på hösten 1964, ”har under de två senaste decennierna kunnat bemästras genom att arkivet utnyttjat s.k. arkivarbetare genom Kungliga Arbetsmarknadsstyrelsen. Härvid har arkivet uteslutande använt intellektuella flyktingar. På så sätt har arkivet kunnat utan några som helst lönekostnader knyta till sig högt kvalificerade personer, som genom sina språkkunskaper och sin kunskap om europeisk arbetarrörelse kunnat utföra ett förnämligt arbete. Denna rekryteringskälla håller nu på att sina. De krav på kvalitet, som arkivet måste ställa, kan icke tillgodoses genom en fortsatt rekrytering av arkivarbetare. Det blir därför oundgängligt att i fortsättningen basera rekryteringen på samma principer som vid de vetenskapliga arkiv- och biblioteksinstitutionerna.”

Lokala arkiv

När Lindbom som nyutträd institutionschef intervjuades av *Kommunalarbetaren* förmedlade han en nästintill glättad bild av arkivsidans svenska material: ”Av skrivna handlingar ha vi där säger Lindbom, nästan allt vad vi kunna tänka oss. Den sköter sig nu så gott som automatiskt och vi behöva icke utveckla några ansträngningar för att komplettera den.”²⁵ Hans egna handlingar vittnade dock om en något annorlunda situation. Ett av de stora problem som institutionen haft att brottas med sedan begynnelsen var att se till att material från arbetarrörelsens olika organisationer runt om i landet inte skattade åt förgängelsen. Under Borge's tid gick ett stort antal uppmaningar (”hundredratusentals cirkulär”, skrev Lindbom²⁶) om insändande av protokoll och annat till institutionen ut till de olika arbetarorganisationerna. Utan något större resultat dock och Lindbom, som även insåg att arkivet i Stockholm inte hade någon möjlighet att klara av hanterandet och lagringen av materialet om det började strömma in, började fundera över möjligheten att upprätta lokala arbetarrörelsearkiv.

Det var inte någon ny tanke men nu sattes den i verket från Arbetarrörelsens arkivs sida. Oscar Borge var tidigare lite skeptisk på den punkten. ”Sådana funderingar ha framträtt upprepade gånger sedan jag startade Arbetarrörelsens arkiv”, skrev han i *Arbetet* 13 oktober 1937. ”Huruvida de haft resultat känner jag ej. I alla händelser anser jag det opraktiskt. Ett centralt arkiv torde nog vara att föredra, såväl ur kostnadssynpunkt som i forskningens intresse”.

Efter att Tage Lindbom fått arbetarrörelsens centrala organisationer intresserade av saken, skickades 1942 ett cirkulär, undertecknat av Per Albin Hansson för SAP, August Lindberg för LO och Gunnar Hirdman för ABF, till de lokala organisationerna. Kort tid därefter började Lindbom resa Sverige runt för att grunda lokala arkiv. Med sig i bagaget hade han en tunn skrift med titeln *Anvisningar för upprättande av lokala arkiv* (tryckt 1942) där bland annat Arbetarrörelsens arkivs system med förvaring, accessionsnumrering och katalogisering rekommenderades.

En arkivverksamhet kom visserligen igång på några orter men Lindbom summerade i berättelsen för 1944: ”Efter två års verksamhet i syfte att väcka intresse för lokala arbetararkiv kan sammanfattningsvis sägas, att större praktiska resultat ej uppnåtts.” Men Lindbom fortsatte sina ansträngningar och ”agitationsresor”. I berättelsen för 1958 hittar man omdömet ”framgång” och att lokalarkiven ”anlitas i ökad grad av forskare”. Dess arkiv ”framstår alltmör som värdefulla komplement till ’moderarkivet’ i Stockholm”. Sex år senare konstaterade han dock att fortfarande stora delar ”av det för framgångsrik forskning nödvändiga primärmaterial finns ännu – i den mån det icke försvunnit – ute i organisationerna och hos enskilda.”²⁷ Ett stort antal folkrörelsearkiv hade ändå bildats och denna sektor fick ett uppsving genom utredningen om folkrörelsearkiven under andra hälften av 1960-talet.

Ett annat material som Lindbom gjorde sitt bästa för att få in till Arkivet är handlingar från den skando-amerikanska arbetarrörelsen. Redan 1906 hade sådana arkivhandlingar kunnat införlivas i samlingarna men det dröjde till 1939 innan någon samlad ansträngning gjordes. Pågående krig samt politiska och personliga motsättningar försvårade arbetet men en hel del material inflöt trots allt.²⁸

Biblioteket i centrum

”Om undertecknad skulle våga framställa några önskemål med avseende på arkivet och dess utveckling, skulle det främsta av dessa vara, att arkivet genom något förhöjda anslag skulle sättas i stånd att utvidga sin litteraturavdelning. (...) Anslaget till bokinköp borde givetvis ökas, så att åtminstone det allra viktigaste av den svenska och utländska litteraturen rörande socialismen, arbetarrörelsen och arbetarfrågor kunde anskaffas.”²⁹ Så skrev Fredrik Åhlander, chef för Stockholms arbetarbibliotek, 1923. Samma sträng slog Tage Lindbom an i den tidiga

re nämnda intervjun i *Kommunalarbetaren* 1939 – och den kom att fortsätta att ljuda under hela hans tid som institutionschef. Från början, resonerade Lindbom, tillhörde inte litteraturen arkivets prioriterade områden, mestadels beroende på att ekonomin inte tillät inköp. När besöksantalet ökade och de besökandes intressen började vidgas och förändras måste även institutionen kunna förändras: ”Förr kom man nästan uteslutande upp för att titta i den eller den handlingen för att kontrollera en uppgift eller inhämta en upplysning i något visst avseende. Nu kommer det även folk, som vill bedriva forskningsarbete och omfattande studier ifråga om arbetarrörelsen och dess verksamhet. För dessa, som utgöra ett nytt klientel, är det givetvis önskvärt, att det även finnes litteratur att tillgå på arkivet”.

Att institutionen var en plats väl lämpad för seriös vetenskaplig forskning och att den allt mer utnyttjades som sådan är något som Lindbom betonade under sin tid som föreståndare. Lika hårt, och ofta i samma andetag, betonade han vikten av ett rikt litteraturbestånd. Ett flertal gånger fann han det dessutom angeläget att påpeka att litteraturen och institutionens bildmaterial verksamt bidrar till en ökad besöksfrekvens.

Lindbom flyttade biblioteket från periferin till centrum. 1965 utnyttjade institutionen 1 800 hyllmeter åt förvaringen av sitt material, 1 200 av dessa nyttjas av biblioteket. ”Doktor Lindboms intresse har främst ägnats åt att bygga upp biblioteksavdelningen på alla kulturspråk. Biblioteket torde nu också ha en av de största samlingarna av litteratur rörande arbetarrörelse, socialism etc. i världen”, kommenterade författaren till 1965 års verksamhetsberättelse. År 1945 beräknades institutionens bibliotek innehålla cirka 35 000 böcker och broschyrer och 1965 cirka 125 000 titlar, ”avsevärt mer än hälften” utgjordes av utländsk litteratur.³⁰ Av detta kan utläsas att biblioteket växte med 90 000 titlar på tjugo år och att flertalet av dessa var av utländsk härkomst. Från 1950 var den europeiska bok- och antikvariatsmarknaden åter tillgänglig. Tage Lindbom trädde i kontakt med och besökte bokhandlar och antikvariat främst i Tyskland, Schweiz, Frankrike, Belgien, Holland och Italien och köpte böcker och broschyrer. I berättelserna för 1951, 1953 och 1954 framhölls att särskilt det franska bokbeståndet hade ökat. Resultatet är ett värdefullt bestånd, med många ”rariteter”, rörande Franska revolutionen, 1830, 1848, de franska utopisterna och Pariskommunen.³¹

Under sina utlandsresor letade Lindbom också i arkiv, bibliotek och hos privatpersoner efter brev från Hjalmar Branting, inför Brantings 100-årsjubileum 1960. ”Resultatet var gott och några överraskande stora fynd gjordes”, meddelades i berättelsen för 1958. Två år senare betraktades ”det systematiska sökandet i främmande länder” som avslutat. ”Vad som i fortsättningen kan påträffas av Brantingiana utomlands, måste nu påräknas som lyckosamma tillfälligheter eller som resultat av det personliga intresse, frågan väckt hos enskilda personer.” Ett alltför optimistiskt omdöme. Många Brantingbrev har dykt upp senare i utländska arkiv.

1948 publicerades en katalog över bibliotekets utländska litteratur *Utländsk litteratur i Arbetarrörelsens arkiv i Stockholm* där som nämnts den före detta tyske arkivarbetaren Kurt Stern gjort en stor insats. Bibliografien innehöll enligt förordet ”den viktigaste utländska litteraturen”. 261 av katalogens 320 sidor upptogs av bok- och broschyrtitlar medan fem sidor ägnades åt tidnings- och tidskriftstitlar. En summarisk uppskattning av antalet titlar visar strax över 9 000 bok- och broschyrtitlar och cirka 175 tidskrifter. Dessa var fördelade på 15 huvudavdelningar, varav en för tidningar och tidskrifter, och cirka 6 800 av titlarna fördes till fyra avdelningar: Politik, Socialism/kommunism/anarkism, Politiska arbetarpartier, samt den ytterst vittförgrenade Sociala frågor. En lika stor bibliografisk satsning om än i lite annan form – litteratur om nordisk arbetarrörelse på främmande språk – mäktade man med först i början av 1990-talet i samarbete med de nordiska systerinstitutionerna. Under mellantiden, på 1960-talet, gav man ut några enklare stencilerade sammanställningar över utländsk litteratur, och några översikter publicerades i *Årsboken. Notiser från Arbetarnas kulturhistoriska sällskap*.

Strax efter Lindboms avgång (1 juli 1965) började kostnaderna för bokinköp minska drastiskt, från nära 42 000 kronor 1966 till drygt 22 000 åtta år senare. I verksamhetsberättelsen 1975/1976 talades det alarmerande om att ”nuvarande bokinköp måste tredubblas för att biblioteket skall kunna behålla sin funktion.” En sådan utveckling tycktes ha mer än förverkligats när man i revisionsberättelsen för 1977/1978 finner att kostnaden för posten ”bokinköp, prenumerationer m m” överskridit 110 000. En kontroll av balansräkningen för samma verksamhetsår visade dock att huvuddelen av summan tillföll de båda ”m m” på slutet. Här återfanns bland annat institutionens tidskrift med en post på 43 169:46. Sammanräknat låg kostnaden för bokinköp och prenumerationer på 38 162:52.

Stora delar av bibliotekets nyförvärv under de närmast kommande åren kom därför att utgöras av gåvor och byten. Mycket av detta material härrörde från öststaterna. Inte minst DDR och dess Institut für Marxismus-Leninismus beim ZK [centralkommittén] der SED bidrog. Som en följd av 1960- och 1970-talens vänstervåg fick institutionen även bokgåvor från många vänsterförlag.

Bibliotekets profil har sina särdrag. I samlingarna ryms många lärda och kommenterande arbeten om arbetarrörelsens och socialismens historia. Men där finns också en mängd verk skrivna av uppstudsiga och oppositionella människor. Därför torde andelen flyktingar, fängslade, mördade och avrättade författare vara högre än i något annat bibliotek i Sverige. Theodor Adorno, Mikhail Bakunin, Alexander Berkman, Hjalmar Branting, Willy Brandt, Che Guevara, Buenaventura Durutti, Rudi Dutschke, Emma Goldman, Antonio Gramsci, Rudolf Hilferding, Joe Hill, Zeth Höglund, Lenin, Karl Liebknecht, Patrice Lumumba, Rosa Luxemburg, Malcolm X, Karl Marx, Ulrike Meinhof, Carl von Ossietzky, August Palm, Albert R. Parsons, Olof Palme, Ernst Thälman, Leo Trotskij... Listan kan byggas på efter behag.

En blick framåt

1964 utnämndes Nils Ramstén, funktionär på LO, till ny ordförande i Arbetarrörelsens arkivs arkivnämnd. Mycket snart upptäckte han att han tillträtt som styrelseordförande för en institution som drabbats av kramp. Vid hans allra första styrelsemöte den 24 augusti 1964 förelåg ett PM från Tage Lindbom med titel ”Arbetarrörelsens arkiv – en återblick och en blick framåt” med en dyster lägesbeskrivning. Institutionen vacklade under bördan av sin egen framgång. Samlingarna hade växt, intresset för institutionen blivit allt större och kraven likaså. Men det fanns inga resurser att ta av. Framför allt var personalsituationen mycket bräcklig. Personalen var alltför fåtalig och flera anställda var enligt Lindbom ”i hög ålder” och ”tillgången på kvalificerad personal är otillräcklig”, särskilt då inte längre ”intellektuella flyktingar” kan erhållas som arkivarbetare. En nödvändig personalförstärkning och rekrytering av kvalificerad personal baserad ”på samma principer som vid de vetenskapliga arkiv- och biblioteksinstitutioner” skulle kosta. För Lindbom framstod det som klart att staten måste gå in med medel.

Situationen blev inte mindre krisartad av att Lindbom sade upp sig från sin tjänst i juni 1964 och lämnade institutionen den 1 juli 1965. I ett brev till Arne Kokkvoll, chefen för arbetarrörelsearkivet i Oslo skrev Tage Lindbom den 26 april 1965: ”Det behövs en ny och frisk kraft, som griper sig an med en rad nya uppgifter, som väntar här. Jag känner att jag börjar bli en smula ”gammalmodig” i mitt sätt att arbeta – och då är det tid att ge sig av”. Kvarvarande personal utgjordes då av en fast anställd och en timanställd samt två statliga arkivarbetare. ”Av arkivets egna ordinarie medarbetare kan sägas, att det endast varit en – arkivets utomordentlige medarbetare Per Lind [...], som under det gångna året helt fyllt en ordinarie tjänst”, står det i 1965 års verksamhetsberättelse. Räddningen blev att staten gick in som en av huvudmännen och Arbetarrörelsens arkiv omvandlades till en stiftelse.

UPPBYGGNAD OCH TURBULENS – 1966 TILL 1975

Stiftelse

”Här måste du göra något”, så mindes dåvarande ecklesiastikminister Ragnar Edenman läget innan Arbetarrörelsens arkiv omvandlades till stiftelse i mitten av 1966 och staten ingick som en av huvudmännen vid sidan av LO och SAP.³² Därmed accepterade staten de argument som hade förts fram i två PM av arkivföreståndaren Tage Lindbom till arkivnämnden 1964 (”Arbetarrörelsens arkiv – en återblick och en blick framåt” och ”Ett andra PM rörande Arbetarrörelsens arkiv”) och i arkivnämndens brev till ecklesiastikdepartementet den 19 november 1965. Lindbom påtalade där att institutionen inom sin arkiv- och biblioteksavdelning förvaltade ett kulturarv av nationellt intresse – med dagens språkbruk – inte bara en viss rörelse, arbetarrörelsens, men saknade resurser att fylla denna uppgift på ett adekvat sätt. Också dubbelfunktionen som arkiv och bibliotek anfördes. Det senare betecknades av Lindbom som ett ”specialbibliotek om modern arbetarrörelse och om de med denna rörelse förbundna politiska och sociala doktrinerna” och ”ett av de rikhaltigaste i världen”.

Samtidigt underströks att ställningen som ”traditionsbärare” inom arbetarrörelsen skulle bibehållas men att ”arkivet intar en bestämt neutral hållning i förhållande till olika och avvikande riktningar inom arbetarrörelsen”. Dubbelheten som ”offentlig” institution och arbetarrörelsens, fortfarande huvudsakligen den socialdemokratiska, accentuerades onekligen ytterligare. Det innehöll också en möjlig konflikt mellan professionalism och rörelsenärhet eftersom ett viktigt krav i Lindboms PM var att personalen inte fick ha en ”antagonistisk inställning till denna rörelse” och skulle vara meriterad genom att inte bara ha ”goda insikter i denna folkrörelses icke minst organisatoriskt synnerligen mångskiftande och komplicerade struktur” utan förvärvat dessa insikter ”även genom praktiska kontakter med rörelsen själv”.

Genom den valda lösningen avfärdades arkivnämndsledamoten, riksbibliotekarien Uno Willers förslag, daterat den 17 september 1964, att dela institutionen, och det i dubbel bemärkelse. Å ena sidan skulle arkiv- och biblioteksfunktionen delas. Bokbeståndet skulle deponeras på Kungliga Biblioteket (KB) men ett referensbibliotek skulle finnas kvar i Arkivet. Å andra sidan skulle arkivbeståndet delas upp så att material från och kontakter med de centrala och lokala fackliga organisationerna samt det fortfarande spärrade materialet skulle ombesörjas av Arkivet medan övriga arkiv, inte minst personarkiven, skulle deponeras på KB. Även om Willers dels betonade att institutionen skulle bibehålla ”sin autonomi” och det skulle vara möjligt ”att återgå till den tidigare organisationsformen” om styrelsen så önskade, dels sade sig eftersträva en effektiv breddning av institutionens ”idémässiga verkningsradie inom forskning och studieliv” så lyste hans egenintresse som chef för KB tydligt igenom. Dåvarande styrelseordföranden Nils Ramstén betecknade honom i en intervju inför institutionens 90-årsjubileum 1992 som konkurrent, för övrigt en lika ”illvillig vän” som Riksarkivet som också konkurrerade om resurser.³³ Ragnar Edenman kallade honom i den anförda intervjun för ”’imperialist’ på sitt område”.

Tage Lindbom tillbakavisade delningsplanen med en sarkastisk hänvisning till ”den glädje Arbetarrörelsens arkiv därmed skulle bereda de mottagande institutionernas chefer”. Hans huvudargument var: ”Just arkivets ställning som dokumentationscentrum för modern arbetarrörelse, omfattande det mest skiftande men ämnesmässigt homogena material erbjuder ur forskningssynpunkt så stora fördelar, att det måste betecknas som synnerligen önskvärt att institutionen bibehålles i sitt nuvarande enhetliga skick.” Det var inte enda gången som funderingar om delning och inkorporering framfördes men aldrig så konkret och brutalt.

ARAB fick genom omvandlingen till stiftelse från och med 1 juli 1966 och statens engagemang i ännu högre grad ”en mera officiell ställning” för att låna en formulering av Oscar Borge från den första organisatoriska förändringen 1906. Därmed inleddes på ett avgörande

sätt den period av professionalisering och uppsving som präglade de kommande årtiondenas verksamhet. Ett viktigt krav från statens sida nämnde Ragnar Edenman när han intervjuades 1992: ”en vetenskaplig, professionell ledning. Det kunde inte räcka med ett antal självlärda idealister, även om sådana personer uträttade och fortfarande uträttar ett mycket värdefullt arbete på många folkrörelsearkiv m m, ofta på lediga stunder.” Ambitionen var att stärka institutionens ställning som forskningsinstitution (”i den vetenskapliga forskningens tjänst”, enligt arkivnämndens protokoll 24 augusti 1964).

Arkivchefen, till att börja med Tage Lindboms efterträdare, skulle ha vetenskapliga meriter och tjänsten skulle i princip betraktas som en forskartjänst. Personalrekryteringen skulle ske enligt ”de principer och krav, som gäller för vetenskapliga arkiv och bibliotek” står i arkivnämndens protokoll den 24 augusti 1964. Bristerna var tydligen mest uppenbara på arkivavdelningen. Det antyder också omnämmandet av endast Riksarkivet som samarbetspartner i utkastet till stadgar för den nya stiftelsen – i slutversionen nämndes sedan både RA och KB samt andra relevanta institutioner – och anställningen av en arkivexpert som konsult. I brevet till ecklesiastikdepartementet den 19 november 1965 angavs att ”vad beträffar arkivmaterialet har för närvarande det okatalogiserade materialet väsentligt större volym än det katalogiserade”. För bokbeståndet var läget bättre men katalogiseringen var ”i alltför hög grad eftersatt, varför tillståndet nu måste anses vara otillfredsställande”. Tage Lindboms satsning på biblioteket hade tydligen först och främst gällt förvärvet och i mindre utsträckning katalogiseringsinsatser. Bristerna berodde på, sammanfattade man, ”att tillräckliga ekonomiska och personella resurser ej stått till arkivets förfogande”.

En intensiv uppbyggnadsperiod

I den efterföljande perioden, i anslagsäskandet den 19 maj 1967 betecknad som ”en intensiv uppbyggnadsperiod”, satsade man på personella resurser. En ny arkivchef tillträdde den 1 augusti 1966, Åke Wedin, docent i historia på en avhandling om inkaindianerna. Därmed var det ”chefslösa” året sedan Tage Lindboms plötsliga avgång på sommaren 1965 över. Några andra lämpliga kandidater hade dels ”engagerats på annat håll eller hade andra framtidsplaner”. Bland dem var filosofie licentiaten (FL) Agne Gustafsson, statsvetare och universitetslektor i Lund, som man hade önskat sig som Lindboms efterträdare. Agne Gustafsson hade bland annat medverkat i aktionen att spåra upp Brantingbrev och i Branting-utställningen 1960. Den kvarvarande lämpliga kandidaten historikern FL Stig Ekman hade avskrivits i arkivnämnden den 2 juni 1965 eftersom han ”icke hade praktiskt deltagit i eller hade närmare kunskaper om svenska folkrörelsen” och inte hade sysslat med folkrörelseforskning, underförstått han saknade den rätta förankringen. Ytterligare en kandidat som varit intresserad av ”att axla den tunga kappan efter Dig”, det vill säga Tage Lindbom som hade rätt honom att skicka in en ansökan, ekonomhistorikern FL Bo Gustafsson nämndes aldrig i diskussionen trots att han som han påpekade var ”aktivt intresserad av och själv forskat i den svenska arbetarrörelsens historia”.³⁴ SKP-medlem som han var, avfärdades han nog av politiska skäl. Så kom Åke Wedin in i bilden.

”Det var någon på LO som kände honom”, mindes dåvarande styrelseordförande Nils Ramstén 1992. Denne ”någon på LO” var enligt en intervju med Wedin i samband med ARAB:s 90-årsjubileum LO-ordföranden Arne Geijers nära medarbetare Birger Viklund.³⁵ Åke Wedin var aktivt engagerad i Spanienfrågan och för spanska exilsocialister, och kontakten hade skapats genom ett av LO medfinansierat seminarium för unga spanska socialister i Sverige. Enligt intentionerna hade man fått en vetenskapligt meriterad person i spetsen för arkivet och inte minst en person med engagemang inom den socialdemokratiska arbetarrörelsen, trots ett enligt Nils Ramstén ”ur vår synvinkel väldigt perifert specialämne” men docent blir man ju inte ”med en klackspark”. Wedin beskrev i en tillbakablick 1992 sin uppgift på följande sätt: ”samtidigt som jag skulle hålla ordning på arkivet, förväntades jag delta i debatten –

det var ett jobb med allmänskulturella och ideologiska förtecken”. Aktivt arbetade han i institutionen endast under några år, till och med 1970; resten av tiden fram till sin avgång den 30 april 1975, var han tjänstledig för verksamhet i Latinamerika och för forskning. Men under hans första tid skedde avgörande förändringar.

I övrigt fick ARAB personalförstärkningar under ”den snabba expansionen” 1966-1967 först och främst på arkivsidan genom två arkivarier som kom från Krigsarkivet, Eva Karlsson och Birgitta Törnell, först som arkivkonsult och fast anställd från 1 september 1969, samt inom administrationen. De båda arkivarierna anställdes enligt Nils Ramstén ”för att berika arkivet med då obefintliga kunskaper”, det vill säga arkivtekniska kunskaper.³⁶ Genom ”trojtjänaren” Per Linds pensionering vid halvårsskiftet 1968 efter 35 års tjänst förlorade arkivet samtidigt en viktig kraft. Ytterligare förstärkning inom arkivavdelningen, samt inom biblioteksavdelningen, skedde i början av 1970-talet. Därtill kom ett antal tillfälligt anställda vilket möjliggjordes bland annat genom ett extra anslag från Stockholms stad under verksamhetsåret 1969/1970 samt anställda via AMS. Personalstyrkan hade visserligen utökats betydligt men personalrekryteringen motsvarade egentligen inte de i samband med omvandlingen till stiftelse uttalade intentionerna. Hur anställningarna har gått till är svårt att bilda sig en uppfattning om utifrån arkivmaterialet. Det var nog i stor utsträckning en ”plockning” efter rekommendationer. José Ramirez exempelvis som anställdes den 1 juli 1967 på ett 15 månaders vikariat blev Wedin säkert uppmärksam på genom dennes verksamhet för spanska exil-socialister. Efter vikariatstiden fick Ramirez fortsatt anställning och han spelade under sina drygt tio år vid institutionen en betydelsefull roll som ansvarig för biblioteksverksamheten samt inom fackklubben. Enligt ett uttalande från arkivchefen 1970 skulle principerna för anställning ändras. ”Tidigare har man sagt att det är väsentligt att folk är engagerade i arbetarrörelsen. I fortsättningen skall alla lediga platser annonseras ut.”³⁷ Ansökningsförfarande med meritkrav tillämpades först från andra hälften av 1970-talet. En förändring och expansion på personalsidan skedde efter en förnyad utredning 1974/1975.

Institutionen gick under 10-årsperioden efter stiftelsens bildande igenom påtagliga administrativa och verksamhetsorienterade förändringar. Arkivnämnden ersattes från verksamhetsåret 1966/1967 av en styrelse där nu den tredje huvudmannen, staten, var representerad. I den första styrelsen satt för staten riksarkivarien Åke Kromnow och riksbibliotekarien Uno Willers, den senare redan medlem i arkivnämnden sedan 1953. Åke Wedin betecknade de statliga representanterna som ”trojanska hästar” i styrelsen eftersom de dels var ut efter samma resurser, dels efter samma material. I det senare fallet utmärkte sig främst riksbibliotekarien. Som styrelseordförande valdes Nils Ramstén från LO, en funktion som LO-representanten alltid haft och fortfarande har i ARAB:s styrelse. Därmed markerades den grundläggande roll som LO har för institutionen. Nils Ramstén var ordförande till och med utgången av verksamhetsåret 1977/1978 och medverkade aktivt under en viktig period i institutionens historia med två utredningar och efterföljande nyorientering, en flyttning och andra betydelsefulla förändringar.

1966 infördes verksamhetsår från juli till juni. Verksamhetsberättelserna blev utförligare och mer informativa. De två första trycktes som separata broschyrer. Från och med 1968/1969 (och till och med 1977/1978) publicerades de i Arbetarrörelsens årsbok, utgiven av Arbetarnas kulturhistoriska sällskap (AKS). AKS, bildat 1926 med Oscar Borge som en av initiativtagarna, var – och är – en till institutionen nära knuten förening. Den 26 juni 1969 föreslog AKS att årsboken skulle ges ut i samarbete med Arbetarrörelsens arkiv för att möjliggöra publiceringen av ”vetenskapliga uppsatser och kortare avhandlingar rörande arbetarrörelsens historia” och därmed erbjuda ”arbetarrörelseforskningen både källmaterial och ett diskussionsforum”. Detta förslag accepterades och därmed inleddes ett samarbete som pågår än i dag även om årsboken har ändrat form och karaktär. På senare år har dessutom andra gemensamma publikationer och aktiviteter tillkommit.

I enlighet med de allmänna diskussionerna kring medbestämmande infördes 1967 ett samrådsorgan, ”ett slags företagsnämnd” som kallades för samarbetsnämnd. Den var i första hand till för ömsesidig information och diskuterade alla slags frågor från administrativa till yrkesorienterade. Protokoll fördes ”med tanke på de tolkningsproblem, som kan uppstå”, enligt första mötets beslut den 19 september 1967. När de anställda, som tillhörde Handelsanställdas förbund, 1970 formerade sig som personalklubb och fyra år senare som en fackklubb så ställdes striktare krav på medbestämmande. Bland annat fördes nu regelrätta förhandlingar om avtals- och andra frågor. 1974 lades på ett fackklubbsmöte den 18 januari fram ett ”förslag till institutionsdemokratisk försöksverksamhet” och för en tydligare arbetsorganisation.

Man försökte uppnå administrativ stadga genom diarieföring, ett brevdarium, som infördes 1967. Allt som diariefördes placerades i korrespondensen, ibland i form av kopior när handlingarna hade bifogats styrelseprotokollen. I korrespondensen hittar man vid sidan av skrivelser och forskarförfrågningar också administrativa handlingar som exempelvis överenskommelser och kontrakt, personalhandlingar, också exemplar av det under några år utgivna informationsbladet samt inkomna informationer. Detta förfaringssätt präglar fortfarande dagens, numera datorstödda, diarium. Korrespondensen utgör därför vid sidan av protokollen den centrala källan till institutionens historia.

Målsättningen att bli en professionell arkiv- och biblioteksinstitution hade konsekvenser för ”dubbelfunktionen”. Tage Lindbom hade 1964 bland annat önskat förstearkivarie- och förstebibliotekarietjänster som avdelningschefer för en arkiv- och en biblioteksavdelning. Att en sådan organisationsuppbyggnad eftersträvats eller genomförts framgår inte av materialet men det utkristalliserade sig så småningom informella eller de facto-ledningstjänster (Eva Karlsson – José Ramirez). En förändring som dock i första hand syftade till att avlasta Åke Wedin och ge honom ”reella möjligheter till forskning” skedde 1971: Eva Karlsson blev biträdande chef med verksamhetsansvar för arkiv- och biblioteksavdelningarna. Under Wedins efterföljande tjänstledighet fungerade hon dessutom som tillförordnad institutionschef.

Man övergav de hittillsvarande systemen för katalogisering både inom arkiv- och biblioteksavdelningarna. Avdelningarna blev mer och mer självständiga gentemot varandra vilket också framgår av redovisningen i verksamhetsberättelserna jämfört med tidigare. Den tilltagande yrkesprofileringen främjade denna utveckling. Även om integration av arkiv och bibliotek behandlades på ett möte 1976 – med vilket resultat framgår inte – så skedde en medveten inriktning mot integration först på 1990-talet.

Professionaliseringsambitionerna ledde till förändringar i syn- och arbetssätt både på arkivet och biblioteket. Man anslöt sig till den svenska arkiv- och biblioteksvärlden. På arkivsidan var förändringarna störst. Man övergav det av Oscar Borge skapade lite komplicerade systemet, ”lappkatalogen”, som fungerade både som förteckningsinstrument och beståndsregister men som bara delvis utgått från arkivprinciper. Redan Tage Lindbom upplevde enligt en intervju 1992 att detta system ”behövde förenklas” men konstaterade att det saknades resurser för en revidering. Det skapades ett separat bestånds- och placeringsregister, ”nominalkatalogen”, och ”de nya förteckningsprinciperna” (i förordet till en förteckning från 1968) infördes, det vill säga det så kallade allmänna arkivschema som varit i bruk inom det offentliga arkivväsendet sedan 1905.

Också proveniensprincipen gjorde sitt intåg. Vidare infördes 1967 en tydlig accessionsföring. Dessa förändringar beskrev Eva Karlsson utförligt i AKS’ första med ARAB samproducerade årsbok 1970 där hon också kritiskt nämnde några av det tidigare synsättets ”brott” mot proveniensprincipen och antydde problemet med det tryckta materialet i konkurrensen mellan arkiv och bibliotek.³⁸ Komplikationen med Borges system togs också upp av Nils Ramstén genom ett konkret exempel i samband med den kommande utredningen 1975/1976.³⁹ Trots ”moderniseringen” kvarstod långt därefter en osäkerhet i förhållandet arkivlämnare – arkivbildare och i proveniensfrågan. Många förteckningar visade fortfarande en

stark påverkan av ”lappkatalogstänkandet”. Också nominalkatalogen och den nya indelning av beståndet som skapades 1976 präglades av en organisationsorientering enligt ”gamla samlingsens” och dess ”lappkatalogs” systematik tills den avlöstes i mitten på 1980-talet av ett datorstött beståndsregister. Ett enklare och förbättrat sök- och redovisningssystem hade hur som helst åstadkommit. I en tillbakablick konstaterade Nils Ramstén i en intervju 1992: ”Det som skrämde mig mest var att arkivkatalogen fanns i Per Linds huvud och inte i register.” ”Det var naturligtvis förnämligt när vi övergick ifrån Per Linds minneskatalog, vilket var nödvändigt att göra i och med att han gick i pension, till förteckningar och accessionskataloger.”

Även på andra områden trädde arkivet ut i det svenska arkivlandskapet. Man började arbeta ute ”på fältet”, det vill säga påverka arkivbildningen hos organisationerna genom att erbjuda rådgivning i arkiveringsfrågor samt att göra konkreta insatser, exempelvis upprätta diarieplaner eller att ordna och förteckna organisationernas äldre arkiv. Utgångspunkten var ”ett icke formulerat ansvar för arkivbildningen inom arbetarrörelsens organisationer” som Eva Karlsson formulerade det i ett brev till ABF den 3 november 1975. Det skulle inte minst komma forskarna till godo. ”Arbetarrörelsens arkiv befinner sig nu i en situation som tillåter en viss vidgning av dess traditionella verksamhetsområde”, skrev Åke Wedin i april 1967 både till LO och SAP. Han erbjöd hjälp att ordna arkiven – mot extra ersättning – men mer än så: institutionens arkivavdelning skulle också överta dessa arkivs skötsel och vård även om de skulle vara kvar i organisationernas lokaler. Liknande tankar vad gäller LO:s arkiv återkom i början av 1990-talet men var i praktiken svår- eller oförenliga med uppdraget att i första hand vara en forskningsorienterad institution.

Till fältarbetet hörde också utbildningsinsatser. Ett område som arkivavdelningen satte på under ett flertal kurser för fackliga organisationer var arkivbeständighet för att garantera att informationen på papper skulle kunna läsas också i framtiden. Bland annat sammanställdes 1973 en tryckt folder med anvisningar. På omslaget fanns en bild med Hjalmar Branting som satt vid sitt med papper belamrade skrivbord och skrev. ”Hade han arkivbeständiga skrivgrejer?” står uppmanande som rubrik. Sedan förmedlade man ”råd och minnesregler”, hänvisade också till Arbetarrörelsens inköpstjänst som man lyckats övertyga om att saluföra rätt materiel. Fältarbete genomfördes under denna period enligt verksamhetsberättelsen för 1972/1973 ”i blygsam omfattning”. Det kom att spela en mer betydelsefull roll under 1980- och 1990-talen.

Inom arkivavdelningen kom ”avvikande” material, som fotografier och ljudband och dess registrering, förstärkt i blickpunkten. Också ”ett centralt ansvarstagande” för film berördes i styrelsen den 27 april 1967. Utredningen 1975/1976 skulle återkomma till denna fråga. Bildmaterial hade Oscar Borge redan tidigt värnat om men det började nu spela en ännu större roll, i första hand som illustrationsmaterial. Åke Wedin själv samlade in kompletterande källmaterial genom intervjuer under LKAB-strejken 1970/1971. Han uppmanade för övrigt också i ett brev den 13 april 1970 strejkkommittén att lämna sitt material till Arbetarrörelsens arkiv där det skulle bli ”utan gensägelse det mest centrala källmaterialet för all framtida forskning i LKAB-konflikten”. ”Det är min förhoppning att Strejkkommittén skall betänka sitt ansvar och finna Arbetarrörelsens arkiv värdigt att bevara dess efterlämnade dokument och bandupptagningar till eftervärlden”. I det sammanhanget betonade han att Arkivet är hela den svenska arbetarrörelsens arkiv, alltså också kommunisternas och syndikalisternas, inte enbart socialdemokratins. Något arkivmaterial lämnades dock inte men intervjuinspelningarna utgör en intressant källa. Genom den på 1980-talet initierade intervjuverksamheten fortsatte detta viktiga insamlingsarbete.

Biblioteket började 1968 katalogisera enligt SAB:s klassifikationssystem. Den gamla ”lappkatalogen” ”frystes” och en ny alfabetisk och en systematisk katalog skapades. Samtidigt ställdes böckerna upp i löpnummerordning, inte längre alfabetiskt och enligt äldre äm

nessystematik. Att överföra ”lappkatalogen” till den nya katalogen bedömdes inte ha ”högsta angelägenhetsgrad” med en formulering i verksamhetsberättelsen för 1969/1970. Det gick att klara sig med parallella kataloger men så småningom påtalades ”bristen på överskådlighet i de äldre katalogerna” som ett problem som dock måste lösas ”på ganska lång sikt” (verksamhetsberättelsen för 1971/1972). En omkatalogisering påbörjades i mitten av 1970-talet. För att informera om nyinkommen litteratur på biblioteket gav man mellan 1967 och 1971 ut ett anspråkslöst, stencilerat informationsblad, *Information från Arbetarrörelsens arkiv*. I några nummer förekom även annan information, bland annat om folkrörelsearkiven, kurser och utställningar. I ett av bladen riktade man sig till funktionärer och tjänstemän vid LO och fackförbunden och försökte göra dem uppmärksamma på det omfattande och användbara biblioteket. Ett lustigt formulerat påpekande avslutar: ”Vi tar inte upp någon entréavgift”, det vill säga servicen och utlåningen är gratis.

Vänstervågen

Radikala vindar i slutet av 1960- och i början av 1970-talen förändrade den svenska förlagsvärlden och institutionens personal var inte sen att avläsa denna förändring. Från att i verksamhetsberättelsen för 1967/1968 ha kunnat skriva att biblioteket borde koncentrera sig på det utländska förvärvet, bland annat med motiveringen att det ”som publiceras på svenska utgör inget problem genom sin måttliga omfattning”, markerades en annan uppfattning i verksamhetsberättelsen för nästkommande år: ”Intresset för vissa ämnen (u-landsproblem, marxism m.m.) som redan 1968 hade blivit starkt, kan nu tydligt avläsas i förlagsverksamheten. Att Marx ’Kapitalet’ nu äntligen fått en läsbar svensk översättning är bara ett exempel bland många vi har sett i år. Böcker som för ett och ett halvt år sedan var nödvändiga att skaffa på originalspråket [...] kan numera läsas på svenska och når därmed en större läsekrets i vårt land än vad originalet gjorde. Den svenska bokmarknaden har under det gångna året varit så rik att de flesta områden av vikt kan fyllas huvudsakligen med svenskspråkig litteratur. Exempel: Studentrevolterna, Cuba, Latinamerika, Tjeckoslovakien, marxism etc.”

Samma resonemang återfanns i en längre artikel ”Utländsk litteratur i Arbetarrörelsens arkiv” i Arbetarnas Kulturhistoriska Sälls-kaps årsbok för 1969. Artikeln var skriven av José Ramirez som anställdes vid institutionens biblioteksavdelning i början av verksamhetsåret 1967/1968. Han skissade på en mer offensiv inriktning vad gällde institutionens samhällsroll och språkbruket skiljde sig markant från tidigare alster producerade av institutionens anställda: ”När någon tror att arbetarrörelsens arkiv vänder sig till de intellektuella och förråder dem som är uppdragsgivare till arkivet, nämligen de svenska arbetarna, glömmer han att vi vänder oss till de intellektuella för arbetarrörelsens skull. Vi måste få just de intellektuella att kämpa gemensamt med arbetarrörelsens ideologi och strävan. Man agiterar inte för de egna, utan för de som hittills varit utanför. Vi måste kunna erbjuda studenter, akademiker och massmedia den dokumentation de behöver för att forska och informera kring arbetarrörelsens historia och den metodik och ideologiska värderingar som behövs för att vår kultur och samhälle blir arbetarvänliga och realiserar våra idéer om jämlikhet, solidaritet och människovärde.” Om arkivet inte skulle löpa risken att ”uppfattas som någon sorts museum i etablissemangets tjänst” var det nödvändigt ”att vi ständigt anpassar vår verksamhet till de nya intressena, för att arkivet alltid skall vara en drivande kraft i samhället.”⁴⁰

Även om man skär bort ”tidsandans” överord så påtalas här ett grundläggande problem som ständigt gör sig påmint. En professionellt arbetande, forskningsinriktad institution uppfattas lätt som akademisk, med ett liv fjärran från dem som är basen för verksamheten, arbetarna och arbetarrörelsen och deras vardagstillvaro. Detta är ett dilemma som varje institution av detta slag får leva med, en ständig balansgång mellan olika intressen både hos huvudmän och användare. Den dagliga verksamheten i forskarexpeditionen med sina inte alltid lätthanterliga sökinstrument kan illustrera denna inbyggda konflikt. Seminarier och publikationer

som syftar till att både vända sig till ”rörelsen” och till forskarsamhället, lyckas inte alltid förena den goda och vittfamnande intentionen. ”1968” och dess efterdyningar ledde ibland till extrema lösningar, där avståndet mellan program och den konkreta verkligheten blev onödigt stort. Problemet finns dock kvar.

Hur som helst: omorienteringen i vänstervågens spår och det tilltagande intresset för dessa frågor gjorde att institutionen hamnade ”i rampljuset” (Nils Ramstén) och var säkert orsaken till den ökade fjärrlånefrekvensen som enligt verksamhetsberättelsen 1972/1973 till och med gjorde att katalogarbetet ”något eftersatts”. På arkivsidan spelade ”1968” inte någon roll. Man satsade inte ens på att samla in material just från vänstergrupperna men 1974 gjordes i alla fall ett besök hos De förenade FNL-grupperna (DFFG). Möjligheterna av en deposition av DFFG:s arkiv diskuterades men ledde inte till något positivt resultat. DFFG:s arkiv hamnade sedermera på Riksarkivet. Till Arbetarrörelsens arkiv levererades dock några lokala FNL-grupperns arkiv och långt senare också andra arkiv från vänstergrupper.

Folkrörelsearkiven

Den förändrade och utvidgade verksamheten krävde ytterligare arbetsrum. 1966 fick institutionen några rum i grannfastigheten på Upplandsgatan 2 som anslöts genom att man tog upp en dörr till de övriga lokalerna. Ännu viktigare var magasinfrågan eftersom antalet arkivleveranser var tilltagande. Från arkivavdelningens sida bidrog man aktivt till denna ökning genom riktade förfrågningar och inventeringar, bland annat för att få in personarkiv. 1972 hyrdes ett externt magasin i Brandbergen där lågfrekventa arkiv placerades. Denna utveckling har sedan fortsatt med flera externa depåer i och utanför Stockholm.

Under 1964 fick Riksarkivet i uppdrag att tillsammans med Arbetarrörelsens arkiv utreda folkrörelsearkivens ställning och finansiering. Arkivet var ju tidigt engagerat i folkrörelsearkivfrågan framför allt genom Tage Lindboms pådrivande insatser. Inventeringar som publicerades i Information från Arbetarrörelsens arkiv (nr 2 och 5, 1967, nr 6, 1968, och nr 6, 1971) redovisade ett 40-tal arkiv av varierande storlek, finansieringsformer, etc. Det fanns tydligen ett visst konkurrensförhållande mot RA, representerat genom riksarkivarien Åke Kromnow som samtidigt var styrelsemedlem i Arkivet, att döma av ett brev från Åke Wedin till Nils Ramstén den 2 december 1966. Wedin väjde sig mot en eventuell tendens att RA skulle bli ”inspektionsmyndighet över de lokala arkiven”. Det lokala engagemanget skulle bli lidande, inte minst då det ändå var ”våra pojkar” som skötte arkiven.

Utredningen som Kromnow i ett brev till Wedin den 11 februari 1970 kallade för ”vårt gemensamma sorgebarn” resulterade i ett förstärkt statligt ekonomiskt åtagande. Det konstaterades att folkrörelsernas handlingar tillsammans utgjorde ”en av de viktigaste källorna till Sveriges moderna historia” och att det var ”en stor kulturuppgift att bevara detta material och ställa det till forskningens förfogande”. Folkrörelsearkivens verksamhet var av ”ett klart samhällsintresse”. Men det var viktigt att arkiven inte kände ”sitt oberoende hotat”. Statens finansiella insats skulle i första hand vara ”hjälp till självhjälp”.⁴¹ Efter utredningens färdigställande skrev Kromnow avslutningsvis i det nämnda brevet: ”Skönt att få detta vårt tvistefrö ur världen, så att vi kan återgå till tidigare trevliga samarbete.”

Under utredningstiden konstituerades den 26 maj 1968 Folkrörelsernas arkivförbund (FA) med folkrörelsearkiv och organisationer som medlemmar. Det skulle bli ett ”samarbets- och serviceorgan” i arkivfrågor, inte minst i form av utbildning och handledning. Kanslifunktionen placerades på Arbetarrörelsens arkiv där den finns än i dag. Arkivet ordnade kurser för medarbetare vid de lokala arkiven för att de dels skulle bekanta sig med varandra och diskutera gemensamma problem, dels ”få ren undervisning i konsten att arkivera”.⁴² Den första kursen 4-7 maj 1967 berörde samtliga relevanta områden (proveniensprincipen, accessionsföreläsa beständighet, gallring, förteckningsprinciper, konservering, personarkiv) och innehöll praktiska övningar. Per Lind föreläste om Arkivets internationella material. Denna föreläsning skulle

publiceras i ett kommande informationsblad men det skedde tyvärr inte. I samband med den andra kursen 1968 som i enlighet med förra kursens utvärdering i högre grad koncentrerade sig ”på rena utbildningsmoment” bildades FA. Kommande kurser, bland annat de nämnda i beständighetsfrågor, genomfördes sedan tillsammans med FA. Institutionen deltog också i utbildning i en helt annan form: man tog sedan 1974 emot praktikanter från Bibliotekshögskolan och från arkivkursen vid Stockholm universitet och medverkade på så sätt till rekryteringen av framtida arkivarier och bibliotekarier, också så att säga för eget och för folkrörelsearkivens bruk.

Tilltagande utåtriktad verksamhet

I ARAB:s verksamhetsberättelse 1969/1970 konstaterades: ”den utåtriktade verksamheten har under året svällt avsevärt”, och det antydde några gånger i berättelserna, också i utredningen 1975/1976, att detta hade gått ut över den inre verksamheten, ordnings- och förtecknings- respektive katalogiseringsarbetet. Utökad forskarhandledning nämndes och ”stora proportioner” hade servicen till teatrar, museer, bildningsorganisationer och massmedia antagit. Utställningsverksamheten, både egna utställningar och genom materialleveranser till andras utställningar, kan också nämnas.

Konferensdeltagande, framför allt utomlands, blev intensivare än under Tage Lindboms tid. Bland annat deltog representanter från institutionen i internationella arkivkongressen i Madrid 1968, i firande av Karl Marx’ 150-årsdag i Trier 1968, på bokmässan i Leipzig 1974, på nordiska historikerkongresser. De var också föreläsare på historiska akademien i Prag 1969 och besökte arkivinstitutioner och bibliotek i Köpenhamn, Oslo, Helsingfors, Bonn-Bad Godesberg, Amsterdam, London, Paris, Bryssel och Wien samt på Marx-Lenin-institutet i Moskva och Öst-Berlin. När det gäller de senare så konstaterade Tage Lindbom efter ett besök i Moskva och Öst-Berlin, att det vore ”tämmligen meningslöst att icke ha ett visst samarbete med de här institutionerna på andra sidan järnridån”. Så skrev han i ett brev den 26 april 1965 till kollegan Børge Schmidt i Köpenhamn. Från ryskt håll var man bland annat då som senare alltid intresserad av Arkivets Leninbrev men man hade också erbjudit att visa arkivmaterial ”som är av intresse för svensk historieforskning” (arkivnämndsprotokollet 13 november 1964).

Livliga kontakter mellan det ”neutrala” Arbetarrörelsens arkiv och institutioner och historiker i östblocket förekom i fortsättningen. Institutionen blev också involverad i en uppmärksam händelse: fyndet 1967 av Tyska socialdemokratiska partiets (SPD) arkiv från partistyrelsens (SOPADE:s) första exiltid efter 1933, tretton låror dokument och tryck. Fyndet gjordes i en avlägsen källarlokal på Wallingatan 3 i Stockholm under LO-huset. Det förde med sig livliga – och inte helt friktionsfria – kontakter med SPD. Tidigare tyska Sverigeflyktingar spelade därvid en roll. Arkivet hade under tiden 1936-1938 förts i säkerhet från Prag till Köpenhamn där delar av SPD:s gamla partiarkiv, huvudsakligen Marx-Engels-arkivet, redan fanns. Partiarkivet såldes till Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis i Amsterdam och fraktades dit under 1938. Exilarkivet, där också visst äldre material ingick, flyttades med SAP:s tillstånd till Stockholm i april 1939. Efter krigsslutet letade SPD förgäves efter materialet. 1952 hittades två lådor av denna försändelse utanför en LO-källare. Dessa återlämnades till SPD året därpå. Efter ihärdiga efterforskningar av Sverigeemigranten Karl Ilgner hittades så exilarkivet i augusti 1967. ARAB påbörjade en inventering. Den efterlystes så sent som 1997, dock har efterforskningarna hittills varit utan resultat.

ARAB mikrofilmade också en del av arkivet, enligt Åke Wedin med tyskt tillstånd. Detta förnekades av SPD:s arkivarie och Wedin var ”mycket förvånad” över att den som hade gett tillståndet inte mindes detta. Filmen var inte tillgänglig för forskning. Intresse fanns – inte minst hos Institutet för Marxismen-Leninismen i Östberlin – att få en kopia. I pressen blev det en viss uppståndelse om antalet lådor som hade fraktats från Prag till Köpenhamn och från

Köpenhamn till Stockholm. Det påstods att två lådor hade försvunnit, att dessa skulle ha innehållit material av Marx och Engels och att de på grund av sitt värde blev stulna. De nämnda överföringarna 1938 och 1953 samt ompackningen av materialet var dock den rätta förklaringen.

SPD:s exilarkiv från tiden i Prag överlämnades officiellt i februari 1968 till dåvarande partiordföranden och utrikesministern Willy Brandt som 1940-1945 också varit i exil i Sverige. Som denna historia visar hade det neutrala Sverige och dess arbetarrörelsearkiv inte endast blivit en tillflyktsort, utan nästan begravningsplats för kvarlevor som efterspanats under årtionden.⁴³

Institutionen var från början i kontakt med de sedan 1964 årliga internationella konferenserna för arbetarrörelsehistoriker i Linz, Internationale Tagung der Historiker der Arbeiterbewegung (ITH), deltar mer eller mindre regelbundet sedan 1967 och är medlem i föreningen med samma namn. ITH erbjöd en mötesplats för historiker från öst och väst i det neutrala Österrike. Detta var betydelsefullt under det kalla krigets dagar och fyllde en viktig brofunktion. Institutionen deltog också från första början i de årliga mötena med International Association of Labour History Institutions (IALHI), en sammanslutning av arkiv-, biblioteks-, musei- och andra institutioner vars uppgift är att dokumentera arbetarrörelsens historia och samtid. IALHI bildades i december 1970 på ett möte i Labour Party's hus i London. Initiativet kom också från Labours bibliotekarie Irene Wagner som sedan blev IALHI:s första generalsekreterare.

Sammankomstens mål var i första hand ”forming an association of like-minded librarians” som Irene Wagner formulerade det i ett brev den 1 maj 1970. Hennes namnförslag var följdriktigt International Committee (senare Association) of Social History Librarians. Tolv institutioner deltog i konferensen, bland dessa alltså Arbetarrörelsens arkiv som var den äldsta institutionen på området, en av ”de mest betydande forskningsinstitutionerna och biblioteken för den internationella arbetarrörelsens historia”, Internationaal instituut voor sociale geschiedenis i Amsterdam, Schweizerisches Sozialarchiv (Zürich), Bibliothek der Friedrich-Ebert-Stiftung (Bonn-Bad Godesberg) och Istituto Giangiacomo Feltrinelli (Milano). Målsättningen och samarbetsprojekten var huvudsakligen biblioteksrelaterade. Det gällde byten av dubletter, filmning av tidningar, beståndslistor och bibliografier.⁴⁴ Det senaste resultatet av samarbetet är för övrigt en bibliografisk redovisning av de socialistiska internationernas publikationer där också i viss mån arkivmaterial beaktas.⁴⁵

Arbetarrörelsens arkiv har varit värd för två av IALHI:s möten, dess andra konferens i augusti 1971 och dess elfte i september 1980. På det senare mötet, där 22 institutioner var företrädare, berättade Sven Lindqvist om ”gräv-där-du-står-rörelsen”.⁴⁶ Det gjorde han också på Arkivets initiativ på ITH året därpå. Hans tankar blev kända och mottogs med intresse utomlands vilket så småningom ledde till översättning av hans ”gräv-bok” till både engelska och tyska.

I några tidningsartiklar i februari 1970 konstaterades att ”det gamla arkivets verksamhet” under Åke Wedins ”dynamiska ledning” fått ”en modernare och aktivare inriktning”. ”De elva fast anställda medarbetarna sattes i hårt arbete och hela arkivet organiserades om med en väsentligt förbättrad service som följd.” Verksamheten fördes också in ”på ett helt nytt plan och aktiviteten riktades i allt större utsträckning utåt”, och arkivet hade blivit ”ett internationellt betydelsefullt forskningscentrum”.⁴⁷ Även om man här tycks höra Wedins egen röst så gav styrelsen honom en liknande eloge i ”halvtid” den 15 oktober 1971 – Wedin var formellt arkivchef till 1 maj 1975. Inför hans långa tjänstledighet tackade man honom ”för det framgångsrika arbete han under fem år nedlagt på att göra Arbetarrörelsens arkiv till en modern och väl fungerande institution”. Bedömningen är riktig både vad den individuella insatsen beträffar – där dock i ett längre perspektiv äran måste delas åtminstone med Eva Karlsson – och för institutionen som helhet där stiftelsens första årtionde är av central betydelse för dess

och särskilt arkivavdelningens fortsatta verksamhet. Samtidigt kan konstateras att institutionen nog spelade på för många arenor i förhållande till sina resurser.

En ny utredning

1975 var det dags för en ny utredning om institutionens ”uppgifter och behov”.

Enligt verksamhetsberättelsen 1974/1975 föranledde ”behovet av såväl källar- och kontorslokaler liksom vissa andra frågor” utredningen. De förra frågorna var nog så viktiga men viktigast var ändå de ”andra” frågorna. Intentionerna från 1964/1965, i första hand professionaliseringen, hade inte till fullo uppfyllts trots en imponerande omvandling på alla fronter och ett märkbart uppsving. Möjligen hade också ambitionerna varit för höga i förhållande till möjligheterna. Styrelseordföranden Nils Ramstén lyfte i sina ”Synpunkter inför en planerad utredning om Arbetarrörelsens arkivs uppgifter och behov” fram två tvingande utgångspunkter: ”personalens kompetens- och ansvarsområden är något flytande” och ”bristande kontinuitet resp. dynamik i ledningen av institutionen”. Det som utredningen i motsats till 1964/1965 riktade in sig på var institutionens organisation för att uppnå den stadga och effektivitet som saknats, vilket bidragit till att de begränsade personalresurserna inte utnyttjats på ett rationellt och effektivt sätt, framför allt på arkivsidan. Utredningen var huvudsakligen inriktad på arkivverksamheten och i långa stycken präglad av arkivsynsätt. Målet var att arkivet skulle bli ”ett centralarkiv för den svenska arbetarrörelsen” vilket inte minst skulle manifesteras sig i aktivt fältarbete, något som det offentliga arkivväsendet lagt vikt vid sedan mitten av 1960-talet.

Den organisatoriska indelning som föreslogs för arkivavdelningen motsvarade inte denna inriktning. Istället skulle två avdelningar (avdelning 2 och 3) skapas för både fält- och depåverksamhet, uppdelade på olika grupper av organisationer, den ena för fackföreningsrörelsen, socialdemokratiska organisationer samt företagen, den andra för VPK och andra vänsterorganisationer, SAC, bildnings- och kulturorganisationer samt personarkiven. Den tredje avdelningen (avdelning 1) skulle ansvara för forskarservicen, bevarande- och utvecklingsfrågor och samtidigt omfatta den museala delen, främst fanor och föremål men också fotografier, affischer och ljudband. Genom att de senare materialtyperna räknades till ”det museala” traderades det förhärskande, ur arkivsynpunkt tveksamma ”gamla-samlingensynsättet” som bara såg till objekten och inte till provenienssammanhang, med ingrepp i arkiven som följd.

I utredningens slutrapport framhölls därmed museifunktionen som enligt en beskrivning från 1970 inte längre fanns: ”Arkivet fungerar inte längre som museum” även om föremål, affischer inräknade, brukade följa med arkivleveranser.⁴⁸ Nils Ramstén förmedlade i en tillbakablick intrycket av att det på arkivet såg ut som ett museum men att ”museet” vid knappa resurser alltid blev ”en gökunge, till skada för arkivdelen”.⁴⁹ Resurser för museidelen skulle nu skapas, särskilt fanorna med sitt ”affektionsvärde inom organisationerna” skulle vårdas och till och med en textilkonservator knyts till avdelning 1.

En självskrivna avdelning var biblioteket (avdelning 4) som i utredningen betecknades som ”centralbibliotek”, i slutrapporten som ”centralt vetenskapligt bibliotek”. Den traditionella inriktningen på dels arbetarrörelseorganisationernas egna publikationer, det så kallade organisationstrycket, dels bevakning av litteratur om arbetarrörelsen lyftes fram. Samtidigt antydde en fältverksamhetsfunktion, ”en bibliotekskonsult för arbetarrörelsens organisationer”. Vidare förutsattes anslutning till den svenska biblioteksdatan LIBRIS.

Det som inte utreddes eller klagjordes var förhållandet arkiv – bibliotek. En promemoria om biblioteket, ”Arbetarrörelsens arkiv, en framåtsyftande tillbakablick”, författat av José Ramirez som visserligen var personalrepresentant i utredningsgruppen men väl ändå representerade biblioteket, diskuterades. Den skulle dock enligt minnesanteckningar från utredningsgruppens möte den 4 december 1975 ”icke i föreliggande skick ingå i utredningens slut

liga PM". Den publicerades i stället i första numret av tidskriften *Meddelande från Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek*. Här konstaterades att "dubbelfunktionen" blivit ännu påtagligare efter stiftelsens bildande genom att "personalfunktionerna" differentierades. Detta återspeglades, enligt Ramirez, inte i institutionens namn trots att biblioteksavdelningen spelat en betydelsefull roll och fått en växande betydelse, åstadkommit utmärkta resultat och skaffat ett gott anseende.

Någonting som antydde men inte blev utrett var om ytterligare en avdelning skulle bildas: en "dokumentationscentral" som "skall tjäna huvudmännen". Med huvudmännen menades LO och SAP. Ett inlägg av SAP:s partisekreterare Sten Andersson på ett styrelsemöte den 27 oktober 1975 angav vad som avsågs: "huruvida Arbetarrörelsens arkiv skulle vara en institution, dit man kan vända sig för att få reda på vad som hänt, vilket studiearbete, som föregått en kongress, hur beslut från partistyreelse uttryckts på lokal- och distriktsnivå." Han hade påtalat detta när frågan om Åke Wedins efterträdare diskuterades i styrelsen den 16 juni 1975 – "möjligen kunde finnas skäl att söka en chef som också hade intresse för dokumentation" – och återkom till detta en gång till när utredningen diskuterades i styrelsen den 9 juni 1976. I sitt remissvar på utredningen underströk LO att frågan måste diskuteras "snarast". Också ABF uttryckte "sin förvåning" över att denna fråga inte utretts.

Statens representant, tillika utredningens ordförande, Kjell Olsson menade att centralarkivstanken innefattade en sådan uppgift (styrelsemöte den 27 oktober 1975). Med den föreslagna enheten åsyftades alltså i första hand ett slags rörelseorienterad dokumentations- eller forskningscentral, inte ett allmänt, "neutralt" forskningsfrämjande uppdrag vilket formulerades som en separat målsättning i utredningen ("utveckla kontakter med skilda högskoleinstitutioner samt även i övrigt verka för att studier bedrivs i arbetarrörelsens historia").

Här framträder den gamla "dubbelheten" mellan "offentliga" och rörelsenära ambitioner. Den formulerades på ett informationsmöte om chefstillsättningen den 1 juli 1975 på följande sätt: "Det finns en motsättning mellan att tjäna ett parti och att vara en vetenskaplig institution." Det "svar" som gavs på 1980-talet, bland annat genom att inrätta ett forskningsråd, gick i den senare riktningen. En annan form av "dubbelhet" antydde Nils Ramstén när han på styrelsemötet den 27 oktober 1975 ställde frågan om man ville ha en institution "med mer rörlig kontakt med omvärlden, till exempel i form av ett bokcafé, eller en starkt specialiserad funktionell".

STÖRRE KOSTYM, STÖRRE FRAMGÅNG, STÖRRE PROBLEM – 1975 TILL 1998

Namnändring: Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek

Utredningens förslag 1975/1976 skulle genomföras i tre etapper. Man skulle börja med att satsa på biblioteket och arkivsidans inre tjänst, sedan fortsätta med ”specialverksamheten” (mikrofilmning och textilkonservering) och därefter ”den rena arkivverksamheten”, det vill säga ordnings- och förteckningsarbeten samt fältverksamhet. En period av expansion på flera fronter följde. Institutionen växte ut till en professionell arkiv-, biblioteks- och forskningsfrämjande institution och fick den breda verksamhetsinriktning den har i dag. Tre yttre förändringar bildade upptakten: en ny institutionschef tillträdde, institutionen flyttade tvärs över gatan till ett eget hus, Upplandsgatan 5, och institutionen ändrade sitt namn.

I utredningen hade biblioteket markerats som en egen avdelning, något som utvecklats sedan stiftelsens bildande. Biblioteket var ”sedan länge” upptaget i kretsen av de svenska vetenskapliga biblioteken, heter det i förslaget om namnändringen som behandlades i styrelsen den 10 januari 1977. Dessutom sades det att lån inklusive fjärrlån av litteratur, periodika och tryck utgjorde ”den helt övervägande låneverksamheten”. Därför var det ”angeläget” att markera att institutionen också var ett bibliotek. Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek (ARAB) blev det nya namnet, dock formellt registrerat först 2001. Med namnets dubbla led anknöt man så att säga, om än med omvänd ordningsföljd, till det ursprungliga förslaget av Oscar Borge och Fredrik Nilsson från 1902 om ett Arbetarrörelsens bibliotek och arkiv. Med en formulering i ett brev av styrelseordföranden Nils Ramstén i november 1974 var det nu ”dags att ta ett nytt trappsteg i utvecklingen”.

Eftersom ”närmast till hands stående kandidater” för den nu vakanta chefsposten inte tackat ja utannonserades tjänsten. I värderingen av de sökande fick också fackklubben vara delaktig. Man lade inte längre vikt vid att chefstjänsten betraktades som en forskartjänst utan betonade i stället betydelsen av administrativ erfarenhet och yrkeserfarenhet från arkiv och bibliotek. Det senare önskade framför allt de statliga representanterna i styrelsen som båda var arkivarier medan SAP:s representant menade: ”en erfaren folkrörelseman/kvinna skulle också fylla sin funktion” (styrelsemöte 10 mars 1975). Ett viktigt kriterium för fackklubben var rörelseanknytningen. Det formulerades i yttrandet över de sökande den 27 juni 1975 på följande karakteristiska sätt: ARAB:s chef ”måste rent ideologiskt vara överens” med de organisationer som ansvarat för institutionens bildande och utveckling, alltså vara i ”harmoni med socialdemokratins och LO:s bärande idéer”. Därför verkade ”partiboken vara det naturliga kravet”. Men en partipolitiker förordades inte eftersom det gällde att ”hålla en neutral linje” mot alla organisationer inom arbetarrörelsen.

Denna ståndpunkt stämde överens med fackklubbens krav för samtliga anställda, nämligen ”att en fientlig inställning mot socialdemokratin eller arbetarrörelsen icke är förenlig med anställning på arkivet” och att inte heller ”neutrala” utan kunskaper om eller intresse för arbetarrörelsen ansågs vara ”lämpliga”, enligt en notering till protokollet i samarbetsnämnden den 24 mars 1975. Det var ett klart ställningstagande till förmån för rörelsenärhet på bekostnad av formella meriter och kvalifikationer. Styrelsen föredrog kandidaten med i första hand administrativa och yrkesrelaterade kvalifikationer, och denna gång betonades inte alls forskarkvalifikationer. Det bekräftades också av styrelsens ordförande Nils Ramstén på ett informationsmöte mellan styrelsen och personalen den 1 juli 1975: ”Arkivet behövde den här profileringen enligt styrelsens mening.” Och styrelsemedlemmen Kjell Olsson fyllde på: ”[...] det stora intresse som de tidigare cheferna ägnat åt vetenskapens problematik, har snarare varit till förfång för arkivet.”

Den första juli 1975 utsågs Lars Wessman till institutionschef och tillträdde fem månader senare. Han deltog alltså i utredningens slutfas. Han var utbildad historiker om än med

ett i sammanhanget ”perifert” licentiatavhandlingsämne (om gästgiveri och skjutsväsende i Skåne fram till 1718) för att åter låna Nils Ramsténs formulering och hade varit yrkesverksam inom arkivbranschen.

Flyttning

På styrelsemötet den 10 januari 1977 meddelades det att LO ”i dagarna” hade köpt fastigheten Upplandsgatan 5 och erbjöd ARAB att hyra huset. Styrelseordföranden Nils Ramstén engagerade sig starkt för flyttningen innan han avgick 1978. Genom omdisponeringar, främst uppskjutna nyanställningar, skulle det enligt institutionschefen gå att klara de ökade kostnaderna. Fackklubben var också positiv till flyttningen, man skulle äntligen få tillräckligt med arbetsrum. Styrelsemedlemmen Kjell Olsson menade att man nu nått ”en slutgiltig lösning av kontorslokalfrågan”. Ett problem var magasinsfrågan men ”en totallösning” med magasin i anslutning till kontorsutrymmena ansågs ”knappast vara möjlig i city”. Läget vid Norra bantorget och i närheten av ett flertal arbetarrörelseorganisationer med LO i spetsen bedömdes vara ovärderligt, och det var fallet också i framtida lokaldiskussioner. De två källarmagasinen på Upplandsgatan 4 på omkring 500 m² bibehölls vilket innebar hämtningar tvärs över gatan för arkivmaterialet, senare efter omdisponeringar på Upplandsgatan 5 också för biblioteksmaterial.

Flyttningen till ett eget hus, ”det röda huset” på Upplandsgatan 5 – huset hade röd fasadputs – sammanföll i tiden med ARAB:s 75-årsjubileum. Den var en välkommen ”jubileumpresent”. Institutionen skulle inte längre ”hålla till i källarvåningar” utan kunde ”flytta upp i ljust, till en bättre allmän synlighet, också en bättre besöksmiljö och sist men inte minst en bättre arbetsmiljö för dem som arbetar här”. Med dessa ord hälsade LO-ordföranden Gunnar Nilsson deltagarna i inflyttningsseminariet i november 1977 välkomna.⁵⁰ Det egna huset erbjöd goda förutsättningar ”att arkivet kan arbeta mera utåtriktat än tidigare” (Gunnar Nilsson). Man kunde locka med små utställningar i skyltfönstren mot gatan, genomföra visningar och anordna seminarier. Enligt en rapport från 1983 skedde just ”en dramatisk ökning” av visningarna efter flyttningen. Men man lyckades inte skapa en helt öppen mötesplats, inte heller ett bokcafé enligt Nils Ramsténs idé. En öppenhet i den riktningen diskuterades dock senare vid ett flertal tillfällen och ARAB började upplåta sina sammanträdesrum för andras möten och seminarier.

Personalstyrkan

De tre i utredningen 1975/1976 nämnda huvudavdelningarna arkiv, bibliotek och administration betraktades som givna, de hade fungerat som enheter också dessförinnan men fixerades aldrig i ett organisationsschema. Därmed klargjordes inte heller förhållandet avdelningarna emellan, ledningsfunktioner och ansvarsfördelningen. Men en expansion följde i utredningens spår. ”Det blåser medvind” konstaterades i första numret av ARAB:s tidskrift.

Vid tiden för utredningens slutrapport förfogade institutionen över en personalstyrka på tolv personer, varav tio fast anställda: en föreståndare, en och en halv arkivarietjänster, fem assistenter, en kassaförvaltare samt en kontorist. Till detta kom sex statliga arkivarbetare. Den administrativa avdelningen sysselsatte tre och en halv tjänster, arkivavdelningen lika många medan biblioteksavdelningen förfogade över tre tjänster, varav samtliga betecknades som assistenter. Utredningen föreslog en dubbling av såväl personal som budget. Förutom en fördubbling av antalet arkivarietjänster pekade utredningsrapporten även på behovet av att anställa två bibliotekarier, en textilkonservator, ytterligare fyra arkivassistenter samt en mikrofilmare. En relativt omfattande nyrekrytering ägde rum. Denna nådde dock inte det mål på 35,5 årsverken som utredningen rekommenderat.

Verksamhetsåret 1984/1985 fanns 25 tjänster vid ARAB, en siffra som sades vara oförändrad sedan 1980/1981, nämligen en institutionschef, åtta arkivarietjänster (varav en halvtid

och två deltid), fem bibliotekarier, en kassaförvaltare på deltid, fyra kontorister, två vaktmästare samt fyra lokalvårdare (varav en halvtid och en deltid). Enligt en ”resursplan” för åren 1986/1987 till 1988/1989 utgjordes personalen av 28 personer, varav tio är lönebidragsanställda. Nu fanns sju arkivarier och sex bibliotekarier på institutionen.

Verksamhetsberättelsen 1989/1990 talade om 35 anställda, därav tolv lönebidragsanställda. Antalet arkivarier och bibliotekarier var nio respektive sex. Ökad personalstyrka betydde ökade lönekostnader, dessutom steg hyreskostnaderna för både huset och arkivlokalerna från 88 000 1975/1976 till drygt 494 000 1977/1978 för att nå över 900 000 1982/1983. Därmed hamnade man i ett prekärt läge. Ledmotivet i fortsättningen var: ”alla krafter måste sättas in för att komma ur den ekonomiskt negativa situation som institutionen hamnat i” för att använda en formulering i styrelseprotokollet den 11 november 1982. Den 1978 bildade Stödföreningen för Arbetarrörelsens arkiv med LO-förbunden som medlemmar såg inte minst som sin uppgift att ge ekonomiskt stöd men också ”verka för ökat intresse” för institutionen. Stödföreningen, som idag även omfattar andra än fackliga organisationer, bidrog sedan med extra medel framför allt till utrustning av diverse slag. På en projektlista från den 20 april 1979 står exempelvis som en post: ”inköp av arbetarförfattares produktion”, men också mikrofilmning av fackförbundstidningar och Brantings arkiv. Åtminstone den senare uppgiften blev inte genomförd.

Omkatalogisering

Enligt utredningen skulle uppbyggnaden ske etappvis. Biblioteket stod först på tur. Biblioteksavdelningens inledande fas av nyrekryteringar var framförallt motiverad av ett omkatalogiseringsprojekt rörande bibliotekets äldre samling. Projektet ansågs kräva en hel bibliotekarietjänst under fem år plus ytterligare en person på halvtid under samma tidslängd. Riksbankens jubileumsfond beviljade 1976 anslag till detta projekt, 110 000 kronor om året till och med utgången av år 1980. Projektet var såväl omfattande som ambitiöst. Bibliotekets gamla samling består av skrifter förvärvade till biblioteket under en sextiofemårsperiod (1902-1966). Den var katalogiserad på lappar som ofta var handskrivna och den gav begränsade möjligheter till återsökning. Omkatalogiseringsprojektet syftade framför allt till att öka antalet ingångar till denna äldre samling. Denna måste således inte enbart katalogiseras om enligt nya principer utan ett stort antal kort måste skrivas, rättas, mångfaldigas med olika uppslag samt slutligen insorteras för att anpassas till en modernare kortkatalog.

Till detta kom de problem som alla specialbibliotek brottas med: då beståndet är ämnesmässigt begränsat, måste det brytas ned och finfördelas för att bli möjligt att hantera och återfinna utan alltför stor möda från såväl låntagarens som tjänstemannens sida. Detta var svårt att åstadkomma enbart med hjälp av de standardsystem som fanns att tillgå. Därför måste det till en utbyggnad av rådande klassningskoder (i detta fall SAB) samt ett fungerande och konsekvent ämnesordssystem. Omkatalogiseringen avbröts och omorganiserades ett flertal gånger under resans gång. Sammanföring av de olika katalogerna till en enda startade på allvar igen under 2000 som ett helt nytt projekt och under helt andra förutsättningar (datorstöd, lokalt bibliotekssystem).

I övrigt förändrades både arbetssätt (mera rationellt arbete, katalogisering, datorstött förtecknande med mera) och möjligheterna (förbättrade sökverktyg med mera) på såväl biblioteks- som på arkivsidan genom datorernas intåg på institutionen vid mitten på 1980-talet. På biblioteket skapades vid sidan av uppkopplingen mot biblioteksdatan LIBRIS interna databaser, framför allt för organisationstrycket, och man sammanställde bibliografier som också publicerades. Exempelvis gjordes i samarbete med de övriga nordiska arbetarrörelsearkiven och -biblioteken en bibliografi över litteratur om de nordiska arbetarrörelserna på främmande språk (*Foreign language literature on Nordic Labour movement*, utkom 1992) och arbetet med en Olof Palme-bibliografi som utkom i början av jubileumsåret 2002 tog sin början.⁵¹

Med satsningen på bibliografier anknöt man till traditionen under Oscar Borges och Tage Lindboms tid. På förvärvssidan profilerade sig biblioteket även genom sitt ökande bestånd av löpande tidskrifter, inte minst utländska.

Organisationstryck

Forskaren, särskilt den mindre vane, kan bli överväldigad av mötet med den stora informations- och materialmängd som finns på arkiv och bibliotek. Hon eller han har då ofta svårt att hitta en ingång till material relevant för sitt forskningsämne. Här fyller organisationstrycket en viktig funktion vid sidan av till exempel tryckta standardverk. Ur organisationstrycket, i första hand verksamhetsberättelser och kongressprotokoll, kan information plockas fram som kan bilda basen för ett fortsatt arbete. Till organisationstryck räknas även utredningar och agitationsmaterial. Men inte bara forskaren, utan även organisationsfolk på jakt efter uppgifter om den egna verksamheten och inte minst journalister kan genom organisationstryck relativt lätt få tillgång till nödvändig information. Det är därför av största vikt att organisationstrycket finns tillgängligt och att sökvägarna är enkla.

Insamling och registrering av organisationstryck är därför en prioriterad uppgift. Samtidigt var det ett material – också tryck i allmänhet – vars hemhörighet det fanns olika uppfattningar om mellan arkiv och bibliotek ända sedan ARAB:s grundande. Främst var det organisationstryck och tryck som ingick i arkiven och i ”gamla samlingen” omstritt, alltså inte de tryckleveranser man löpande samlade in direkt från organisationerna. För bibliotekarier var principen ”allt tryck till biblioteket” en självklarhet. Men även bland arkivarier fortlevde ett materialorienterat synsätt och bland annat just tryck avskildes ur arkivleveranser trots att proveniensprincipen gällde på arkivsidan sedan mitten av 1960-talet.

På ett arkivmöte den 22 oktober 1976 stod på dagordningen: ”angående bibliotekets övertagande av de trycksaker som f n finns på arkivet”. Två år senare togs frågan upp igen. Det konstaterades i ett PM ”Spridda synpunkter på trycket” (bilaga till arkivmötesprotokollet den 2 mars 1978), författat av arkivarien Birgitta Törnell, att tryck fanns och hanterades i princip på biblioteket. Samtidigt deklarerades att ett arkivexemplar måste finnas i arkiven men bara i ”de egentliga arkiven”. En svit av exempelvis verksamhetsberättelser som bestod av både stencilerade och tryckta exemplar skulle inte brytas upp genom att bara det tryckta fördes över till biblioteket. Problemet om det bara fanns ett enda exemplar och var det skulle hamna, i arkivet eller på biblioteket, togs inte upp. Organisationstrycket blev bibliotekets sak. Nu finns det några arkiv, exempelvis Svenska bryggeriindustriarbetareförbundets, där det saknas tryckta kongressprotokoll och berättelser. Förnyade diskussioner om frågan tryck i arkiven har förts i nutiden. I framtiden kan förmodligen material och tryck på ömse sidor ”gränsen” tillgängliggöras via digitala sökmöjligheter, utan att göra fysiska ingrepp. Resultaten av äldre tiders hanteringssätt måste pragmatiskt accepteras. Det viktiga är att tryck blir lättillgängligt för forskningen och vid inhämtning av information.

När pengarna från Riksbankens jubileumsfond för omkatalogiseringsprojektet var slut konstaterades en ”svår situation”. Efter hand när personalnedskärningar blev en återkommande punkt på dagordningen i budgetdiskussionerna, exempelvis styrelsemöte den 6 juni 1984, talades om sparåtgärder inom biblioteksavdelningen och den för perioden 1991-1994 aviserade nödvändiga personalminskningen på tre tjänster kom huvudsakligen att inriktas på biblioteket. Det löste sig på alldeles egen hand då tre bibliotekarier sökte sig ifrån institutionen i tät följd vilket fick sina konsekvenser för verksamheten. Det poängterades också i verksamhetsberättelsen för 1992/93: ”Med de tre tjänstlediga bibliotekarierna har biblioteket också förlorat så gott som all teknisk kompetens vad avser LIBRIS drift och utbildning (LIBRIS/MENYSÖK fungerar sedan 1989 som bibliotekets katalog); CDS/ISIS (bibliotekets program för lokala databaser för material som ej katalogiserats, till exempel organisa

tionstrycket, och för specialbibliografier); samt PC- och nätverkskunskaper.” I verksamhetsplanen för 1995/1996 bestod antalet bibliotekarier av två och en halv tjänst.

Fanor och fotografier

Men före denna nedgång fanns en uppgång, med ökat personalbehov på flera områden. Efter nyanställningar på biblioteket följde personalförstärkningar inom arkivavdelningen omkring 1980. På ett arkivmöte den 21 januari 1980 betonade man att man skulle satsa på sökande med arkivutbildning. Den 1964/1965 eftersträvade professionaliseringen på biblioteks- och arkivsidan kom nu att förverkligas. Den skissade tredelningen inom arkivavdelningen kom aldrig till stånd men enligt utredningens intentioner (etapp 2) satsade man till att börja med på det ”museala”. På ett arkivmöte 1979 noterades behovet av en tjänst för mikrofilmning, en för fotografier och en för föremål (affischer, fanor och övriga), vid sidan av lika många tjänster för ”egentligt” arkivarbete inklusive fältarbete samt två expeditionstjänster. Önskemålen kom dock inte att förverkligas.

Från slutet av 1970-talet kom en intensiv verksamhet på det ”museala” området i gång. Förvaringsplats för affischer och fanor iordningställdes på vinden på Upplandsgatan 5. Fanorna flyttades från en källare i Folkets hus till en mera ändamålsenlig förvaring, avfotografering och registrering påbörjades. Det kunde sedan det speciella projektet Fackliga fanor inför LO:s 100-årsjubileum 1998 bygga vidare på och utvidga med nya tekniska möjligheter (dataregister, inscanning). Projektet resulterade inte bara i insamlad information och en databas över fackföreningsfanor i hela landet utan också i en illustrativ fanbok och en stor fanutställning.⁵² En ambitiös affischregistrering startades på våren 1979, och fortsatte sedan under hela 1980- och 1990-talen, sedan 1993 enbart med datorstöd. I dag är affischregistret ARAB:s mest omfattande register.

Fotografierna som enligt arkivarierna hade behandlats styvmoderligt i utredningen kom i centrum. En anledning var den besvärliga hanteringen i expeditionen. En bildgrupp tillsattes som i en rapport ”Arbetarrörelsens bilder”(1981) föreslog ett särskilt bildarkiv med en egen expedition samt en rad åtgärder (förvaring, hantering, registrering, användaravgift, med mera). En egen lokal hyrdes i grannhuset Upplandsgatan 7 – där placerades för övrigt också organisationstrycket – men fick av kostnadsskäl snart överges igen. Ett projekt med säkerhetsfotografering och registrering inleddes. Tanken att inrätta en arbetarrörelsens bildbyrå fick inte något gehör. Det betonades i stället att fotografier som ingick i arkivleveranser skulle lämnas kvar i sitt sammanhang och förbli delar av respektive arkiv med i princip motsvarande hantering som övrigt arkivmaterial, särskilda förutsättningar givna (kopiering, copyrightfrågor, användningsavgift med mera). Detta principiella, proveniensorienterade synsätt tog under 1990-talet helt över, också vad gällde det övriga ”avvikande” materialet. Bildhanteringen återintegrerades i arkivverksamheten.

Bandsamlingen gicks igenom och registret kompletterades men framför allt startades en omfattande intervjuverksamhet, delvis finansierad av Stödföreningen och med medel från Alva Myrdal. Syftet var ”att komplettera förefintligt skriftligt källmaterial, men även att täcka in så mycket som möjligt av vissa personers hela verksamhet”.⁵³ ARAB kan nu till forskningen förmedla värdefullt intervjumaterial om bland annat ombudsmän inom Kommunalarbetareförbundet och andra förbund, de politiska striderna inom Stockholms arbetarekommun under 1950-talet eller personer som exempelvis före detta LO-ordföranden Axel Strand (1980) och tidigare statsrådet Ulla Lindström (1982). Också här kunde man anknyta till tidigare intervjuarbete, exempelvis det redan nämnda projektet i samband med LKAB-strejken eller om kvinnor i arbetarrörelsen tillsammans med AKS.⁵⁴

Dessutom började föremål att registreras och i början av 1980-talet märken att ordnas. När det gällde märkena så fastslog ett arkivmöte den 12 november 1984 att de inte skulle tas ur arkiv och läggas i en märkessamling vilket annars var det gängse förfarings sättet för det

”avvikande” materialet i ”gamla samlingen”. Detta vore ur arkivsynpunkt ”förmodligen inte tillrådligt”. Ordet förmodligen tyder på en osäkerhet i denna fråga som fortlevde ett bra tag till.

Man satsade på en mikrofilmskamera och började mikrofilma. Intensifierad mikrofilmning hade förordats som en platsbesparande åtgärd i flyttningsdiskussionerna 1977. En systematisk mikrofilmning av arkiv kom dock aldrig till stånd. Det extra anslag man hade sökt hos Riksbankens jubileumsfond för ett stort mikrofilmsprojekt 1976, samtidigt som omkatalogiseringsprojektet, fick man inte. Tanken hade varit att Hjalmar Brantings, Kata Dalströms, Rickard Sändlers, Per Albin Hanssons, Gunnar och Alva Myrdals arkiv skulle filmas.

Fältarbete

Ett annat område som i enlighet med utredningens intentioner 1975/1976 kom att inta en viktig ställning var det som kallades fältarbete, arbeten utförda för och i vissa fall hos organisationer och finansierade av dessa. Från början innebar fältarbete på arkivområdet tillsyn, rådgivning och utbildning hos arkivbildarna, organisationerna, med syftet att styra dokumenthanteringen så att ordnade, gallrade och förtecknade arkiv levererades till arkivinstitutionen, till nytta för organisationerna själva och för forskarna. I början av 1980-talet påbörjades ett flertal fältarbetsprojekt och i början av 1990-talet togs ett mera systematiskt grepp, väl underbyggt, förberett och upplagt.

Även bibliotekarier utförde fältarbeten i några organisationers bibliotek eller gjorde bibliografier, exempelvis för Metallindustriarbetareförbundet. Men det som nu kännetecknade dessa uppdrag var att denna ”ökad fält- och konsultverksamhet” skulle hjälpa till att klara budgeten; de var ”en väsentlig och nödvändig inkomst-del” (institutionschefen i styrelsen den 13 mars och 1 juni 1986). Till fältarbete räknades följaktligen alla slags insatser och projekt som gav extra medel, exempelvis också den fortsatta inventering av tyskt arkivmaterial som genomfördes åt Friedrich-Ebert-Stiftung under 1982/1983.⁵⁵ Man talade i fortsättningen om FKP-arbeten, fält-, konsult- och projektarbeten.

Förskjutningen från utredningens intentioner och den tidigare definitionen av fältarbete på arkivområdet var uppenbar. Visserligen gällde fortfarande att fältarbetet inte bara var en inkomstkälla utan viktigt ”för att nyttiggöra institutionen hos organisationerna och få arbeten gjorda på fältet som man annars i framtiden skulle få utföra i depån” (institutionschefen på ett styrelsemöte den 14 mars 1991). Men fältarbeten förblev en jakt på inkomster och accelererade i den riktningen under 1990-talet. Det som då riskerade att gå förlorat var en kontrollerad balans mellan basverksamhet och projekt samt de insatta personalresurserna, dessutom grundlig planering och resultatkontroll. Allt detta var svårt att uppnå, även när fältverksamheten byggdes ut till en egen enhet med hjälp av ett flertal genom arbetsmarknadsåtgärder tillfälligt anställda. I slutet av perioden återintegrerades därför fältenheten.

Fältverksamhet åstadkom resultat. I begynnelsefasen där de flesta arkivarierna var involverade blev de regelbundna gemensamma diskussionerna om de arkivfrågor man konfronterats med ”på fältet” ett lyft och ledde till en kompetenshöjning. Många stora arkiv blev ordnade eller delvis ordnade vilket annars knappast hade varit möjligt. Datorstöd användes i arbetet och fältenheten utvecklade en särskild kompetens på området. Med dess hjälp lades också ARAB:s första hemsida upp. En liten handbok i konsten att arkivera utarbetades: *Arkivera. En kortfattad handledning för fackliga, politiska och andra organisationer inom arbetarrörelsen*, eller som det heter numera: *Arkivera rätt! En kortfattad handledning för föreningsarkiv*. Den har i sin fortfarande provisoriska och ofullständiga form fyllt en funktion även om datorfrågor och elektronisk ärendehantering medvetet utelämnats. Undervisningsinsatser gjordes, dels sammandragningar för samtliga LO-förbund, dels riktade till de organisationer vilkas arkivfrågor man arbetade med. I denna utbildning engagerade sig också Stödfö

reningen. Med andra ord: arkivverksamheten blev aktivt synlig hos organisationerna, något som var – och är – av stor betydelse för ARAB.

Forskningsfrämjande verksamhet

En annan stor förändring under perioden är det uppsving som den utåtriktade och framför allt forskningsfrämjande verksamheten fick. Främjande av forskning ingick i institutionens målsättning och uppdrag från starten. Det betonades mer och mer under Tage Lindboms tid och efter stiftelsens bildande, och det markerades i utredningen 1975/1976. De två seminarier som anordnades för att fira ARAB:s 75-årsjubileum 9-10 oktober 1977 med titlarna ”Hur skall en organisationshistorik skrivas” och ”Hur kan man använda marxistisk metodik i samtidshistorisk forskning” blev så att säga startpunkten. Efter en presentation av jubileumsprogrammet utbröt i styrelsen den 15 juni 1977 ”en animerad diskussion om behovet och utformningen av forskning i arbetarrörelsens historia”. 1979 kom så förslaget om att bilda en forskningsreferensgrupp, ett forskningsråd, vid ARAB. I förslaget framhölls att ”forskningsstimulerande åtgärder” gjordes både i det vanliga arkiv- och biblioteksarbetet (förteckningar, kataloger, register, rådgivning) och i den utåtriktade verksamheten (visningar, utställningar, publikationer). De tre verksamhetsgrenarna ”är beroende av varandra och kompletterar varandra” sades i en senare formulering.⁵⁶ Om detta sedan upplevts så i den konkreta arbetsvardagen är en annan fråga.

Forskningsrådet som idé- och resursgrupp skulle ”kontinuerligt bevaka forskningen i arbetarrörelsehistoria och stimulera till ny forskning”, hette det i förslaget. En viktig funktion var att medverka till att skaffa ekonomiskt stöd för forsknings- och seminarieprojekt. Stora kontaktytor skulle garanteras genom sammansättningen. Det ursprungliga förslaget blandade också in en annan än forskningsorienterad målsättning, nämligen råd i vissa arkiv- och biblioteksfrågor såsom gallring, mikrofilmning och inköbspolicy. Forskningsrådets sammansättning med LO:s före ekonom Rudolf Meidner som dess förste ordförande – 1997 efterträddes han av före kulturministern Bengt Göransson – beslutades i november 1980 och rådet avhöll sitt första sammanträde den 12 maj 1981.

Forskningsrådet medverkade vid planering och organisering av seminarier och konferenser samt publikationer. Under årens lopp har ett stort antal seminarier genomförts. Här kan bara några av de behandlade ämnena nämnas: nykorporatism, synen på arbetet i litteraturen, freds rörelser, socialdemokratins och samhällsförändringen i Sverige, arbetarrörelsens program, Saltsjöbadsavtalet, arbetarrörelsen och invandringen, den solidariska lönepolitiken, kulturmiljöer, religion som samhällsfaktor, synen på arbete, arbetarskyddet, forskning om fackföreningsrörelsen.

Annan konferens- och seminarieverksamhet pågick i egen regi eller i samarbete med olika organisationer och institutioner, exempelvis om arbetarlitteratur, arbetarnordism, könsperspektiv på historien, gräv-där-du-står-rörelsen, arbetets historia, Stockholmskonferensen 1917 och med jämna mellanrum om personhistoria. På de senare seminarierna presenterades utgivna biografier, exempelvis om Hjalmar Branting, Anna Branting, Per Albin Hansson, Gustav Möller och Else Kleen, Arne Geijer, Moa Martinson och Olof Palme. Mest kontroversiell var presskonferensen 1984 om före SACO-ordföranden (1968-1971) och ledarskribenten på Svenska Dagbladet (sedan 1978) Bertil Östergrens bok *Vem är Olof Palme*, en bok präglad av ett ”försåtligt angreppssätt” och bristande källkritik för att anföra en modest kritik av principiellt slag.⁵⁷ Också andra böcker premiärpreparerades på ARAB, till exempel Bunny Ragnerstams första bok om arbetarrörelsen före den organiserade arbetarrörelsen eller en historik över Gruvindustriarbetareförbundet.⁵⁸

De tre konferenserna om folkrörelserna och forskningen 1979-1981 (F 79, F 80, F 81) som anordnades i samarbete med Kommundepartementets folkrörelsedelegation var av stor betydelse. ARAB hörde till initiativtagarna och medverkade i organisationskommittén. Kon

ferenserna blev mycket uppmärksammade i pressen och dokumenterades genom tre rapportböcker.⁵⁹ På den första konferensen hälsade kommunminister Karl Boo välkommen och konstaterade: ”En ökad folkrörelseforskning är också enligt min mening viktig för att kunna utveckla demokratin.” Ett vägledande syfte var ”rollspelet mellan yrkesforskare och studiecirkel/amatörer” (F 81). Inriktningen var därmed en annan än i det stora folkrörelseprojektet vid Uppsala universitet.

Samma ambition utmärkte i fortsättningen ARAB:s seminarieevenemang på olika nivåer. Man försökte sammanföra universitetsforskare, organisationsfolk och ”levande källor”, sådana ”som varit med”. Det brukade leda till intressanta möten och spännande diskussioner men ibland också till besvärande situationer i konfrontationen med kritiska vetenskapliga angreppssätt.

ARAB stödde också på olika sätt den nya ”gräv-där-du-står”-forskningen, amatörforskningen främst i studiecirkelform i anslutning till Sven Lindqvists bok *Gräv där du står* från 1978. ARAB själv gav 1984 tillsammans med AKS ut ett slags handledning *Sök reda på, ta vara på, levandegör!*, presenterade och diskuterade denna rörelse i ett nummer av tidskriften samt omvandlade ett annat nummer till *Gräv boken – ett stöd för grävare inom arbetarrörelsen*.⁶⁰ Genom ARAB blev också Sven Lindqvists arbetsätt som nämnts introducerat hos en internationell publik. Även ett från ARAB:s horisont avvikande folkrörelseprojekt kom att få institutionen som huvudman: om Handikappsrelsens historia som producerade ett antal intressanta rapportböcker. ARAB:s seminarier blev dokumenterade i den tidskrift som gavs ut sedan 1977, *Meddelande från Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek*, från 1984 *Arbetarhistoria* med det gamla namnet som undertitel. Där publicerades i övrigt forskningsbidrag, rapporter och recensioner samt källmaterial ur ARAB:s bestånd, bland annat fotografier, och informerades om pågående forskning, vidare om till ARAB levererade arkiv samt nyinkommen litteratur. Titlar på några temanummer utöver seminariedokumentationerna: syndikalism, kommunism, fackföreningsrörelse, arbetarförfattare, kvinnohistoria, personhistoria och personarkiv. Tidskriften har med sina ”korta, väldokumenterade artiklar”⁶¹ funnit sin plats i forskarsamhället, inom arbetarrörelsen och bland en intresserad allmänhet.

”Socialdemokratiens samhälle”

Antalet publikationer, ett flertal utgivna tillsammans med Arbetarnas kulturhistoriska sällskap (AKS), samarbetspartnern i det avseendet sedan 1970, har ständigt vuxit. Ett projekt intar en särställning: den 1988 utgivna boken *Socialdemokratiens samhälle*⁶², initierad av forskningsrådet och framvuxen ur ett av dess seminarier. Det är en antologi där 16 forskare skriver om ämnen som socialdemokratisk ekonomisk politik, jordbruks-, lokal-, bostads-, familje-, skol-, välfärds-, utrikes- och säkerhets-, samt försvarspolitik, SAP:s organisationsutveckling, socialdemokrati och fackföreningsrörelse, nation och klass, och ideologins roll i socialdemokratisk politik. Boken publicerades lagom till SAP:s 100-årsjubileum men var för den skull långt ifrån en hyllningsskrift vilket några recensenter missvisande försökte göra gällande. I en recension av Stig Strömholm i Svenska Dagbladet 22 maj 1989 konstaterades att ”även om tonen är påfallande välvillig gentemot hundraåringen och ett och annat entusiastiskt utrop bryter fram, dominerar likväl problemmedvetandet, och skarp kritik saknas inte”.

Bokens uppenbara kvalitet och intresset för Sverige och svensk socialdemokrati gjorde att en engelsk utgåva kom ut i USA 1992: *Creating Social Democracy. A century of the Social Democratic Labor Party in Sweden*, kompletterad med ett uppdaterat slutkapitel. Därmed var dock bokens – och ARAB:s – framgång inte slut. 2001 utgavs den i rysk översättning, förordad av Moskvas borgmästare Jurij M. Lutsjkov. Med tydlig dagsaktuell relevans framhöll han den svenska modellen av socialism, i motsats till en ”livsoduglig” sovjetisk modell. Men det betonades samtidigt att boken inte var någon ”receptsamling” utan en ”tankeställare” och en användbar sammanställning av ”beslutsalternativ” som ”ökar urvalet av

möjliga lösningar för oss”. ”Ett av de äldsta socialdemokratiska partiernas arbete, ett parti som dessutom har en lång erfarenhet av att sitta vid makten, erbjuder ett exempel på hur välfärdsstaten kan byggas.”

Aktad medlem i forskarsamhället

Hela den forskningsfrämjande och -initierande verksamheten formaliserades och effektiviserades så småningom genom en samordnande funktion, en forskningssekreterare som också var sekreterare i forskningsrådet samt redaktör för tidskriften. Det som inte organiserades var en regelrätt forskningsavdelning på ARAB, som exempelvis i systerinstitutionen Internationaal instituut voor sociale geschiedenis i Amsterdam eller Friedrich-Ebert-Stiftung i Bonn-Bad Godesberg. Inte heller den dokumentationsverksamhet, utgivande av källmaterial rörande arbetarrörelsens historia, som skulle ligga mycket nära till hands för en institution av ARAB:s slag, har blivit realiserat så som den skisserades under 1994. Detta trots att forskningsrådet principiellt var mycket positivt. Det hade överstigit en liten institutions resurser och krävt betydande externa medel. Men dokumentationer förbereddes ändå, ett kommenterat urval vägvisande texter av Gunnar Myrdal⁶³ och en kommenterad utgåva av SAP:s partiprogram 1897-1990⁶⁴ påbörjades och publicerades efter den här behandlade perioden under 1998 respektive 2001. Dessutom medverkar ARAB sedan 1990-talet i en internationell källedition om ”Internationalen 1914-1918”, i den utförligaste delen om Stockholmskonferensen 1917.⁶⁵

Den forskningsfrämjande verksamheten vid och forskningsverksamheten kopplad till institutionen och i samarbete med forskningsinstitutioner och organisationer har de begränsade resurserna till trots fått stor bredd samt kvantitativ och kvalitativ tyngd. Seminarieverksamheten och tidskriften har betytt mycket för spridningen av relevant forskning, förmedlat impulser och allt som allt utåt dokumenterat ARAB:s stora engagemang på forskningsområdet. Möjligen uppstod en ny ”dubbelhet” eller blev mera påtaglig, den mellan utåtriktad verksamhet och inre arbete, något som dock är karakteristiskt för institutioner som ARAB. I Danmark och senare i Finland till exempel finns en annan modell för den forskningsfrämjande verksamheten, ett slags fördelning av uppgifterna. Forskningsfrågorna sköts inte av arbetarrörelsearkiven utan av arbetarrörelsehistoriska sällskap som visserligen är nära lierade med arkiven. Det innebär en möjlighet för arkiven att koncentrera sina resurser på arkiv- och biblioteksverksamheten.

ARAB har på sitt sätt bidragit till att forskning om arbetarrörelsen och arbetets historia förblivit på agendan. I ett stödande uppdrag 1991, initierat av dåvarande historiedocenterna Klas Åmark och Karl Molin, framhölls i det sammanhanget som ARAB:s särskilda förtjänst att ha ”stimulerat och samordnat forskning”, ”bidragit till forskningens internationalisering”, ”bidragit till forskningens popularisering” och ”medverkat till utbildning vid universitetsinstitutionerna”.

Arkivbeståndet

En central uppgift för ARAB är att samla in och bevara källmaterial för framtiden och framtida forskning. Sedan andra hälften av 1970-talet har arkivbeståndet växt stadigt till att numera omfatta cirka 12 000 hyllmeter handlingar. I verksamhetsberättelsen för 1977/1978 meddelades att accessionerna hade ”kraftigt ökat såväl till antalet arkivbildare som volymmässigt”. Nu levererades framför allt de stora organisationsarkiven. Organisationsförändringar och flyttningar eller andra lokalmässiga förändringar samt besparingsåtgärder är oftast anledningarna till leveranser. Några stora fackliga arkiv hade lämnats redan tidigare efter organisatoriska förändringar 1970 då Statsanställdas förbund respektive 1973 då Grafiska fackförbundet bildades. När exempelvis Post-, Civilförvaltningens personal-, Typograf-, Bokbindare- samt Litograförbunden upphörde överlämnades deras respektive arkiv till ARAB. En större leverans från Kommunalarbetareförbundets lokalavdelningar i Stockholm inkom 1974/1975. Samma

år levererades Folkets husföreningarnas riksorganisations arkiv. Även senare inkom kompletteringar till dessa arkiv. Bland tidigt inlämnade personarkiv kan som exempel nämnas Hjalmar Brantings, Hinke Bergegrens, Kata Dalströms, Gustav Möllers och 1973/1974 Gunnar och Alva Myrdals (med senare kompletteringar).⁶⁶ Inte minst sistnämnda mycket omfattande arkiv har sedan dess dragit till sig ett stort antal både svenska och utländska forskare.

I samband med ARAB:s 75-årsjubileum beslutade Vänsterpartiet kommunisterna att överlämna sitt arkiv där också föregångares arkivmaterial ingick (väsentliga kompletteringar inkom 1994/1995).⁶⁷ Strax efteråt följde det kommunistiska ungdomsförbundet detta exempel. Sveriges arbetares centralorganisation (SAC) började leverera och fortsatte under hela 1980- och 1990-talen. Här spelade ett medvetet insamlingsarbete genom SAC:s arkivkommitté en stor roll och resulterade i ett omfattande bestånd av lokala samorganisationers arkiv.⁶⁸ Lantarbetareförbundet lämnade 1980 en stor accession, innehållande också ett omfattande rikt bestånd av avdelningsarkiv.⁶⁹

Den socialdemokratiska riksdagsgruppen levererade sitt arkiv 1980 (och sedan dess regelbundet tilläggsleveranser).⁷⁰ SAP:s arkiv flyttades 1989 till ARAB.⁷¹ I slutet på 1980-talet levererades ett stort arkiv från den ”nya” vänstern, Sveriges kommunistiska parti, efterträdaren till Kommunistiska förbundet marxist-leninisterna (Kfml), samt dess tidning Gnistan. Tidens förlag, Folket i Bild, ABF samt exempelvis fackförbundet Metallarbetarens och Statsanställdas bildarkiv är ytterligare några arkiv som får nämnas. Ett aktivt insamlingsarbete från ARAB:s sida genomfördes på två områden i slutet av 1970- och i början av 1980-talet: socialdemokratiska kvinnoföreningar i Stockholm och personarkiv. Bland de senare kan exempelvis nämnas arkiven efter Ture Nerman, Hjalmar Mehr, Tage Erlander, Zeth Höglund, Moa Martinson, Harry Martinson, Sven Lindqvist, Gunnar Adler-Karlsson, Olof Palme, Inga Thorsson, Ingvar Carlsson, Maj-Britt Theorin, Pierre Schori, Hans-Göran Franck (med ett stort tillägg i slutet av 1990-talet).⁷²

Här ska Olof Palmes arkiv nämnas särskilt, det vill säga privatpersonen och politikern Olof Palmes arkiv. Mordet på Olof Palme natten den 28 februari 1986 återverkade nästan omedelbart på ARAB:s verksamhet. ARAB fick sin speciella uppgift i samband med sorgarbetet hos Sveriges folk. Snabbt skulle Olof Palmes efterlämnade papper omhändertas. Och inte bara dessa papper, utan så småningom även de på offentliga och enskilda platser utlagda kondoleansböckerna och alla de föremål som lades ner på mordplatsen och vid graven skulle förvaras för eftervärlden. Stora omflyttningar krävdes i magasinerna. Och arbetet med att ordna arkivet började snart, liksom med den nämnda bibliografien. Arkivet är en viktig källa i många pågående forskningsprojekt. Men genom att arkivet finns på ARAB, så drogs institutionen som så ofta förr in i en pågående samhällsdebatt, om det nu gäller att söka efter mördaren eller att ge en rättvis bild av en av Sveriges största politiker.

Genom fältarbeten som ofta gjordes i samband med organisationsförändringar övertogs stora arkiv från några fackförbund (Fastighetsanställdas förbund, Beklädnadsarbetarnas förbund, Fabriks-, Skogsarbetare- och Transportarbetareförbunden) samt från Hyresgästerna. Med dessa arkiv, eller separat, lämnades nu också en ny typ av informationsbärare: videofilmer.

Man kan konstatera att ARAB under denna period blev det arbetarrörelsens centralarkiv som hade eftersträvat i utredningen 1975/1976 även om man då kanske menade någonting annat med detta begrepp. Samtliga riktningar och organisationer inom arbetarrörelsen fanns nu representerade. Därutöver lämnades också andra arkiv än de ”vanliga” arbetarrörelseorganisationernas till ARAB, Georg Brantings och Arvid Rudlings advokatbyråer, solidaritets-, vänskaps-, freds- och kampanjorganisationer för att nämna några.⁷³ Tillskott till beståndet av utländska arkiv inkom också, dels kompletteringar till några tyska politiska flyktingars arkiv, dels några nya arkiv som exempelvis från Nordens fackliga samorganisation eller den lettiske emigranten Bruno Kalnins.⁷⁴ Omvälvningarna i den kommunistiska världen lämnade

också sina spår. Vänskapsföreningen Sverige-DDR och Förbundet Sverige-Sovjetunionen hamnade på ARAB.

Beståndsprofiler över tiden visar en tydlig dominans för de fackliga arkiven vilket inte är överraskande eftersom den fackliga rörelsen organisationsmässigt är vittförgrenad och störst. Samtidigt motsvarar utnyttjandet av de fackliga arkiven inte deras mängd och omfång, man skulle också kunna säga att de inte utnyttjades tillräckligt med tanke på deras breda informationsinnehåll. De politiska arkiven och vissa politikernas personarkiv har alltid haft en mycket större användningsfrekvens. De lokala arkiven från Stockholm utgör omkring hälften av arkiven. Det är inte heller överraskande. Det är i Stockholm som de flesta och största organisationerna inom arbetarrörelsen och närstående rörelser var och är verksamma. ARAB som annars huvudsakligen är riksorganisationernas arkiv fungerar alltså som ett slags lokalt arbetarrörelsearkiv i Stockholm. Beståndet av icke-stockholmska lokala arkiv var samtidigt betydande. Först i slutet av 1980-talet och under 1990-talet skedde en forcerad utleverans av arkiv till de regionala och lokala folkrörelsearkiven.

Det är omöjligt att ge ens en antydning om mängden arkiv och bredden på de representerade organisationerna från central ner till lokal nivå. ARAB kan erbjuda ett mycket brett forskningsfält, inte bara om arbetarrörelse eller arbetets historia utan i hög grad också om samtidshistoria generellt. Genom aktuella händelser eller historisk-politiska avslöjanden och diskussioner, exempelvis om nya rön om mordet på Olof Palme, nazismen i Sverige, den svenska kommunismens roll och frågan om den historiska kontinuiteten av kommunistiska rörelser, IB-frågan och säkerhetstjänsterna, kommer också ARAB:s material mycket snabbt i blickpunkten. Två exempel från de senaste åren är således Neutralitetspolitikkommisionens arbete (1992-1994) och den av regeringen tillsatta Säkerhetstjänstkommisionen (1999-). Ett annat exempel är de medel som tilldelades Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet (nuvarande Vetenskapsrådet) för forskning om kommunistiska regimer och deras brott mot mänskliga rättigheter, som också lett till ett uppdrag till ARAB att sammanställa översikter över forskningsläget och arkivmaterial på detta område.

Det skulle vara en intressant uppgift att studera forskningsfrågorna och eventuella svängningar över tiden. ”Arbetarrörelsens arkiv är en guldgruva att ösa ur”, brukar det heta.⁷⁵ De som brukar ”ösa” är en bred skara av forskare – så betecknas alla som nyttjar arkiv och bibliotek – ungefär motsvarande den citerade beskrivningen från 1917. Det är i första hand studenter, doktorander och universitetsforskare, sedan amatörforskare, journalister, redaktörer, författare och på senare tid släktforskare som ny kategori, som skriver sina namn i besöksloggaren. Ibland kommer skolungdomar, ofta anmäler sig studiebesök av olika grupper från föreningar till historielärare. Till de återkommande besökarna hör memoarskrivande och efter pensioneringen forskande politiker och organisationsfolk som gräver i sin historia vid jubileer eller som behöver uppgifter i konkreta frågor ur exempelvis beslutsunderlag eller inträdesansökningar. För arbetarrörelsens egna medlemmar borde dock finnas betydligt större möjligheter att utnyttja ARAB:s resurser, även om ARAB inte är eller kan bli den arbetarrörelsens dokumentationscentral som Sten Andersson i samband med utredningen 1975/1976 önskade sig.

Magasin

De ständigt växande arkiven och mycket omfattande arkivleveranserna aktualiserade magasinfrågan som också hade tagits upp i utredningen 1975/1976 och därefter under flyttningsdiskussionen. 1980 kompletterades de både trånga och inte helt ändamålsenliga förvaringslokaler på Upplandsgatan och däromkring samt en bit längre bort i förorten Brandbergen med en vällämpad men inte särskilt stor lokal i Vinterpalatset i kvarteret Klockan vid Norra bantorget. Där förvarades arkiv under ordningsarbete som man ville hålla separerade från övriga

arkiv eftersom särskilda bestämmelser gällde, såsom Gunnar och Alva Myrdals, Tage Erlanders, SAP:s och Olof Palmes arkiv.

Ett stort lyft blev arkivlokalerna på LO-skolan Runö i Åkersberga utanför Stockholm som togs i bruk 1982. ARAB fick tillgång till stora moderna magasin, så att förvaringsfrågan tycktes vara löst för en lång tid framåt. Men både den stora tillströmningen och det växande fältarbetet gjorde det nödvändigt att skaffa ytterligare lokaler. Två stora källarlokalerna under ABF-huset vid Sveavägen, inte särskilt långt från ARAB, kunde hyras från 1995. Magasinet i Klockan avvecklades. Eftersom ordnarutrymmet i huset på Upplandsgatan 5 var begränsat fick större ordningsarbeten dels med SAP:s arkiv och stora personarkiv (Myrdal, Erlander, Palme, Inga Thorsson, Gösta Rehn), dels ”fältarbets-arkiv” som bearbetades av ett flertal tillfälligt anställda förläggas till de nya lokalerna. Men det visade sig snart att utrymmet inte räckte nu heller. Under 2000 tillkom en ny depå långt borta från Stockholm, i Jakobina gruvstuga vid den nedlagda gruvan i Grängesberg. Hur länge den samlade lokalkapaciteten räcker beror på accessionernas omfattning å ena sidan och å andra sidan en minskning av beståndet genom dels fortsatta utleveranser, dels och framför allt intensivare gallringsinsatser.

Beståndsregister

Materialmängden och förvaringen i olika depåer ställde nya krav på organiserandet och bevakningen av arkiven för att kunna tillgängliggöra dem. 1976 tog man ytterligare ett steg från Oscar Borges ”gamla samling” och införde ett nytt kategorisystem. Beståndet delades in i tio grupper: 0 Speciella arkiv, 1 Politiska arkiv, 2 Fackliga arkiv, 3 Personarkiv, 4 Företagsarkiv, 5 Klipp-samlingar, 6 Föremål, 7 Affischer, 8 Fotografier, 9 Ljudband och mikrofilm. Inom dessa grupper ”reserverade” man i vissa fall fasta underkategorier, exempelvis 201 – 295 för fackförbunden från Bageri- och konditoriarbetareförbundet till Väg- och vattenbyggnadsarbetareförbundet. Här fanns ett problem: fackförbund som upphört hamnade utanför systemet. Inom arkivgrupperna skedde underindelning efter organisationsnivå eller annan ordningsprincip i enlighet med tidigare praxis. Trots ”moderniseringen” satte synsätt som var förknippade med ”gamla samlingen” och dess ”lappkatalog” fortfarande en viss prägel på arbetet, dels materialtypsorienteringen, dels de organisationsorienterade inslagen i beståndsregistret, ”nominalkatalogen”.

Ett modifierat kategorisystem skapades i mitten av 1980-talet när ett datorstött beståndsregister byggdes upp. Datorer som gjorde sitt intåg på institutionen från mitten av 1980-talet blev ett utmärkt arbetsredskap. Den första datorn på arkivsidan skaffades i samband med ett forskningsförberedande projekt om Hjalmar Branting, den andra med särskilda pengar för att ordna Olof Palmes arkiv. Därmed infördes så småningom ett nytt arbetssätt som gjorde arbetet mera rationellt (datorstött förtecknande), och förbättrade sökverktygen (bestånds- och andra register). ARAB hörde vid sidan av handskriftsavdelningen på universitetsbiblioteket i Uppsala till ”pionjäreerna” i uppbyggnaden av ett datorstött brevskrivarregister. När det gällde beståndsregister deltog ARAB aktivt i diskussionerna om de läns- respektive landsomfattande beståndsdatasystemerna, Arkivregister Stockholms län (ASL) och den nationella arkivdatabasen (NAD). ARAB:s kategorier ingick delvis i det kategorisystem som ASL föreslog och som sedan blev giltigt för hela arkivväsendet i NAD (kategori 0 för samlingar, 3 för personarkiv, 1 och 2 i kategori 6 föreningsarkiv som 61 respektive 62 för politiska respektive fackliga föreningsarkiv). Register över manuskript och tal främst till personarkiven och kumulerade affisch-, bild-, fan-, film-, ljudupptagnings- och föremålsregister följde.

I forskarexpeditionen kunde informationen avsevärt förbättras genom sökningar i registren och förteckningarna, precis som i biblioteks-databasen LIBRIS och interna biblioteks-databaser. Genom att arkiv- och biblioteksexpeditionen samlökaliserades 1993 förbättrades forskarservicen ytterligare och dessutom togs ett steg mot en integrering av arkiv och bibliotek. Målsättningen för forskarservicen som bygger på basverksamheten i magasinerna, vid ord

narbordet, under förtecknande, registrering och katalogisering är att ge kompetent och i regel också rätt så obyråkratisk och jämlik service av arkivarier och bibliotekarier. Att ARAB också respekterades i arkivvärlden visade att arkivarier anlätades i yrkestekniska grupper (ny standard i arkivterminologi, arkivutbildningen, referensgrupper för ASL och NAD), som föredragshållare på svenska arkivdagar och som författare i arkivhandböcker och -tidskrifter.

Intern utredning

Trots en positiv utveckling på flera fronter fanns problem på ARAB. Den besvärliga ekonomiska situationen var ett ständigt diskussionsämne under 1980- och 1990-talen. Personal- och lokalkostnaderna steg. Underskotten minskades ibland genom extra anslag, exempelvis från Stockholms läns landsting och Stockholms kommun som dock drogs in inför verksamhetsåret 1991/1992, eller projektpengar inklusive fältarbetsprojekten. Den allt mer omfattande verksamheten hade krävt en större administrativ stabilitet. Bristen på sådan resulterade inte bara i en stor arbetsbörda utan även i påfrestningar i allmänhet för arkivarier, bibliotekarier och övrig personal. 1991 blev det nödvändigt med en intern utredning, initierad av fackklubben. Utredningen ledde till en omfattande genomgång av hela ARAB:s läge och verksamhet.

I utredningen 1975/1976 hade visserligen en omorganisation föreslagits men ledningsfunktioner för ARAB och de planerade avdelningarna samt frågor om arbetsorganisationen hade inte berörts. I diskussioner i slutet av 1970-talet, i samband med MBL-diskussioner i mitten på 1980-talet och vid inrättandet av fältenheten under första hälften av 1990-talet blev olika organisationsmodeller föreslagna och diskuterade men aldrig fixerade. De facto (men informellt) utgick man från fem avdelningar arkiv, bibliotek, forskningsfrämjande, fältenhet och administration. Men hela detta system utvecklades inte fullt ut, utan förblev starkt personorienterat och därmed sårbart.

Flera förslag motiverades av den ekonomiska situationen. Det betonades att den ”stora kostnaden är personalen” och att personalminskningar kunde bli följden. Styrelsen höll dock fast vid att ”alla de verksamheter vi bedriver behövs och kompletterar varandra”. Utredningen och de fortsatta diskussionerna resulterade i en omfattande hög med PM, organisationstablåer, ställningstaganden, förslag med mera men ledde inte till några konkreta förändringar. Den lades ad acta och hamnade i arkivet. Förändringen kom utifrån, genom ett chefsbyte då Lars Wessman gick i pension, och genom att institutionen flyttade på nytt.

FÖRYNGRINGSPROCESS I SLUTET AV FÖRSTA SEKLET – 1998 TILL 2002

Bättre planeringsförutsättningar och nya krav

När år 1997 närmade sig sitt slut, var det återigen dags för institutionen att påbörja en flyttning. Lars Wessman, som tillträdde som chef strax före den förra flyttningen, slutade sin långa tjänstgöring vid årsskiftet. Efter drygt 20 år flyttade ARAB tillbaka till Upplandsgatan 4. De nya lokalerna som också omfattar Upplandsgatan 2, hade byggts om och moderniserats och när de öppnades för allmänheten den 1 april 1998, hade institutionen fått en ny chef, Karin Englund, tidigare chef för Riksantikvarieämbetets informationsavdelning och innan dess bland annat sakkunnig på Kulturdepartementet. En tredje gång fick ARAB ta sats, denna gång utan föregående utredning men med 1991 års interna lägesbeskrivning så att säga i bagaget.

Första och viktigaste ärendet på dagordningen var rekonstruktionen av ekonomin. Den ekonomiska situationen var besvärlig eftersom en stor del av basverksamheten finansierades med krympande projektinkomster. En förbättring av ekonomin genomfördes genom att huvudmännen LO och SAP täckte underskottet engångsvis, dessutom höjdes anslagsnivån och extra medel ”för vård av samtidshistoriska arkiv, spridning av kunskap om arkiven och forskningsfrämjande verksamhet” beviljades. Egenfinansieringen ökades också genom ett större fältarbetsprojekt.

Samtidigt gjordes en översyn av institutionens arbetsorganisation med inriktning på ökad integration mellan arkiv- och biblioteksavdelningarna. Organisationen utformades i tre huvudsakliga ansvarsområden, ett för forskarservice, med forskarexpeditionen i centrum, ett för vård, katalogisering och ordningsarbete och ett för den forskningsfrämjande verksamheten, med seminarier och publikationer.

Vid nyrekrytering eftersträvades föryngring och fortsatt professionalisering. Samtidigt prövades alternativa förteckningssätt på arkivsidan. Fältverksamheten som kommit att utformas som en separat relativt fristående enhet inordnades i organisationen. Verksamhetens inriktning ändrades från ordningsarbeten ”på fältet” till ökad rådgivning för att medverka till bättre dokumenthanterings- och arkiveringsrutiner genom diarie- eller ärendehanteringsplaner.

Det är viktigt med ett nära samarbete med organisationerna för att planeringen för arkivbildning och arkivleveranser ska kunna flyta smidigt. Även omstruktureringen i till exempel den fackliga världen kan kräva extrainsatser, omprioriteringar i samband med leveranser på grund av sammanslagningar eller flytt.

Även på ett annat sätt påverkas ARAB av förändringarna i omvärlden, vilket berör inte minst bibliotekariernas arbete. Studentkullar som studerar enligt nya utbildningsplaner ställer nya krav, på gott och ont. Frågor via e-post i stället för personliga besök och önskan att få snabb information via hemsidor ändrar arbetsvillkoren. De ofta korta studiekurserna tillåter inte på samma sätt som tidigare att arkivmaterial används för uppsatser. Större krav ställs på att den relevanta litteraturen plockas fram på kortare tid. Studenternas möjligheter att med hjälp av sina handledare förbereda sina arkiv- och biblioteksstudier har inte ökat, snarast tvärtom. Dessutom är förkunskaperna ofta fragmentariska, samtidigt som informationsmängden, även i tryckt form, hela tiden ökar. ARAB:s roll blir i detta sammanhang att ge handledarna ökat stöd, rådgivning, tips om uppsatsämnen och hjälp med handledning.

Jakobina gruvstuga i Grängesberg

Att ett arkiv lider av utrymmesbrist hör till. När magasinssituationen beskrevs som ”akut” från mitten av 1990-talet och framåt, ledde det till nya utredningar, men på något sätt ordnade det sig ändå. Det stora Runö-arkivet, som tillkommit i början av 80-talet fylldes alltmer och

den ständiga strömmen av nya, ofta oordnade arkivleveranser hotade att blockera det ordnade materialet. Vid 90-talets slut var alternativen leveransstopp eller nytt arkiv.

Lämpliga och överkomliga magasinsutrymmen hittades i Grängesberg, i Jakobina gruvstuga. Den ursprungliga planen var att använda lokalerna enbart för förvaring. Efterhand uppstod tanken att det vore intressant att pröva en verksamhetsidé i Grängesberg med bemaning. ARAB fick 1999 medel från Delegationen för industrisamhällets kulturarv för ett tre-årigt arkivprojekt i Grängesberg. Därmed var frågan: ”En begravningsplats för lågfrekventa arkiv eller en öppen och levande kulturmiljö” besvarad i den senare riktningen åtminstone under projekttiden. Jakobina kunde bli ett mellanarkiv där arkiv bearbetades, ordnades, gallrades och förtecknades för att sedan stå till forskningens förfogande helst i magasinen i eller nära Stockholm. Från dessa arkiv kunde arkivmaterial som huvudsakligen var av intresse för arkivbildarna, alltså fortfarande var ”levande”, fraktas till och förvaras i Grängesberg. Genom anställning av två arkivarier i Grängesberg kunde Jakobina börja fungera som arkivbearbetningsanläggning, med LO:s arkiv som det stora testfallet.

I Grängesberg förvaras bland annat också Gruvindustriarbetareförbundets arkiv som redan tidigare hade sin hemvist där, när förbundskontoret var placerat i Grängesberg. Eftersom intresset för Gruvs arkiv är stort hos de före detta gruvmedlemmar som i studiecirkelform ”gräver” i den egna historien kunde detta arkivmaterial göras tillgängligt och levande på orten.

I Jakobina förvaras vidare institutionens unika fansamling. Detta ”spektakulära” material som brukar visas upp vid ”öppet hus”-arrangemang och i utställningssammanhang bidrar också till att levandegöra arbetarrörelsens historia. ARAB förlade under 2001 ett av sina seminarier till Grängesberg. I seminariet ”Manliga industriarbetsplatser – kvinnliga arbetare” möttes amatörforskare och universitetsforskare. Därmed fogades ytterligare en dimension till detta projekt.

Nära Jakobina finns ett gruvmuseum och dit kommer den under 2002 beslutade filmvårdscentralen för dokumentärfilm att lokaliseras, dessutom är en avdelning av Stiftelsen föremålsvård verksam i Grängesberg.

ARAB samarbetar nära med Stiftelsen föremålsvård och har fått fotografier, skioptikon- och diabilder inscannade så att de nu kan tillgängliggöras på ett helt annat sätt än tidigare. Det gäller inte minst de intressanta skioptikonbilderna från rysk-japanska kriget 1904-1905, första världskriget, en resa bland svensk-amerikaner 1916, ryska revolutionen och följande år 1917-1922 (i Einar Ljungbergs arkiv) eller förmodligen unika bilder från Sovjet-Ryssland på 1920-talet (i Per-Emil Brusewitz’ arkiv).

ARAB:s depå i Grängesberg ingår i en levande kulturmiljö, och det i ett samhälle som genom sin historia som gruvindustriort tillhör de industri- och kulturhistoriska arven. Ambitionen är att även efter den treåriga projekttiden hitta sätt att finansiera fortsatt verksamhet i Grängesberg.

Lokal bibliotekskatalog

På bibliotekssidan har en viktig förändring genomförts. Den absolut övervägande delen av bibliotekets samlingar förvaras i magasinsutrymmen och är således endast åtkomliga via någon form av katalog. Under årens lopp har en stor mängd kataloger och register, sinsemellan olika vad beträffar såväl kvalitet som användbarhet, byggts upp i syfte att leda institutionens forskare in i materialet. Med början efter millennieskiftet inleddes ett arbete med att bryta ned denna flora av kataloger, register och söksystem och skapa en enda gemensam on-linekatalog för bibliotekets bestånd av böcker, broschyrer, tidskrifter och tidningar. En arbetskrävande omkatalogisering och -registrering av äldre bibliotekskataloger inleddes, å ena sidan av bibliotekets kortkatalog som omspannar åren 1967-1988 och av tidningar och tidskrifter, å andra sidan av bibliotekets gamla samling, i första hand dess bestånd av böcker.

Strävan efter att skapa en gemensam katalog för alla bibliotekets samlingar ledde fram till anskaffandet av ett lokalt datoriserat bibliotekssystem, MikroMarc. Därmed togs ett stort steg mot ett såväl mer användarvänligt som funktionellt bibliotek. En starkt bidragande anledning till att institutionen valde just detta bibliotekssystem var att det brukas av många närstående institutioner. Inte minst viktiga var här ARAB:s systerorganisationer i Köpenhamn och Oslo. Därmed öppnades vidare kontaktytor mellan Nordens arbetarrörelsearkiv. Bibliotekssystemet togs i drift under våren 2001. Då innehöll det förutom en stor del av bibliotekets bestånd av böcker, broschyrer och tidskrifter även större delen av bibliotekets samling av organisationstryck, det vill säga tryckt material utgivet av organisationerna.

Arbetarrörelsens 1900-tal

Under den pågående perioden har den forskningsfrämjande verksamheten ytterligare accentuerats, dels genom den särskilda medelstilledningen, dels genom stora satsningar inför ARAB:s 100-årsjubileum och under jubileumsåret samt ett fortsatt seminarie- och publikationsprogram. En historisk väggkalmanacka till millennieskiftet, *Arbetarrörelsens 1900-tal*, gavs ut i samarbete med AKS. Den kom att ligga till grund för en historiebok om arbetarrörelsen till jubileet 2002.

Detta 1900-tal är också ARAB:s med dess tredubbla funktion som arkiv, bibliotek och forskningsfrämjare, liksom dess materialmångfald, informationsinsatser om historiska och aktuella händelser samt dess bidrag till arbetarrörelsens historieskrivning. ”Den oortodoxa sammanställningen” (Eva Karlsson) kvarstår. ARAB har utvecklats vidare till en stabil, professionell och aktad medlem i den svenska och internationella arkiv-, biblioteks- och forskarvärlden men är samtidigt fortfarande ett arbetarrörelsens arkiv och bibliotek.

Oscar Borges devis får inte glömmas bort: ”Om man bara gör lite grann var dag, blir det så småningom mycket gjort.” Den i stadgarna formulerade målsättningen har sin giltighet även på tröskeln till de kommande 100 årens verksamhet: ”[...] att samla, vårda och förteckna dels ur arkivsynpunkt väsentliga protokoll och andra handlingar från de svenska arbetareorganisationerna, dels litteratur och annat material om arbetarrörelsens historia och idéutveckling.” En forskare skrev till 90-årsjubileet 1992: ”Arbetarrörelsens arkiv ser jag som en dagbok till arbetarrörelsens själ. Där finns tankarna, strategierna och visionerna samlade i mappar. Men har man väl nyckeln till dagboken – tar man sig tid i arkivet – då förstår man dagens samhälle, hur det är uppbyggt och planerat.” Och senare: ”Arbetarrörelsens arkiv återvänder man alltid till, det är ett andningshål. Det lockar och det drar [...]”.⁷⁶

NOTER

1. *Något om Fackföreningarnes "skynda långsamt" af Jacobus* (= F O Björkman), utgiven av Järn- och Metallarbetareförbundets styrelse. Stockholm 1891. Broschyr 8 sidor. Jämför Hans Larsson: *Tidstecken. Stockholms arbetarbibliotek och samhällskroppens utformning 1892-1927*. Stockholm 1989.
2. Använt och citerat material ur Arbetarrörelsens arkivs och biblioteks eget arkiv, till exempel ur styrelseprotokollen, berättelserna eller korrespondens, redovisas inte med särskilda och exakta källhänvisningar.
3. José Ramirez: Arbetarrörelsens bibliotek en framåtsyftande tillbakablick, i *Meddelande från Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek*, nr 1, 1977, s10-16.
4. Från och med 1984 *Arbetarhistoria* med den gamla beteckningen som undertitel
5. Lars Wessman: Arbetarrörelsens arkiv – källa och inspiration för forskning, i Sture W. Lantz, *Arbetarnas Kulturhistoriska Sällskap 1926-1976. Minnesskrift*. Stockholm 1978, s 123 (117-124); Eva Karlsson: Arbetarrörelsens arkiv – vad är det?, i *Arbetarrörelsens årsbok*, utgiven av Arbetarnas Kulturhistoriska Sällskap och Arbetarrörelsens Arkiv under redaktion av Åke Wedin. Stockholm 1970, s 63 (58-74).
6. Se Martin Grass: ARAB – förebilden, i *Arbetarhistoria* nr 63-65, 1992/1993, s 55-58.
7. Schemat är avtryckt i Martin Grass: ARAB - förebilden.
8. Eva Karlsson (von Krusenstjerna) som intervjuare av Tage Lindbom i *Arbetarhistoria* nr 63-65, 1992/1993, s 84.
9. Citatet i artikeln av José Ramirez: Arbetarrörelsens bibliotek en framåtsyftande tillbakablick, där också Borges insats för biblioteket framhålls.
10. Oscar Borge: Arbetarfanor till läns- och stadsmuseer, *Arbetet* 13/10 1937; som svar på artikeln Arbetarrörelsens slitna fanor, segertecken böra erhålla hedersplats, *Arbetet* 5/10 1937.
11. Utdrag i *Arbetarhistoria* nr 63-65, 1992/1993, s 81-82.
12. P A Löfgren: En kulturhistorisk institution inom den svenska arbetarrörelsen. En kortfattad redogörelse för Arbetarrörelsens arkiv, nu 15 år, dess tillkomst och utveckling, i *Tiden* nr 6, 1917, s 177-183.
13. Sten Sjöberg: Pionjären och trotjänaren Oscar Borge, i Sture W Lantz, *Arbetarnas Kulturhistoriska Sällskap 1926-1976. Minnesskrift*. Stockholm 1978, s 105 (97-106).
14. John Lindgren: Mitt möte med Oscar Borge, i *Hävd och handling. Arbetarrörelsens arkiv 50 år*. Stockholm 1952, s 21 (19-22); F E Åhlander: Oscar Borge intim, i *Hävd och handling*, s 15 (15-18).
15. Trond Bergh: Nordiskt samarbete från norsk horisont, i *Arbetarhistoria* nr 63-65, 1992/1993, s 60 (59-62).
16. Sigfrid Hansson: Arbetarrörelsens arkiv, i *Tiden* nr 5, 1927, s 264 (257-264).
17. Tage Lindbom: *Omprovning*. Borås 1963, s 104. Om *Efter Atlantis* och dess mottagande se Alf W Johansson: Socialisten vid skiljevägen, i *Studier i modern historia*. [Stockholm] 1990, s 131-150.
18. *Arbetarhistoria* nr 63-65, 1992/1993, s 83 (83-86).
19. ”Der Nationalsozialismus hat in seiner 12-jährigen Herrschaftsperiode alles, was vor 1933 an sozialistischer Literatur in Deutschland vorhanden war, restlos vernichtet. Die Menschen zwischen 20 und 35 Jahren haben kaum jemals ein sozialistisches Buch in der Hand gehabt, sie kennen nicht die Kämpfe innerhalb der sozialistischen Arbeiterbewegung und es ist eine sehr wichtige Aufgabe, die wir zu erfüllen haben, die heutige deutsche Jugend damit vertraut zu machen.”

-
20. Se Martin Grass: Den tyskspråkiga exilen 1933-1945, i *Världen i källaren. Internationellt i arkiv och samlingar*. Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek. Stockholm 2002.
 21. Utgivare: Einhart Lorenz, Klaus Misgeld, Helmut Müssener, Hans Uwe Petersen. Hamburg 1998.
 22. *Exil in Schweden. Politische und kulturelle Emigration nach 1933*. München 1974.
 23. Se Michael Scholz: *Skandinavische Erfahrungen erwünscht? Nachexil und Remigration. Die ehemaligen KPD-Emigranten in Skandinavien und ihr weiteres Schicksal in der SBZ/DDR*. Stuttgart 2000.
 24. Bob Engelbertsson: Archivararbeit für intellektuelle Flüchtlinge, i *Ein sehr trübes Kapitel? Hitlerflüchtlinge im nordeuropäischen Exil 1933 bis 1950*, s 115-123.
 25. Erik Andersson: Institution i utveckling. Intressanta initiativ, i *Kommunalarbetaren 1939* (29:8), s 168 (168-170).
 26. Tage Lindbom: Vart skall våra protokoll taga vägen? *Arbetarrörelsens kulturhistoriska förening i Gävleborgs län*. 1942
 27. PM av Tage Lindbom: Arbetarrörelsens arkiv – en återblick och en blick framåt. Manuskript [1964].
 28. Mer om detta Ulf Jönson: Skando-amerikanska arkiv och hur de samlades in, i *Världen i källaren. Internationellt i arkiv och samlingar*. Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek. Stockholm 2002.
 29. Fredrik Åhlander: Arbetarrörelsens arkiv tjugo år, i *Fackföreningsrörelsen 1923:47*, s 494.
 30. Enligt Lindboms PM: Arbetarrörelsens arkiv – en återblick och en blick framåt.
 31. Se Birgit Parding: *Utopier och manifest – rariteter i Arbetarrörelsens arkiv och biblioteks samlingar*, i *Meddelande från Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek* nr 19, 1981, s 38-41; Per Lind: Utopister och klassiker. Rariteter i ARAB:s bibliotek, i *Arbetarhistoria* nr 93-94, 2000, s 44-45 [återtryck från 1952]; Marie Hedström: Bibliotekets rariteter från revolutionsåret 1848, i *Världen i källaren. Internationellt i arkiv och samlingar*. Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek. Stockholm 2002.
 32. Intervju inför ARAB:s 90-årsjubileum i *Arbetarhistoria* nr 63-65, 1992/1993, s 87f.
 33. *Arbetarhistoria* nr 63-65, 1992/1993, s 90 (89-91).
 34. Bo Gustafsson till Tage Lindbom 8/5 1965, och till Nils Ramstén, 8/5 1965.
 35. *Arbetarhistoria* nr 63-65, 1992/1993, s 92 (92-94).
 36. Detta uttalande av Nils Ramstén citerades i fackklubben 27/6 1975.
 37. Åke Wedin i samarbetsnämnden 2/11 1970.
 38. Eva Karlsson: Arbetarrörelsens arkiv – vad är det?, i *Arbetarrörelsens årsbok*, 1970, s 63.
 39. Nils Ramstén: Synpunkter inför en planerad utredning om Arbetarrörelsens arkivs uppgifter och behov, framlagt på styrelsemötet 10/3 1975.
 40. *Årsboken. Notiser från Arbetarnas Kulturhistoriska Sällskap* 1969, s 58 (57-64).
 41. Citaten ur en bilaga till styrelseprotokollet 5/11 1969.
 42. Så i rapporten från den första kursen i Information från Arbetarrörelsens arkiv nr 3, 1967, s 2 (2-6).
 43. Vid sidan av korrespondens i ARAB:s arkiv se Paul Mayer: Der Stockholmer Dokumentenfund. Das Archiv der SOPADE, i *Internationale wissenschaftliche Korrespondenz zur Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung, IWK*, nr 15, april 1972, s 46-48.
 44. Om IALHI se Rüdiger Zimmermann: Hoch die internationale Solidarität. Die Mitarbeit der Friedrich-Ebert-Stiftung innerhalb der International Association of Labour History Institutions (IALHI), i *Das gedruckte Gedächtnis der Arbeiterbewegung. Festschrift zum 30-jährigen Bestehen der Bibliothek der Friedrich-Ebert-Stiftung*. Bonn 1999, s 66-75.

-
45. Gerd Callesen: *Socialist Internationals. A bibliography. Publications of Social-democratic and Socialist Internationals 1914-2000*. A project by the International Association of Labour History Institutions. Bonn, Gent 2001.
46. *Meddelande från Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek* nr 16, 1980, ägnades helt åt IALHI-mötet.
47. Citatet enligt *Västernorrlands Folkblad* 20/2 1970; likalydande artiklar i *Piteå-Tidningen* 20/2 1970 och *Söderhamns-Kuriren* 24/2 1970.
48. Eva Karlsson: Arbetarrörelsens arkiv – vad är det?, i *Arbetarrörelsens årsbok* 1970, s 58-74.
49. Intervju i *Arbetarhistoria* nr 63-65, 1992/1993, s 91 (89-91).
50. *Meddelande från Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek* nr 4, 1978, 2. Diskussionen på seminarierna är dokumenterade i detta nummer av tidskriften.
51. *Olof Palme. En bibliografi*. Sammanställd av Ingrid Malm-Andersson. Kommentarer av Stellan Andersson. Hedemora/Uppsala 2001.
52. Margareta Ståhl: *Vår enighets fana. Ett sekel fackliga fanor*. Utgiven med anledning av Landsorganisationens 100-årsjubileum 1998. Landsorganisationen i Sverige och Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek, Stockholm 1998; utställningskatalogen: *Fackliga fanor. En utställning i samband med Los 100-årsjubileum*. Landsorganisationen och Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek, Stockholm 1998.
53. *Meddelande från Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek* nr 11-12, 1980, s 17.
54. Kvinnor i arbetarrörelsen. Hågkomster och intervjuer sammanställda av Eva Karlsson. Boken är samtidigt *Arbetarrörelsens årsbok* 1975.
55. Om detta projekt se Werner Krause och Hans-Holger Paul: Arbeiten an Spezialinventaren von Quellen zur Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung im In- und Ausland. Projekte des Archivs der sozialen Demokratie (AdsD), i *Internationale wissenschaftliche Korrespondenz zur Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung, IWK*, 1982 nr 2, s 169-180.
56. PM av Klaus Misgeld: Forskningsverksamhet vid Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek, 5/2 1998 (14/4 1997).
57. Göran B Nilsson: Vem är Bertil Östergren? Reflexioner över en bok om Olof Palme, i *Arbetarhistoria* nr 33, 1985, s 33f.
58. Bunny Ragnerstam: *Arbetare i rörelse. Historisk krönika*. Bd 1. Stockholm 1986 (i samarbete med Arbetarnas Kulturhistoriska Sällskap); Björn Horgby: *Med dynamit och argument. Gruvarbetarna och deras fackliga kamp under ett sekel*. Stockholm 1997 (Svenska Metallindustriarbetareförbundet).
59. *Folkrörelserna, forskningen och framtiden. F 79*. Red. Stellan Andersson och Eva Karlsson. Stockholm 1980; *Folkrörelse i framtiden. F 80*. Red. Stellan Andersson. 1981; *Folkrörelserna och forskningen. F 81*. Red. Klaus Misgeld och Stellan Andersson. 1982.
60. *Meddelande från Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek* nr 21, 1982, och *Arbetarhistoria* nr 34, 1985.
61. Så Lennart Lundmark i *Dagens Nyheter* 26 februari 2002 om *Arbetarhistorias* temanummer ”Kommunism – antikommunism. Forskning i Sverige och Norden” (nr 100, 2001).
62. *Socialdemokratins samhälle. SAP och Sverige under 100 år*. Red.: Klaus Misgeld, Karl Molin och Klas Åmark, Stockholm 1989.
63. *Vägvisare. Texter av Gunnar Myrdal*. Urval och kommentar av Örjan Appelqvist och Stellan Andersson. Inledningar av Rudolf Meidner och Tore Browaldh. Stockholm 1998; *Alva Myrdal "Något kan man väl göra". Texter 1932-1982*. Texter i urval av Cecilia Åse och Yvonne Hirdman. Inledning av Yvonne Hirdman. Stockholm 2002.
64. *Socialdemokratins program 1897-1990*. Utgivna av Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek. Stockholm 2001. – Se även den av Arbetarnas Kulturhistoriska Sällskap och Arbetarrörelsens

arkiv och bibliotek utgivna boken av Olle Josephson och Marie Hedström: ”*Akta er för socialdemokraterna!*” *Den tidiga arbetarrörelsens agitationsbroschyrer*. Stockholm 1995. Boken innehåller 14 agitationsbroschyrer i faksimil.

65. Jämför Martin Grass: Konferensen kom aldrig till stånd. Stockholmskonferensen 1917, i *Arbetarhistoria* nr 43, 1987, s 13-32; och: Fredsfrågan i Stockholm 1917. Ett hot mot de krigförande makterna, i *Arbetarhistoria* nr 47, 1988.

66. Om Brantings, Möllers och Myrdals och några andra personarkiv se översikterna i *Arbetarhistoria* nr 39-40, 1986.

67. Om de kommunistiska arkiven se översikt av Stellan Andersson i *Meddelande från Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek* nr 24-25, 1982, s 4-5; hela tidskriftsnumret behandlar kommunismen i Sverige. Ett nytt temanummer om kommunism och antikommunism utkom 2001, *Arbetarhistoria* nr 100. – En inventering av kommunistiska och närstående arkiv på ARAB och i de svenska folkrörelsearkiven utfördes 2000/2001 av Lars Gogman och Margareta Ståhl, som uppdrag av Vetenskapsrådet (Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet) i samband med rådets ”Forskningsprogram om kommunistiska regimer, särskilt deras brott mot mänskliga rättigheter”. Inventeringen är tillgänglig på ARAB.

68. Om syndikalismen se temanummer av *Meddelande från Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek* nr 14-15, 1980, och ytterligare ett temanummer *Arbetarhistoria* nr 87-88, 1998.

69. Se översikten av Margareta Ståhl i *Meddelande från Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek* nr 19, 1981, s 32-35.

70. Om riksdagsgruppens arkiv se Stellan Anderssons översikt i *Meddelande från Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek* nr 20, 1981, s 2-29.

71. En äldre översikt över SAP:s arkiv av Sven Bodin i *Meddelande från Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek* nr 2-3, 1977, s 70-76.

72. Om personerna Nerman, Höglund och Mehr samt Mehrs arkiv se översikterna i *Arbetarhistoria* nr 39-40, 1986; om Olof Palmes arkiv se Stellan Andersson i *Arbetarhistoria* nr 75-76, 1995, s 24-36.

73. Exempel är Arbetsgruppen för Angela Davis; United Farm Worker’s stödkommitté; Afrikagrupperna; Svenska kommittén för Vietnam, Laos och Kambodja; Chilekommittén; Svalorna; Svensk-kubanska föreningen; Svenska fredskommittén; Kvinnor för fred; Rikskommittén för linje 2 [i kärnkraftsomröstningen]; Socialdemokrater för EU; Socialdemokrater mot EU.

74. Om Kalnins arkiv Baiba Vitolins i *Arbetarhistoria* nr 63-65, 1992/1993, s 102-104. Se också översikten om internationellt arkivmaterial av Martin Grass i *Arbetarhistoria* nr 75-76, 1995, s 37-41, och publikationen till ARAB:s 100-årsjubileum *Världen i källaren. Internationellt i arkiv och samlingar*. Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek. Stockholm 2002.

75. Citat av Lotta Gröning i artikeln Dagbok till arbetarrörelsens själ, *Arbetarhistoria* nr 63-65, 1992/1993, s 97 (97-98).

76. Lotta Gröning i artikeln Dagbok till arbetarrörelsens själ.

ARBETARRÖRELSENS ARKIV OCH BIBLIOTEK

Labour Movement Archives and Library

Upplandsgatan 4, Box 1124, SE-111 81 STOCKHOLM

ISBN 91-97 36 90-6-3